

GV

**GEOGRAFSKI
ESTNIK**

2001

73-1

GEOGRAFSKI VESTNIK
GEOGRAPHICAL BULLETIN
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE

**GEOGRAFSKI VESTNIK
GEOGRAPHICAL BULLETIN
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE**

73-1

2001

**ZVEZA GEOGRAFSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
ASSOCIATION OF THE GEOGRAPHICAL SOCIETIES OF SLOVENIA
L'ASSOCIATION DES SOCIÉTÉS GÉOGRAPHIQUES DE SLOVÉNIE**

**GEOGRAFSKI VESTNIK
GEOGRAPHICAL BULLETIN
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE
73-1
2001**

**ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE
BULLETIN FOR GEOGRAPHY AND RELATED SCIENCES
BULLETIN POUR GÉOGRAPHIE ET SCIENCES ASSOCIÉES**

LJUBLJANA 2001

ISSN: 0350-3895
COBISS: 3590914
UDC: 91
www.zrc-sazu.si/zgds/gv.htm
GEOGRAFSKI VESTNIK
GEOGRAPHICAL BULLETIN
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE
73-1
2001

© Zveza geografskih društev Slovenije 2001

Uredniški odbor – Editorial board – Comité de rédaction:

dr. Matej Gabrovec
dr. Andrej Kranjc
dr. Franc Lovrenčak
dr. Zlatko Pepeonik
dr. Drago Perko
dr. Ugo Sauro
dr. Ana Vovk Korže
dr. Walter Zsilincsar
dr. Jernej Zupančič

Urednik – Editor – Rédacteur:

dr. Drago Perko

Upravnik – Administrator – Administrateur:

Borut Peršolja

Izdajatelj: Zveza geografskih društev Slovenije

Za izdajatelja: dr. Milan Orožen Adamič

Prevajalci v angleški jezik: Lojze Gosar, Zorka Jakoš, Simon Kušar, Snežana Pak Dvorak, Urška Sešek,
Nada Šabec, Wayne J. D. Tuttle, Ana Verdnik, Mateo Zore

Fotografija: Marjan Garbajs, Marko Zaplatil

Kartografija: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Računalniški prelom: SYNCOMP d. o. o.

Tiskarna: Collegium graphicum d. o. o.

Sofinancer: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

Naslovnica: Pogled čez Ljubljano proti severu na Ljubljansko polje z ogroženo podtalnico (strani 61–71);
avtor: Marjan Garbajs.

Front page: View over Ljubljana to the North on Ljubljansko polje (the Ljubljana field) with threatened
groundwater (pages 61–71); author: Marjan Garbajs.

VSEBINA – CONTENTS – MATIÈRES**RAZPRAVE – PAPERS – ARTICLES**

Vladimir Drozg	
Nakupovalna središča v Sloveniji	9
<i>Shopping centers in Slovenia</i>	20

RAZGLEDI – REVIEWS – REVUES

Dimitrij Krajnc	
Sestava in število lokalov v starem mestnem jedru Slovenj Gradca	
med letoma 1945 in 2000	23
<i>Structure and number of premises in old town centre of Slovenj Gradec</i>	
<i>between 1945 and 2000</i>	32
Sandi Berk	
O tujejezičnih ustreznih za slovenska zemljepisna imena	35
<i>On foreign language equivalents of Slovene geographical names</i>	45
Igor Vrišer	
Nekateri novejši ekonomskogeografski pojmi	49
<i>Some new notions in economic geography</i>	58

METODE – METHODS – MÉTHODES

Simon Kušar	
Metodologija ocenjevanja pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov	
na kakovost podtalnice v prodnih sedimentih	61
<i>The methodology of the impact assessment of improperly managed waste dumps</i>	
<i>on the groundwater of intergranular sediments</i>	70
Lojze Gosar	
Metoda izdelave razvojnega programa	73
<i>The development program elaboration method</i>	86

KNJIŽEVNOST – LITERATURE – LITTÉRATURE

Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Jernej Zupančič (uredniki):	
National Atlas of Slovenia (Vladimir Klemenčič)	89
Henrik Tuma: Planinski spisi, Henrik Tuma: Imenoslovje Julijskih Alp	
(ponatis izdaje iz leta 1929) (Borut Peršolja)	91
Geografski zbornik/Acta geographica XXXX (Milan Natek)	93
Kazuko Urushibara-Yoshino: Karst: Environment and Human Activities	
(Andrej Kranjc)	95
Marian Pulina: Kras: Formy i procesy (Andrej Kranjc)	96
Jean-Noël Salomon: Précis de Karstologie (Andrej Kranjc)	98
Jörg Maier, Reiner Beck: Allgemeine Industriegeographie (Vladimir Drozg)	99

KRONIKA – CRONICLE – CRONIQUE

Borut Belec – sedemdesetletnik (Božidar Kert in Ludvik Olas)	101
Študentske Prešernove nagrade (Borut Peršolja)	103
Mirko Pak – častni doktor Univerze v Pécsu na Madžarskem (Darko Ogrin)	103
Tatjana Šifrer – sedemdesetletnica (Janja Turk)	104
Marko Žerovnik – dobitnik srebrnega priznanja (Milan Natek)	105
Andrej Kranjc – redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti (Milan Natek)	106

ZBOROVANJA – MEETINGS – ASSEMBLÉES

Peti bienalni simpozij »Geografski informacijski sistemi v Sloveniji« (Tomaž Podobnikar)	107
18. zborovanje slovenskih geografov (Simon Kušar)	108
20. speleološka šola »Speleological school« (Blaž Komac)	109

POROČILA – REPORTS – RAPPORTS

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU v letu 2000 (Drago Perko)	111
Inštitut za geografijo v letu 2000 (Jernej Zupančič)	114
Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU v letu 2000 (Tadej Slabe)	115

NAVODILA – INSTRUCTIONS – INSTRUCTIONS

Navodila avtorjem za pripravo člankov v Geografskem vestniku (Drago Perko)	117
--	-----

RAZPRAVE

NAKUPOVALNA SREDIŠČA V SLOVENIJI

AVTOR

Vladimir Drozg

Naziv: dr., mag., profesor geografije in zgodovine, izredni profesor

Naslov: Oddelek za geografijo Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija

E-pošta: vlado.drozg@uni-mb.si

Telefon: 02 229 36 53

Faks: 02 251 81 80

UDK: 911.375:725.2(497.4)

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

Nakupovalna središča v Sloveniji

Članek obravnava nakupovalna središča v Sloveniji ter nekatere njihove značilnosti: velikost, razmestitev, čas nastanka in strukturo trgovin.

KLJUČNE BESEDE

nakupovalna središča, mesta, trgovina, Slovenija

ABSTRACT

Shopping centers in Slovenia

Shopping centers represent a new phenomenon in Slovene towns. The first ones at the end of the 1980s, but the majority were built between 1997 and 1999. The total surface of shopping areas in shopping centers increased from a modest 10.000 m² in 1993 to 280.000 m² in 1999, which amounts to almost a quarter of all shopping areas in Slovenia.

KEY WORDS

shopping centers, towns, trade, Slovenia

Uredništvo je prispevek prejelo 6. marca 2001. Avtor ga 3. decembra 2001 dopolnil z najnovejšimi podatki.

1. Uvod

Na ustroj mestnih središč vpliva tudi način ponudbe trgovskega blaga. V srednjem veku so obrtniki (trgovci) pred vrata svoje delavnice (hiše) postavili stojnice ter na njih razstavili izdelke. Ulice, še bolj pa trgi, so se ob tržnih dnevih spremenili v »trgovine na prostem«. Največ jih je bilo v središču mesta, saj je bilo najboljše dostopno. Kasneje se je prodaja blaga prenesla v notranjost hiše. Trgovanje je potekalo neodvisno od vremena, trgovec pa je imel pri roki manjše skladišče. Prve trgovine so ponujale raznovrstne izdelke, bile so trgovine z mešanim blagom. Najbrž pa je vse večja ponudba blaga trgovce prisilila, da so se omejili na določene izdelke, posledica česa so bile specializirane trgovine in trgovske ulice z določeno vrsto trgovin. Večina trgovin je bila v središču ter ob vpadnicah v mesto. V 19. stoletju so se pojavile blagovnice oziroma velike trgovske hiše, ki so po vzoru nekdanjih trgovin z mešanim blagom ponujale raznovrstne izdelke, vendar v veliko večjem izboru. Tudi te so bile v mestem središču ali na njegovem robu, saj se je tod zadrževalo največ ljudi, središča mest so imela takrat predvsem trgovsko funkcijo. V sedemdesetih letih 20. stoletja se je pojavila nova oblika trgovske ponudbe, ki je ustrezala množični proizvodnji, le-ta pa terja množično ponudbo in potrošnjo, visoki stopnji motorizacije prebivalstva, spremenjenim nakupovalnim navadam ter zasičenosti mestnih središč s prometom in oskrbnimi dejavnostmi. Nastala so nakupovalna središča, locirana običajno na robu mesta, kjer je tudi populacijsko težišče sodobnih mest, dostopnost, pomemben element življenja v mestu, pa je tod najboljša. Dobljen del trgovske dejavnosti se je tako iz središča preselil na obrobje, ki se je iz manj vrednega prostora prelevilo v atraktiven in ekonomsko aktiven del mesta. Zaradi številnih prednosti, kot so boljše dostopnost, koncentracija različnih trgovin na majhnem prostoru, velika izbira blaga in dejavnosti, daljši delovni čas ter neodvisnost od vremenskih razmer, postajajo nakupovalna središča nova urbana vozlišča, kar pomeni, da imajo poleg oskrbne še socialno (postajajo območja socialnih stikov med ljudmi) in simbolno funkcijo (velikost in urejenost nakupovalnega središča postaja razpoznavni element mesta).

V začetku devetdesetih let, kmalu po uveljavitvi tržnega gospodarstva, so se nakupovalna središča pojavila tudi v Sloveniji. Razmah trgovske dejavnosti, razvoj podjetništva, pomanjkljiva oskrba v času socializma, porast blagostanja in širjenje potrošništva so ustvarjali ugodne razmere za razvoj trgovine. Ilustrativni so podatki o širjenju te dejavnosti: leta 1990 je bilo v Sloveniji zaposlenih 39.331 oseb v trgovski branži, leta 1999 pa že 50.428, leta 1989 je znašala trgovska površina na prebivalca 0,5 m², 10 let pozneje pa 1,0 m² na prebivalca (Rezultati raziskovanj 570, 6; Rezultati raziskovanj 733, 113). Še nazornejši so podatki o porastu števila trgovin in trgovskih površin med leti 1989 in 1998 v večjih slovenskih mestih.

Indeks povečanja števila prodajaln je zelo visok, še višji pa je indeks povečanja prodajnega prostora. Menimo, da lahko razliko med indeksom števila prodajaln in indeksom površine prodajnega prostora pripišemo prav nakupovalnim središčem.

Očitno so nakupovalna središča pojav, ob katerem se bo spremenil (ali se je že začel spreminjati) ustroj mesta, še posebej mestnega jedra, zato zaslužijo geografovo pozornost. Namen prispevka je prikazati razširjenost nakupovalnih središč v Sloveniji in nekatere njihove značilnosti v začetni razvojni fazi. Tokrat gre le za inventarizacijo pojava, za natančnejše poznavanje učinkov nakupovalnih središč pa bo potrebno počakati na ovrednotene podatke.

2. Opredelitev pojma

Nakupovalna središča so območja, kjer so v eni ali več stavbah skoncentrirani trgovski lokali različnih vrst, gostinske in storitvene dejavnosti. Ker so prvenstveno namenjena motoriziranim obiskovalcem, so locirana na dobro dostopnih mestih ter imajo veliko površin, namenjenih parkiranju, bodisi odprtih ali v garažni hiši. So načrtno zgrajena, z oskrbnimi dejavnostmi za kratkoročno, srednjeročno, pa tudi za dolgoročno oskrbo. Običajno imajo skupno upravljanje ter skupno oglaševanje v javnosti ter enotni delovni čas. Od blagovnice in trgovske hiše se razlikujejo po večjem številu trgovskih lokalov

Preglednica 1: Število prodajaln in površina prodajnega prostora v nekaterih mestih Slovenije (Rezultati raziskovanj 733, 113)

	leto 1989		leto 1992		leto 1999		indeks št. prodajaln med letoma 1989 in 1999	indeks m ² med letoma 1989 in 1999
	število	m ²	število	m ²	število	m ²		
Ajdovščina	48	6.793	99	9.594	104	14.140	217	208
Brežice	52	10.025	68	12.418	157	32.869	302	327
Celje	172	51.017	202	3.513	364	82.875	211	162
Domžale	37	7.805	45	7.935	135	27.306	364	349
Izola	53	4.218	61	7.174	90	13.966	169	331
Kranj	156	22.975	181	35.412	326	53.563	209	233
Lenart	19	3.865	25	2.994	57	9.296	300	240
Ljubljana	879	148.942	924	147.650	1589	314.377	180	211
Maribor	394	58.093	416	62.363	707	133.851	179	230
Murska Sobota	85	13.244	89	13.509	218	44.430	256	335
Novo mesto	91	12.936	109	16.565	280	44.967	307	347
Ptuj	87	11.250	111	13.335	235	44.970	270	399
Radovljica	30	3.018	36	4.602	55	7.555	183	250
Ravne na Koroškem	31	6.221	32	5.293	67	9.038	216	145
Tolmin	20	4.295	26	4.353	48	8.522	240	198
Trebnje	22	3.407	23	2.888	63	8.460	286	248
Vrhnika	24	2.935	30	4.420	72	6.534	300	222
Zagorje	32	6.170	27	1.850	68	7.500	212	121
Slovebija	6.106	824.740	6.733	826.357	12.231	1.973.108	200	239

in po velikosti, od velikih samopostrežnih trgovin pa po lokaciji in večjem asortimentu blaga. Bistven značilnosti nakupovalnih središč so koncentracija trgovin, veliko število parkirnih mest ter velika ponudba različnega blaga. V literaturi zasledimo tudi širše pojmovanje, ki med nakupovalna središča uvršča še trgovske pasaže (na primer v mestnem središču, na letališčih in železniških postajah), industrijske prodajalne (tako imenovani *factory outlet center*) ter sejmišča.

3. Klasifikacija nakupovalnih središč

Obstaja več vrst nakupovalnih središč, ki se med seboj ločijo po številu trgovin, velikosti prodajnih površin ter položaju. Glede na **število trgovin** razlikujemo:

- Hipermarket: to je velika samopostrežna trgovina z živili, pa tudi z mešanim blagom. Poleg osrednje samopostrežne trgovine je pod isto streho običajno še nekaj manjših trgovskih in gostinskih lokalov.
- Velika specializirana trgovina ponuja le eno vrsto blaga, vendar v velikem sortimentu (na primer športne rekvizite in oblačila, avdio opremo, izdelke za hišo in vrt). Od blagovnic in drugih velikih specializiranih trgovin, ki jih ne uvrščamo med nakupovalna središča, se loči po tem, da ponuja blago za široko potrošnjo. Velikih specializiranih trgovin (na primer za kmetijsko mehanizacijo ali avtomobile) v to zvrst zato ne štejemo.
- Trgovski center imenujemo objekt, kjer je na skupnem prostoru in pod isto streho združenih več različnih trgovskih in gostinskih lokalov. Pogosto obstaja osrednja, večja trgovina (na primer samopostrežna ali tekstilna trgovina) ter množica manjših.

- Trgovski kompleks je območje, kjer je več trgovskih objektov združenih v zaokroženo celoto. V vsakem objektu je več manjših trgovin, med seboj so povezani z dovoznimi potmi, običajno je skupno veliko parkirišče. Poleg trgovin za dnevno, srednjeročno in dolgoročno oskrbo so v trgovskem kompleksu še zabavišča, kinodvorane (tako imenovani *multiplex*), dvorane za rekreacijo.

Nakupovalna središča določa **velikost** prodajnih površin. Kriteriji za opredeljevanje glede na velikost so po posameznih državah in glede na vrsto nakupovalnega središča zelo neenotni. Iz razpoložljive literature nismo uspeli zbrati dovolj primerljivih kazalcev, s katerimi bi objektivneje opredelili minimalno velikost posameznih vrst nakupovalnih središč. V nemški planerski praksi je nakupovalno središče objekt z nad 10.000 m² trgovskih površin neto (Maier 1999), angleški normativ pa navaja 5000 m², za hipermarket pa 3000 m² (Mlynkiewicz 1998). Nakupovalna središča v ZDA, od koder ta pojav tudi izvira, se po velikosti ne morejo primerjati z evropskimi, saj so v povprečju trikrat večja; minimalna površina nakupovalnega središča je 40.000 m² (Weinke 1974). Za slovenske razmere, kjer je večina mest razmeroma majhnih in zato tudi nakupovalna središča niso prav velika, smo upoštevali 1000 m² prodajnih površin kot minimalno površino, ki določa hipermarket in veliko specializirano trgovino, ter 3000 m² prodajnih površin za trgovski center. Tak kriterij uporablja tudi slovenska statistika (Rezultati raziskovanj 1999, 11), čeprav je ob tem treba poudariti, da so numerične vrednosti za opredeljevanje nakupovalnih središč zelo relativne. Nekateri raziskovalci jih zato sploh ne upoštevajo, temveč pojmujejo kot nakupovalno središče vsako načrtno zgrajeno območje z večjim številom trgovskih in gostinskih lokalov ter številnimi parkirnimi mesti (Mayr 1980, 15). Hipermarket in specializirano trgovino, veliko od 1000 do 1500 m², smo pojmovali kot majhno, med 1500 in 2000 m² kot srednje veliko, nad 2000 m² pa veliko. Trgovski center med 3000 in 10.000 m² prodajnih površin smo pojmovali kot majhen, med 10.000 in 20.000 m² prodajnih površin srednje velik, tiste z več kot 20.000 m² prodajnih površin pa smo imenovali veliki ali »mega« trgovski centri.

Posredno se z velikostjo povezuje klasifikacija, ki upošteva »**gravitacijsko območje**« nakupovalnega središča, pri čemer ločimo: nakupovalno središče sosedstva, dela mesta, celotnega mesta in regionalno pomembno nakupovalno središče.

Pomemben vidik klasifikacije je **položaj** glede na mestno središče. Nakupovalna središča so v mestnem središču, na robu mestnega središča, na robu mesta ter v obmestju. Upošteva je vključenost v gradbeno strukturo pa je relevantna predvsem razlika med nakupovalnim središčem, ki je integrirano, vpeto v okoliško zazidavo, in samostojnim, prostostoječim nakupovalnim središčem. V literaturi lahko zasledimo tudi klasifikacijo nakupovalnih središč po tlorisni zasnovi, ki pa geografsko ni toliko pomembna.

4. Metoda dela

Ključnega pomena za priučujoči pregled so podatki o makro in mikro lokaciji, času nastanka, velikosti in vrsti trgovin. Zbirali smo jih z vprašalnikom, ki smo ga naslovili na vse večje trgovske organizacije v Sloveniji (Mercator, Merkur, Era, Tuš, Spar, Baumax in Bauhaus) ter s terenskimi ogledi. V pomoč so nam bile tudi urbanistične službe iz posameznih mest. Kljub temu seznam nakupovalnih središč najbrž ni povsem popoln, dopuščamo možnost, da obstaja še kakšno (manjše) nakupovalno središče, o katerem med delom nismo dobili informacij. Število nakupovalnih središč tudi zelo hitro narašča, saj je trgovina ena od najhitreje razvijajočih se gospodarskih panog v Sloveniji. Prepričani pa smo, da je zajeta večina nakupovalnih središč, ocenjujemo da prek 90 %. Zbrani podatki se nanašajo na november leta 2001.

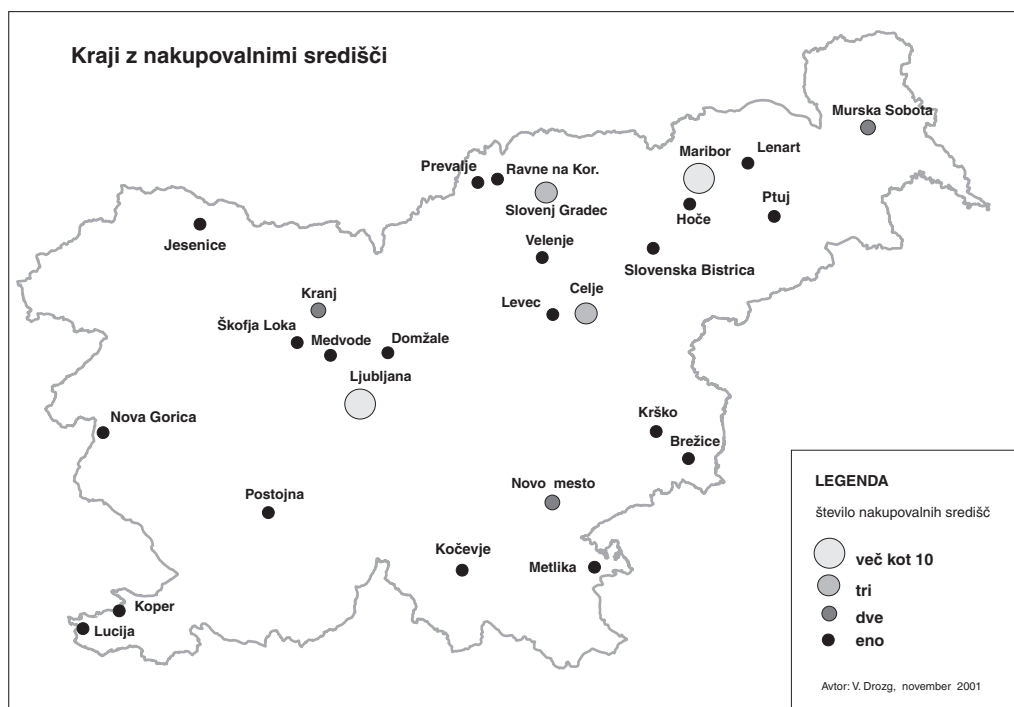
5. Razprostranjenost nakupovalnih središč

Glede na opredeljene kriterije smo v slovenskih mestih razpoznali 61 nakupovalnih središč (če sta na isti lokaciji dve vrsti nakupovalnih središč ali več (na primer hipermarket v trgovskem centru), smo upoštevali samo eno), in sicer:

- 11 hipermarketov (po podatkih statistike je v Sloveniji 52 hipermarketov, vendar so všete vse samopostrežne trgovine večje od 1000 m², četudi se nahajajo v sklopu blagovnic ali drugih vrstah nakupovalnih središč (Rezultati raziskovanj 1999, 11) v 6 mestih,
- 13 velikih specializiranih trgovin v 5 krajih,
- 36 trgovskih centrov (po podatkih statistike je v Sloveniji 14 trgovskih centrov (Rezultati raziskovanj 1999, 11) v 22 mestih,
- 1 trgovski kompleks v 1 mestu.

Nakupovalna središča so v 27 krajih, večina jih ima v urbanem sistemu položaj regionalnih in pokrajinskih središč. Takih je 21: Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Koper, Nova Gorica, Murska Sobota, Novo Mesto, Krško, Škofja Loka, Postojna, Velenje, Brežice, Ravne na Koroškem, Kočevje, Metlika, Ptuj, Lenart, Slovenska Bistrica, Jesenice in Slovenj Gradec. Štiri manjša mesta ležijo v ožjem gravitacijskem zaledju regionalnih središč: Prevalje, Medvode, Domžale in Lucija; Hoče so obmestno naselje Maribora, Levec pa Celja.

V večini mest je le eno nakupovalno središče, v Kranju, Novem Mestu in Murski Soboti sta po dve, v Slovenj Gradcu in Celju 3, v Ljubljani in Mariboru pa jih je več, 16 oziroma 12. Večina nakupovalnih središč je tipa trgovski center, pojavljajo se v mestih vseh velikosti, med seboj pa se razlikujejo po velikosti oziroma številu trgovskih lokalov. V malih mestih imajo funkcijo osrednjega oskrbnega središča, poleg mestnega jedra, seveda. Trgovski centri v velikih mestih so prav tako pogosti, predpostavljamo, da imajo večinoma regionalni pomen. Tako so v mariborskem Europarku pogosti kupci iz Lenarta, Slovenske Bistrice, Ptuja, pa tudi iz Hrvaške. V celjskem Intersparu se oskrbujejo tudi prebivalci Šmarja, Slovenskih Konjic, Laškega. Še večji domet ima ljubljanski BTC, ki priteguje kupce in celotne osrednje Slovenije (Pak 1996, 253). Samostojnih nakupovalnih središč tipa hipermarket ni veliko, večina jih je v srednje velikih mestih, v velikih mestih pa imajo značaj oskrbnega središča mestnega predela. Praviloma pa je v vseh večjih trgovskih centrih tudi velika samopostrežna trgovina oziroma hipermarket.

Slika 1: Kraji z nakupovalnimi središči.

Preglednica 2: Preglednica nakupovalnih središč v slovenskih mestih (stanje november 2001, vir: vprašalnik, lastna opazovanja).

kraj	nakupovalno središče	leto izgradnje	velikost	položaj	vrsta
Ljubljana	Megamarket Črnuče	1998	srednje	rob mesta	hipermarket
Ljubljana	Živila	1998	srednje	rob središča	hipermarket
Ljubljana	Lesnina-Brdo	1999	veliko	rob mesta	specializirana trgovina
Ljubljana	Merkur	1998	srednje	rob mesta	specializirana trgovina
Ljubljana	Bauhaus	1997	veliko	rob mesta	specializirana trgovina
Ljubljana	Rutar	2001	veliko	rob mesta	specializirana trgovina
Ljubljana	Mercator	1998	veliko	rob mesta	trgovski center
Ljubljana	Interspar Vič	1997	veliko	rob mesta	trgovski center
Ljubljana	Leclerc	2000	veliko	rob mesta	trgovski center
Ljubljana	WTC	1993	veliko	rob središča	trgovski center
Ljubljana	Murgle	1993	malo	rob središča	trgovski center
Ljubljana	Ledina	1993	srednje	rob središča	trgovski center
Ljubljana	Koseze	1988	malo	rob središča	trgovski center
Ljubljana	Galerija	2000	malo	sred. mesta	trgovski center
Ljubljana	BTC	1993	veliko	rob mesta	trgovski kompleks
Ljubljana	Merkur	2001	veliko	rob mesta	specializirana trgovina
Maribor	Koloniale	1998	malo	rob središča	hipermarket
Maribor	TUŠ	1999	malo	rob mesta	hipermarket
Maribor	Giga sport	1996	malo	rob središča	specializirana trgovina
Maribor	Kovinotehna	1997	srednje	rob središča	specializirana trgovina
Maribor	Baumax	1999	srednje	rob središča	specializirana trgovina
Maribor	Merkur	1999	srednje	rob središča	specializirana trgovina
Maribor	Europark	2000	veliko	sred. mesta	trgovski center
Maribor	City	1997	veliko	sred. mesta	trgovski center
Maribor	OBI	1998	srednje	rob mesta	trgovski center
Maribor	Ligro	1997	veliko	rob središča	trgovski center
Maribor	Mercator	1999	veliko	rob središča	trgovski center
Maribor	TUŠ	2001	malo	rob središča	hipermarket
Celje	Giga sport	1999	malo	rob središča	specializirana trgovina
Celje	Baumax	1997	malo	rob središča	specializirana trgovina
Celje	Interspar	1995	veliko	rob središča	trgovski center
Kranj	Interspar	1997	malo	rob mesta	trgovski center
Kranj	Merkur	1987	srednje	rob središča	specializirana trgovina
Nova Gorica	Mercator	2001	srednje	rob središča	trgovski center
Jesenice	Merkator	2001	srednje	rob središča	trgovski center
Murska Sobota	BTC	1998	srednje	rob mesta	trgovski center
Murska Sobota	Mercator	1998	srednje	rob središča	trgovski center
Novo mesto	Mercator	1999	malo	rob mesta	trgovski center
Novo mesto	Bršljin	1999	srednje	rob mesta	trgovski center
Slovenj Gradec	Interspar	2000	srednje	rob mesta	hipermarket
Slovenj Gradec	Mercator	2000	srednje	rob mesta	hipermarket
Slovenj Gradec	Katica	1995	malo	rob središča	trgovski center
Koper	Mercator	1999	veliko	rob središča	trgovski center
Velenje	Interspar	1997	srednje	sred. mesta	trgovski center

kraj	nakupovalno središče	leto izradnje	velikost	položaj	vrsta
Brežice	Intermarket	1995	srednje	rob mesta	trgovski center
Škofja Loka	Potratnik	1999	malo	rob mesta	trgovski center
Medvode	Loka	1991	malo	rob središča	trgovski center
Domžale	Breza	1997	malo	rob mesta	trgovski center
Ravne na Koroškem	Mercator	2000	malo	rob mesta	hipermarket
Ravne na Koroškem	Spar	2001	malo	rob središča	hipermarket
Prevalje	Spar	2001	malo	rob središča	hipermarket
Kočevje	TUŠ	2001	malo	rob mesta	trgovski center
Krško	TABU	1999	malo	rob mesta	trgovski center
Postojna	Nakupovalni center	1995	malo	rob mesta	trgovski center
Hoče	Lesnina	1987	srednje	rob mesta	specializirana trgovina
Metlika	Nakupovalni center	1990	malo	rob mesta	trgovski center
Lucija	Merkur	2000	malo	rob mesta	trgovski center
Levec	Trgovski center	1988	malo	rob mesta	trgovski center
Ptuj	Mercator-Merkur	1996	malo	rob mesta	trgovski center
Slovenska Bistrica	Mercator	2001	malo	rob središča	trgovski center
Lenart	Petlja	2001	malo	rob mesta	hipermarket

Tudi specializirane trgovine so predvsem v velikih mestih, kjer najdemo vse vrste nakupovalnih središč. Razmestitev po mestih prikazujeta preglednica in slika 1.

Iz podatkov trgovskih organizacij je razvidno, da se bo število mest z nakupovalnimi središči v naslednjih letih še povečalo, tudi trend razvoja nakupovalnih središč v razvitejših državah kaže, da nastajajo v vedno manjših mestih. V prihodnjih dveh letih so načrtovana nakupovalna središča v Radovljici in Ilirski Bistrici. V številnih mestih pa obstajajo manjša trgovska središča (oziroma večje samopostrežne trgovine), ki po postavljenih kriterijih sicer ne sodijo med nakupovalna središča, čeprav funkcionirajo kot taka. Pogosto gre le za velike samopostrežne trgovine (na primer v Ljutomeru, Radovljici, Ilirski Bistrici, Metliki, Žalcu).

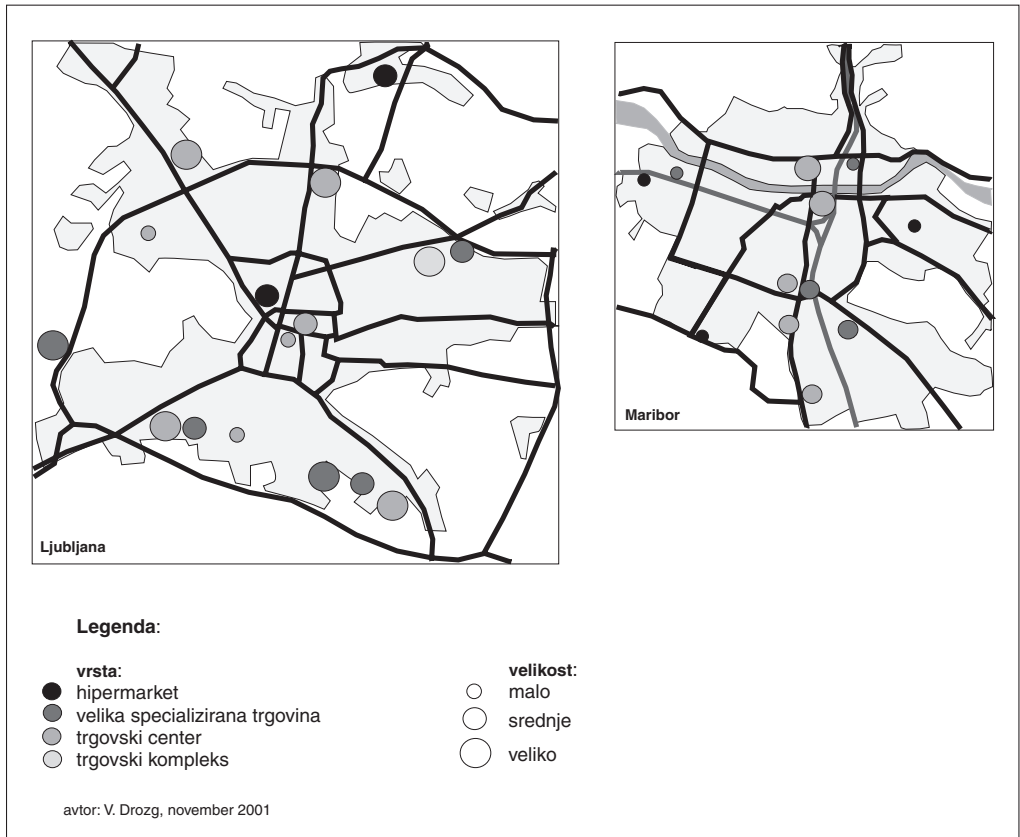
6. Položaj v mestih

Najpogostejše lokacije nakupovalnih središč so na robu mesta, na robu mestnega središča in v mestnem središču. Dobra dostopnost je skupni imenovalac vseh lokacij. Vsa so v bližini avtocestnih vozlišč, ob magistralnih cestah ali ob mestnih vpadnicah. Največ nakupovalnih središč je lociranih na robu mest, redkeje so lokacije na robu historičnih jeder, le v treh mestih (Ljubljana, Maribor in Velenje) je nakupovalno središče tudi v centru mesta.

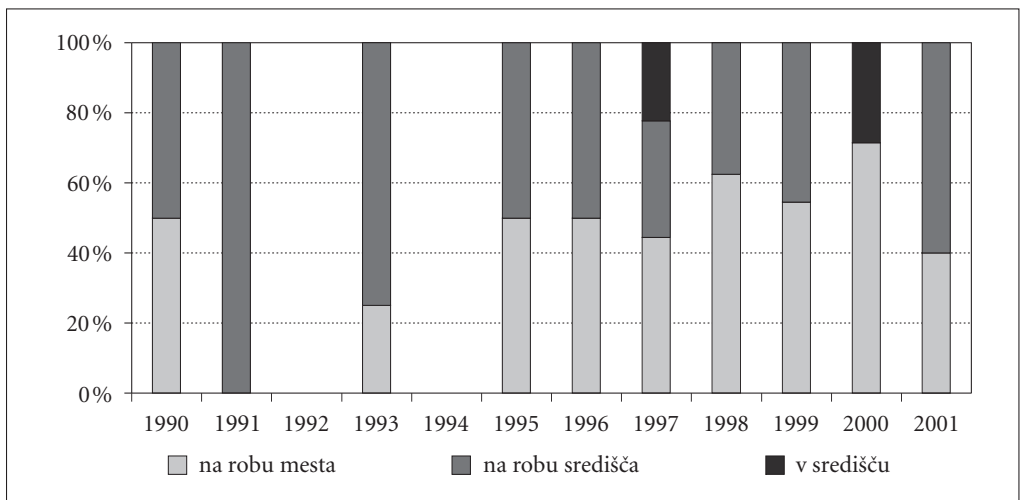
V Ljubljani je več velikih nakupovalnih središč kakor v Mariboru, večina je razmeščenih ob avtocesti (obvoznici), v Mariboru pa ob glavni prometnici skozi mesto.

Kljub izkušnjam iz razvitejših držav, po katerih zaradi nakupovalnih središč na robu mesta ali v obmestju hitreje pride do praznjenja mestnega središča, nakupovalna središča še naprej nastajajo na robu mesta. Iz razmerja med letom nastanka in položajem je razvidno, da število slednjih prevladuje. Vzrok temu je enostavnejše pridobivanje dokumentacije in hitrejši začetek gradnje, nižja cena zemljišča in cenejša gradnja. Število nakupovalnih središč v mestnih središčih je zanemarljivo, čeprav se v zadnjih letih morda nakazuje sprememba trenda.

Veliko nakupovalnih središč je nastalo v zgradbah propadlih industrijskih podjetij na območjih industrijskih in skladiščnih con, novogradenj je malo. Med njimi je zato velika kvalitetna razlika. Prva so manj urejena, nekakšni provizoriji, v območjih povsem druge namembnosti kot je oskrba, druga pa se z atrak-

Slika 2: Nakupovalna središča v Ljubljani in v Mariboru.

Slika 3: Položaj nakupovalnih središč v mestih po letih izgradnje (vir: lastno kartiranje).

tivno arhitekturo vklaplajo v gradbeno strukturo mesta. Tuja trgovska podjetja so praviloma gradila nova nakupovalna središča, zato so bolj urejena in privlačnejša. Kot primer prvega omenjamo BTC v Murski Soboti, Bršljin v Novem Mestu, urejena nakupovalna središča so v Velenju, Celju, Ljubljani in Mariboru.

Prevladujejo nakupovalna središča kot samostojni objekti, ki niso integrirani v okoliško gradbeno strukturo. Slednje ocenjujemo kot neprimerno, saj je s tem zamujena priložnost za celovitejše urbanistične ureditve središčnih območij in s tem izboljšanje urbanosti slovenskih mest. Pozitivnih primerov je le nekaj, in sicer v Ljubljani (WTC, Galerija), v Mariboru (City) in Velenju.

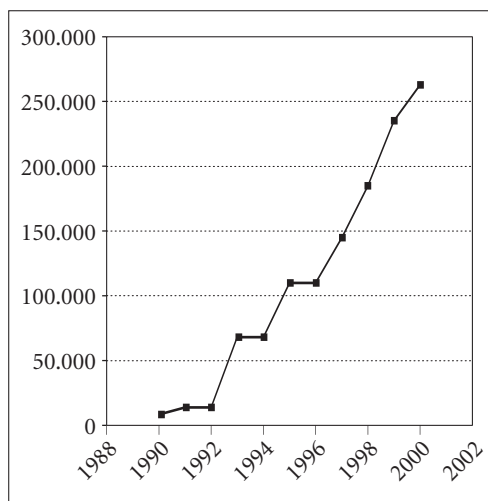
7. Velikost

V Sloveniji je največ malih nakupovalnih središč, večina jih obsega med 7.000 in 9.000 m² trgovskih površin. »Mega« nakupovalnih centrov s trgovsko površino nad 20.000 m² je devet, in sicer v Ljubljani sedem, v Mariboru dva, v Celju pa eno. V malih in srednjevelikih mestih je velikost nakupovalnega središča med 3000 in 5000 m². V večjih mestih je nakupovalnih središč več, pa še večja so. V Ljubljani je kar sedem velikih nakupovalnih središč (polovica!), BTC, največje med njimi, meri 50.000 m².

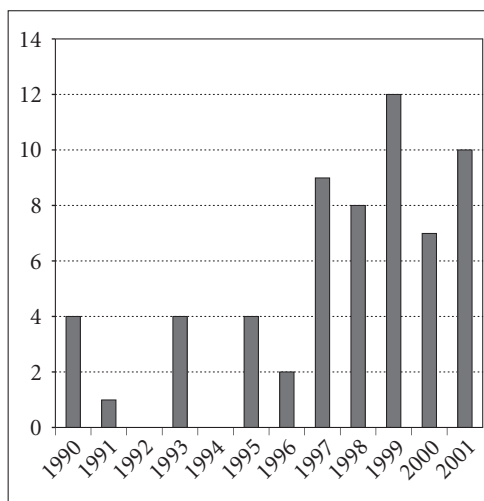
Z velikostjo nakupovalnega središča je povezana tudi velikost parkirnega prostora. V manjših nakupovalnih središčih je od 200 do 250 parkirnih mest, v srednjevelikih okoli 700, v največjih pa prek 1000; v največjem nakupovalnem središču, ljubljanskem BTC je okoli 3000 parkirnih mest. Le v štirih nakupovalnih središčih je garažna hiša, sicer je parkiranje namenjen parkirni prostor na prostem.

8. Čas nastanka

Prva nakupovalna središča v Sloveniji so nastala že v osemdesetih letih, in sicer v Ljubljani, Hočah pri Mariboru in Kranju. Množično so začela nastajati okoli leta 1993, največ pa po letu 1996. Sprva v preurejenih skladiščih, po letu 1995 pa kot novogradnje. Skupna površina prodajnih prostorov v nakupovalnih središčih se je iz slabih 10.000 m² leta 1993 povečala na 280.000 m² leta 1999, kar je 25 % vseh trgovskih površin v Sloveniji.

Slika 4: Rast prodajnih površin v nakupovalnih središčih v m² (vir: vprašalnik).

Slika 5: Število nakupovalnih središč po letih izgradnje (vir: vprašalnik).

9. Struktura trgovin

Prevladujejo trgovine z oblačili, živili, obutvijo, športnimi rekviziti, sledijo drogerije, trgovine za otroke ter trgovine z artikli za dom in vrt. Struktura trgovin je namenjena dnevnim in srednjeročnim, manj pa dolgoročnim potrebam. Specializirane trgovine (npr. oblačila znanih proizvajalcev, umetnine, knjigarne) in trgovine višjega cenovnega razreda so redke. Od 58 vrst trgovin, kolikor smo jih evidentirali v nakupovalnih središčih, jih dobro polovico najdemo v vsakem večjem nakupovalnem središču. Očitna je tako imenovana filializacija, kjer prevladujejo podružnice velikih trgovskih verig (na primer Mercator, Inter Spar, Hervis, DM, Stiefelkönig). Poleg trgovin je v nakupovalnih središčih veliko gostinskih lokalov (restavracije, majhne kavarne in bistroji), v velikih nakupovalnih središčih se pojavljajo še poslovni prostori, pošta ali banka. Med trgovskimi podjetji, ki imajo največje prodajalne, so: Mercator, Spar, Merkur, Hervis, Baumax, Bauhaus in OBI.

Nakupovalno središče **BTC** v Ljubljani je največje nakupovalno središče v Sloveniji, leži v severovzhodnem delu Ljubljane ob železniški progi. Pred letom 1990 so bila na območju, velikem 36 ha, blagovna skladišča, ki so oskrbovala jugoslovansko tržišče s slovenskim blagom. Po razpadu države je bil tako velik kompleks nepotreben. Skupina podjetnih managerjev je del praznih skladiščnih prostorov ponudila v najem trgovcem s poceni in manj kvalitetnim blagom. Prelom v ponudbi in kvaliteti blaga je pomenil prihod trgovske družbe Inter Spar leta 1993, ki na 19.000 m² velikem prodajnem prostoru ponuja kvalitetno in raznovrstno blago. Leta 1996 je bilo v BTC okoli 200 trgovin, restavracij, obrtniških delavnic, tržnica, banka; leta 1999 že 230, leta 2000 pa 300. Površina trgovskega kompleksa presega 50.000 m², v bližini je 3000 parkirnih mest, z mestnim središčem je povezano z avtobusno progo. Območje ponuja neomejene možnosti za nadaljnji razvoj. V gradnji je multimedijški center, zabaviščni park, TV studio. »Majhno mesto velikih nakupov« je slogan vodstvene ekipe. V nakupovalnem središču je zaposlenih okoli 3000 ljudi (Souvan 1998).

Preglednica 3: Struktura trgovin v trgovskem centru Europark v Mariboru (vir: lastno kartiranje).

vrsta trgovine	število	vrsta trgovine	število	drugo
oblačila	18	banka	1	v trgovskem centru so otroški paviljon,
gostinstvo	10	foto trgovina	1	previjalnica dojenčkov, sanitarije,
drogerija	4	lekarna	1	2 bankomata in 2 telefonski govornici
čevlji	4	oprema za dom	1	
darila	2	telefonija	1	
bižuterija	2	prehrana	1	
optik	1	trafika	1	
turistična agencija	1	frizer	1	
papirnica	1	kozmetični salon	1	
otroške igrače	1	loto	1	
elektro in audio oprema	1	izdelovalnica ključev	1	
šport	1	čistilnica	1	
urur	1	umetniški material	1	
knjigarna	1	usnjena galanterija	1	

10. Sklep

Z nakupovalnimi središči se je v večini slovenskih mest izboljšala oskrba, ki je sedaj bolj primerljiva z razmerami v razvitejših državah. Opažamo tudi, da je v nakupovalnih središčih vedno več dejavnosti, ki presegajo zgolj nakupovanje in oskrbo. Oskrbovanje prerašča v posebno obliko doživetja, zato se v naku-

povalnih središčih množijo zabavne prireditve, srečelovi, veliko je storitvenih dejavnosti, na primer turističnih agencij, servisov, kar priteguje ljudi, ki tam iščejo zabavo, družbo, način preživljanja prostega časa.

Izkušnje iz razvitejših držav kažejo dvojne posledice nakupovalnih središč: po eni strani povzročajo zmanjševanje števila trgovin v središču mesta in njihovo prestrukturiranje, po drugi strani se nakupovalna središča spreminjajo v nova urbana vozlišča in sodobna središča socialnega in družabnega življenja.

Zaenkrat posledic nakupovalnih središč na trgovsko dejavnost v mestnih središčih ni mogoče objektivno oceniti, saj pravi učinki še niso vidni (izmerljivi). Pri vrednotenju je namreč potrebno upoštevati naslednje:

- po besedah vodilnega moža največje slovenske trgovske družbe se promet v številnih trgovinah tudi po izgradnji nakupovalnih središč ni zmanjšal, izboljšala se je namreč ponudba blaga, kar je številne kupce odvrnilo od nakupov v sosednji Italiji, Avstriji in Madžarski (Delo, 19. 2. 2000);
- v historičnih jedrih številnih mest je opazno zapiranje trgovin, še bolj pa sprememba strukture trgovin, kar je posledica suburbanizacije in zmanjševanja števila prebivalcev v mestnih jedrih; tako so se samopostrežne trgovine z živili preselile iz mestnega središča v stanovanjska območja, v središčih mest pa je zaznavna rast števila poslovnih prostorov, specializiranih trgovin ter gostinskih lokalov.
- številnih zaprtih trgovin v mestih središčih ne moremo kar pripisati konkurenci nakupovalnih središč, trgovski lokali zapirajo vrata tudi zaradi nerešenih lastninskih in najemnih razmerij, povezanih z denacionalizacijo.

Opazamo pa, da se trgovsko območje v središčih številnih mest ne širi. Nasprotno, ulice s trgovskim značajem so vedno bolj omejene na najozje središče, vpadnice in središča mestnih četrti. Delno so vzrok temu tudi nakupovalna središča, ki so velika konkurenca trgovski ponudbi v mestnih središčih. Ne le zaradi številnih lastnosti, ki so bliže sodobnemu načinu življenja, trgovci v mestnih središčih se težko upirajo profesionalni, marketinško naravnani ponudbi velikih trgovin in nižjim cenam, kakršne dosegajo velike trgovske organizacije. Predpostavljamo lahko, da bodo mestna središča izgubila izrazit trgovski značaj, ali pa se bo ta spremenil v smislu ponudbe ekskluzivnega blaga in prevlade storitvenih (poslovnih) dejavnosti. Morda bodo s tem središča srednje velikih in malih mest postala atraktivnejša za bivanje. Morda pa se bodo mestna središča prilagodila novim nakupovalnim navadam v smislu enotnega odpiralnega časa, agresivnejšega trženja, skupne ponudbe, enostavnejšega parkiranja. Nakupovalna središča pa bodo najverjetneje pomemben element v oskrbi prebivalcev mest, vsaj do naslednje razvojne faze v ponudbi trgovskega blaga.

11. Viri in literatura

- Falk B. 1980: Zur gegenwärtigen Situation und künftigen Entwicklung der Shopping Center in den westeuropäischen Ländern. Einkaufszentren in Deutschland. Paderborn.
- Gerhard, U. 1998: Erlebnis-Shopping oder Versorgungseinkauf? Marburger Geographische Schriften 133. Marburg.
- Junker, R., Kühn, G. 1999: Großflächige Einkaufszentren im Aufwind: Die Mall Erobert die Innenstädte. Der Städtetag 9/1999. Stuttgart.
- Letni pregled trgovine. Rezultati raziskovanj 570. Statistični urad RS. Ljubljana 1992.
- Maier, J. 1999: Das Rotmain-Center und seine Auswirkungen auf die Innenstadt von Bayreuth. Bayreuther Geowissenschaftliche Arbeiten. Bayreuth
- Mayr, A. 1980: Entwicklung, Bedeutung und planungsrechtliche Problematik der Shopping Center in der BRD. Einkaufszentren in Deutschland. Paderborn
- Mlynkiewicz, H. J. 1998: Development of out-of-town shopping centers in Europe. Seminar: Out-of-town shopping centres and trading states – competition or partners for inner-city provision of facilities and Services. Ljubljana.
- Pak, M. 1996: Problematika oskrbnih središč v Ljubljani. Nove smeri prostorskega razvoja. Maribor.

- Pak, M. 2000: Raumordnungpolitische und planungspolitische Behandlung mit Einzelhandels-grossprojekte. Tipkopis, referat na posvetu ARL. Smolenice.
- Prodajne zmogljivosti v trgovini na drobno 1999. Rezultati raziskovanj 733. Statistični urad RS. Ljubljana 1999
- Souvan, T. 1998: Implications of Out-of-Town Commercial Centers for Urban Structure. Seminar: Out-of-town shopping centres and trading states – competition or partners for inner-city provision of facilities and Services. Ljubljana.
- Weinke, U. 1974: Shopping Center oder Ortszentren. Zürich.

12. Summary: Shopping centers in Slovenia

(translated by Nada Šabec)

Shopping centers represent a new phenomenon in Slovene towns. The first ones at the end of the 1980s, but the majority were built between 1997 and 1999. The total surface of shopping areas in shopping centers increased from a modest 10,000 m² in 1993 to 280,000 m² in 1999, which amounts to almost a quarter of all shopping areas in Slovenia.

There are 61 shopping centers in Slovene towns, of which 11 are hypermarkets, 13 large specialized stores, 36 shopping malls, and 1 shopping complex. Shopping centers are located in 27 towns which for the most part function as regional and provincial centers within the urban system. The following 17 towns serve as examples: Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Koper, Nova Gorica, Murska Sobota, Novo Mesto, Krško, Škofja Loka, Postojna, Velenje, Brežice, Ravne na Koroškem, Kočevje, Metlika, Ptuj, Lenart, Slovenska Bistrica, Jesenice in Slovenj Gradec. 4 smaller towns lie within the areas dominated by regional centers and include Medvode, Domžale, Prevalje and Lucija, while Hoče lies on the outskirts of Maribor and Levec on the outskirts of Celje.

In most towns there is just one shopping center, while in Kranj, Novo Mesto and Murska Sobota there are 2, in Slovenj Gradec and Celje 3, and in Ljubljana and Maribor a larger number of them – 16 and 12 respectively. The most frequent type is that of shopping mall and can be found both in large and in small towns. There are quite a few hypermarkets, which are more common in large towns and mid-size towns. There are relatively few large specialized stores and shopping complexes, which can be found in large towns.

The majority of shopping centers are located on the outskirts of towns and only rarely are they found near historical town cores. Only in three towns (Ljubljana, Maribor and Velenje) we encounter at least one shopping center in the center of the city. All locations share one feature – good access. They are all in the vicinity of highway junctions, along main roads or the roads leading into towns.

Many shopping centers were built in the buildings of former industrial firms that had gone bankrupt and were located in industrial and warehouse zones. Only a small number of shopping centers were built from scratch. It is for this reason that shopping centers differ considerably in terms of quality. The former are in a much worse state (as they were originally planned as warehouse and industrial zones), while the latter boast attractive architecture and are well integrated into the architectural structure of the town. Examples of the former type are BTC in Murska Sobota, and Bršljin in Novo Mesto, while examples of the latter type can be found in Velenje, Celje, and some in Ljubljana and in Maribor.

Most shopping centers have between 7,000 and 9,000 m² of shopping areas. Slovenia has 9 »mega« shopping centers with over 20,000 m² of shopping areas in Ljubljana, Maribor, and Celje. In small and mid-size towns the average size of a shopping center is approximately 5,000 m².

The structure of various stores is very similar from one shopping center to another. The prevalent type are stores selling clothes, groceries, footwear, sports goods. The next group in terms of frequency are drug stores, stores with goods for children, and stores with items for the home and garden. The structure of stores caters to daily and mid-term needs rather than the long-term needs of the shop-

pers. Specialized stores (e. g. famous brand clothing, arts stores, bookstores) and stores with merchandise from a higher price range are rare. A very salient feature is a tendency to have branches or representatives of large store chains. In addition to stores, shopping centers include numerous catering outlets (restaurants, small cafes, and bistros). Large shopping centers also offer various services (business premises), postal and bank services.

The majority of Slovene towns benefited from shopping centers and the supply has become more comparable to that in the more developed countries. Furthermore, shopping centers serve as new hubs of activity that exceed mere shopping needs and provide also a number of activities for free time. The negative consequences of shopping centers on the trade in downtown areas cannot be yet objectively evaluated as the real effects are not yet visible (measureable).

RAZGLEDI

SESTAVA IN ŠTEVILO LOKALOV V STAREM MESTNEM JEDRU SLOVENJ GRADCA MED LETOMA 1945 IN 2000

AVTOR

Dimitrij Krajnc

Naziv: mag., profesor geografije in zgodovine, mladi raziskovalec

Naslov: Oddelek za geografijo Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija

E-pošta: dimitrij.krajnc@amis.net

Telefon: 02 229 36 55

Faks: 02 251 81 80

UDK: 338.46(497.4 Slovenj Gradec)

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

Sestava in število lokalov v starem mestnem jedru Slovenj Gradca med letoma 1945 in 2000

Prispevek se ukvarja z lokali v starem mestnem jedru Slovenj Gradca med letoma 1945 in 2000. Predstavljena je njihova številčna rast, prostorsko širjenje in spremembe v njihovi sestavi in namembnosti. V prispevku so prikazani tudi glavni razlogi, ki so povzročili nastale spremembe.

KLJUČNE BESEDE

trgovina, ekonomska geografija, urbana geografija, Slovenj Gradec, Slovenija

ABSTRACT

Structure and number of premises in old town centre of Slovenj Gradec between 1945 and 2000

The article is about premises in old town centre of Slovenj Gradec between 1945 and 2000. It's presented their numerous growths, spread in place and changes in their structure. At the end of the article are presented major reasons, which caused those changes.

KEY WORDS

trade, economic geography, urban geography, Slovenj Gradec, Slovenia

Uredništvo je prispevek prejelo 23. februarja 2000.

1. Uvod

Slovenj Gradec spada med starejša slovenska mesta. Njegovi začetki segajo na začetek 13. stoletja, ko je bil ustanovljen kot naslednik bližnjega Starega trga, katerega razvoj je bil zaradi spremenjenih prometnih tokov ustavljen. Slovenj Gradec je tako nastal ob novem križišču prometnic, ki so potekale skozi Mislinjsko dolino. Dejstvo, da prometnice niso potekale skozi mesto, mu je omogočalo nemoten razvoj. Že ob nastanku je bila mestu dana vloga upravnega središča doline. V njem so bile skoncentrirane upravne, finančne in kulturne funkcije. Kljub večstoletni tradiciji in vlogi upravnega ter trgovskega središča je bilo mesto večino časa zgolj majhno podeželsko mestece, ki ni preraslo svojih srednjeveških okvirjev. Šele po drugi svetovni vojni je mesto doživelo razcvet, ki je utrdil njegovo vlogo v dolini in širši okolici.

Industrijski razvoj v petdesetih letih je dolini prinesel razcvet. Večalo se je število prebivalcev celotne Mislinjske doline kot tudi samega mesta, ki je takrat prvič resneje preraslo srednjeveške okvirje, ki mu jih je določalo nekdanje obzidje. Kljub širitvi mesta pa je staro mestno jedro obdržalo funkcijo upravnega in trgovskega središča. Z večanjem števila prebivalcev se je njegova vloga še okrepila, kar se je kazalo v povečanju števila lokalov in spremembi njihove sestave. Vendar pa razvoj mesta in spremenjeno povpraševanje nista bila edina razloga za spremembe v sestavi in namembnosti lokalov. Pomembno vlogo je odigrala tudi družbena ureditev. V slabih petdesetih letih je dvakrat prišlo do njene zamenjave. Kapitalistično ureditev je po drugi svetovni vojni zamenjal socializem, le-tega pa na začetku devetdesetih ponovno kapitalizem. Vsaka družbena ureditev ima svoj odnos do zasebne pobude, kar je seveda posredno tudi vplivalo na namembnost lokalov v starem mestnem jedru.

2. Staro mestno jedro

Staro mestno jedro je postavljeno na rahli vzpetini, ki jo oblivajo Mislinja, Suhodolnica in Homšnica. Njegov obseg določa obzidje zgrajeno v času turških napadov. Zaradi številnih požarov, zadnji leta 1903, je videz mestnega jedra veliko mlajši kot je v resnici. Večina stavb namreč izvira iz druge polovice 19. stoletja.

Staro mestno jedro sestavlja pet ulic in trije trgi, na katerih je 141 objektov s hišnimi številkami. Glavni in najpomembnejši med njimi je Glavni trg, ki v nasprotju z večino trgov nima pravokotne oblike, ampak je podolgovat in v sredini nekoliko razširjen. Razteza se čez celotno staro mestno jedro in je v preteklosti povezoval severna in južna mestna vrata. Že od nekdaj ima vlogo glavne trgovske in prometne žile mesta. Na njem so prirejali letne sejme, kasneje pa je ob njem nastala večina lokalov v starem mestnem jedru. Pravokotno nanj poteka Trg svobode, ki predstavlja os, ki je nekdaj povezovala državno in cerkveno oblast. Na enem koncu trga je cerkev, ki je hkrati tudi najstarejša stavba v mestu, na drugem koncu pa je bila mestna hiša, v kateri sta danes muzej in galerija. Okoli teh dveh trgov je bila do začetka devetdesetih locirana večina lokalov v mestnem jedru. Na ostalih ulica so bili v glavnem samo stanovanjski objekti. Spremembe v začetku 90-tih let pa so povzročile, da so se tudi v teh, nekdaj tržno nezanimivih ulicah začeli pojavljati lokali. Trgovska funkcija starega mestnega jedra se je tako prostorsko razširila.

3. Število lokalov in njihova sestava

3.1. Leto 1945

Ob koncu druge svetovne vojne so bile razmere, vsaj glede funkcije lokalov, podobne tistim s konca tridesetih let, ko je bil Slovenj Gradec še majhno podeželsko mesto. Ob popisu leta 1931 je bilo v Slovenj Gradcu 154 hiš, v mestu pa je živelo vsega 1311 prebivalcev. Če k njim prištejemo še prebivalce bliž-

Slika 1: Obseg starega mestnega jedra in prostorsko širjenje lokalov med letoma 1945 in 2000.

njega Starega trga, potem skupno število prebivalcev komaj preseže 2000. Do leta 1948 se je število prebivalcev mestnega naselja (Slovenj Gradec in Stari trg skupaj) povečalo za tretjino, na 2695. Za preskrbo tako majhnega števila prebivalcev seveda ni bilo potrebnih veliko lokalov. Poleg tega pa v tistem času tako povpraševanje kot ponudba nista bili primerljivi z današnjima.

Leta 1945 je bilo v mestnem jedru 52 lokalov, od tega je bil eden prazen. Na Glavnem trgu je svoje mesto našlo 43 lokalov, 6 jih je bilo na Trgu Svobode in 3 v drugih delih mestnega jedra. Zasedenost stavb z lokali je bila dokaj slaba, saj je bilo na Glavnem trgu poleg lokalov še 8 stanovanj in 5 skladišč, tako da so bili lokali samo v 73 % stavb. Ker pa sta v nekaterih stavbah bila po dva lokala, je kljub nizki zasedenosti prišlo 0,9 lokala na stavbo. Na Trgu svobode je bila zasedenost z lokali še manjša. Od 7 stavb so samo 4 stavbe imele v pritličju lokale, če med lokale štejemo tudi župnišče, tako da je na stavbo prišlo samo 0,6 lokala.

Kot kaže preglednica 1, je bila struktura lokalov, kljub relativno majhnemu številu, zelo raznolika. Prevladovala so trgovine, ki so zasedale tretjino lokalov. Njihova sestava je bila seveda drugačna od današnje. Ker v tem času trgovine še niso bile tako specializirane, kot so danes, so prevladovala trgovina z mešanim blagom, ki so prodajale zelo raznoliko blago. Velika večina gospodinjstev je imela v tem času v okolici mesta vrtove, na katerih so zase pridelovali večino prehrabnenih pridelkov, zato je bilo prehrabnenih trgovin manj in še te so bile skromne tako po velikosti kot založenosti. Po številu so jih presegale celo trgovine s tekstilom in obutvijo. Ob tem pa se moramo zavedati, da so tekstil prodajali tudi v trgovinah z mešanim blagom. Tehnološkemu razvoju primerno je bilo število trgovin s tehničnim blagom. V mestu je bila samo ena taka trgovina, pa še v tej so prodajali predvsem peči in ostalo »belo tehniko« tistega časa.

Na drugem mestu po zasedenosti lokalov so bile uslužnostne dejavnosti, ki so zasedale četrtnino lokalov. Leta 1945 je bilo v mestu 9 različnih uslužnostnih dejavnosti, ki so bile prilagojene takratnim potrebam. Med njimi sta bila po dva frizerja, urarja, klobučarja in čevljarja ter eden fotograf, odvetnik, krojač in

trafikant. Na tretjem mestu pa so bile že gostilne. V starem mestnem jedru jih je bilo kar 7, od tega 6 na Glavnem trgu. Poleg njih so bile v mestu še 3 mesnice in 3 pekarnice ter dve banki, dve upravni stavbi (občinska oblast in župnišče) in dva hotela. Tu sta bili še lekarna in slaščičarna.

Preglednica 1: Število lokalov in njihova sestava v starem mestnem jedru leta 1945.

vrsta lokala	Glavni trg		Trg svobode		Poštna ulica		Cankarjeva in Šolska ulica		staro mestno jedro	
	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %
gostilna	6	14,0					1	50,0	7	13,5
mesnica	3	7,0							3	5,8
banka	2	4,7							2	3,8
lekarna	1	2,3							1	1,9
hotel	1	2,3			1	100,0			2	3,8
trgovina	14	32,6	3	50,0					17	32,7
uprava	1	2,3	1	16,7					2	3,8
pekarna	3	7,0							3	5,8
slaščičarna	1	2,3							1	1,9
usluge	11	25,6	1	16,7			1	50,0	13	25,0
prazno			1	16,7					1	1,9
skupaj	43	100,0	6	100,0	1	100,0	2	100,0	52	100,0

3.2. Leto 1970

Konec vojne je prinesel spremembo družbene ureditve in z njo spremembo lastniških odnosov z nacionalizacijo zasebnega premoženja, tudi lokalov. Nacionalizacija je potekala v več fazah in je bila zaključena v začetku 60-tih let. Do takrat so skoraj vsi lokali v mestu prešli v državno last. Čeprav je bila nacionalizacija dolgotrajen proces, pa je bil prevzem lokalov relativno preprost in hiter. Lastniki so se dejansko zamenjali prek noči in ko so zjutraj odprli lokal, je bila edina sprememba v tem, da je imel novega lastnika. Zaradi tega v začetku ni prihajalo do velikih sprememb namembnosti lokalov. Spremembe so se pričele pojavljati postopoma in so v nekem smislu bile tudi posledica spremenjene ponudbe in povpraševanja. Zaradi počasnih sprememb je bilo za naslednjo primerjavo izbrano leto 1970, ko so se stvari že nekoliko uredile.

Ob popisu leta 1971 je v mestu Slovenj Gradec živelo 4195 prebivalcev, skupaj s Starim trgom pa je mestno naselje štelo 4783 prebivalcev, kar je bilo štiri petine več kot ob popisu leta 1948 oziroma 138 % več kot ob popisu leta 1931. Večje število prebivalcev je seveda zahtevalo tudi boljšo preskrbo, kar se je pokazalo tudi v povečanem številu lokalov. Leta 1970 jih je bilo v starem mestnem jedru tako že 71, od tega so bili 4 prazni. Najbolj se je število lokalov povečalo na Glavnem trgu, kjer jih je bilo 12 več kot leta 1945, sledi pa Trg svobode z 2 lokaloma več. Povečanje števila lokalov gre predvsem na račun zmanjšanja števila stanovanj in skladišč v pritličju stavb. Na Glavnem trgu se je število stanovanj v pritličju stavb zmanjšalo z 8 na 5, število skladišč pa s 5 na 1. Ob enakem številu stavb na Glavnem trgu in Trgu svobode se je ob povečanju števila lokalov seveda povečala tudi zasedenost stavb z lokali. Tako so bili tega leta na Glavnem trgu lokali že v 88 % stavb, na Trgu svobode pa se je njihova zasedenost dvignila na 71 %. Kljub povečani zasedenosti se je povečalo tudi povprečno število lokalov na stavbo. Na Glavnem trgu je tako prišlo že 1,13 lokala na stavbo, na Trgu svobode pa je bil 1 lokal na stavbo.

Povečanju števila lokalov je sledila tudi sprememba v njihovi sestavi. Najbolj se je povečalo število trgovin, ki jih je bilo leta 1970 že 29, od tega jih je bilo kar 25 na Glavnem trgu. Zelo se je spremenila tudi

njihova sestava. Trgovine z mešanim blagom so bile že zgodovina in njihovo mesto so prevzele specializirane trgovine. Število tehničnih trgovin se je tako povečalo za osemkrat, trgovin s prehrabmenimi izdelki je bilo trikrat več, 2,5-krat več pa je bilo tudi trgovin s tekstilom in obutvijo. Za slabo tretjino se je povečalo tudi število lokalov z uslužnostnimi dejavnostmi. Hkrati s tem se je povečalo tudi število uslug, ki so bile na voljo prebivalcem, z 9 na 13. Na novo so usluge ponujali medicinar-svečar, cvetličarna, kemična čistilnica in turistična poslovalnica. Povečalo se je tudi število lokalov namenjenih upravnim službam. V starem mestem jedru so tako svoje mesto našli zdravstveni dom, zobozdravnik, glasbena šola, avto šola in knjižnica. Povečalo se je tudi število bank in hranilnic ter slaščičarn. Medtem ko je prišlo do velikega zmanjšanja gostiln. Poleg hotelskih restavracij sta bili v centru mesta samo gostilna in bife ter manjši vino-toč. Za tretjino se je zmanjšalo tudi število mesnic, medtem ko so pekarnice povsem izginile iz centra mesta. Njihovo vlogo je prevzela velika pekarna na obrobju, ki je imela v mestu samo prodajalno.

Preglednica 2: Število lokalov in njihova sestava v starem mestnem jedru leta 1970.

vrsta lokala	Glavni trg		Trg svobode		Meškova ulica		Poštna ulica		Cankarjeva in Šolska ulica		staro mestno jedro	
	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %
gostilna	2	3,6			1	20,0					3	4,2
mesnica	2	3,6									2	2,8
banka	2	3,6	1	12,5							3	4,2
lekarna	1	1,8									1	1,4
hotel	1	1,8					1	50,0			2	2,8
trgovina	25	45,5	3	37,5	1	20,0					29	40,8
uprava	5	9,1	1	12,5			1	50,0			7	9,9
slaščičarna	2	3,6									2	2,8
usluge	13	23,6	1	12,5	3	60,0	0		1	100,0	18	25,4
prazno	2	3,6	2	25,0							4	5,6
skupaj	55	100,0	8	100,0	5	100,0	2	100,0	1	100,0	71	100,0

3.3. Leto 1990

Leto 1990 predstavlja še zadnje leto pred pričetkom denacionalizacije in postopnega vračanja lokalov nekdanjim lastnikom. Po tem letu se je zasebništvu razmahnilo brez omejitev, njegovo usodo je krojilo predvsem povpraševanje.

Po letu 1970 se je Slovenj Gradec še naprej razvijal in povečeval. Do leta 1991 se je število prebivalcev mestnega naselja povečalo na 8402 oziroma za 75 %. V samem mestu se je število prebivalcev povečalo za 62 %, v Starem trgu pa za 175 %.

Rasti števila prebivalcev je sledilo tudi povečevanje števila lokalov v starem mestnem jedru, ki sedaj niso bili več edini lokali v mestu. V novih soseskah so se pojavljale predvsem samopostrežne trgovine, ki so zadovoljevale prehrabne potrebe prebivalcev. Ostale želje in potrebe pa so lahko prebivalci še vedno uresničili samo v starem mestnem jedru.

Leta 1990 je bilo v starem mestnem jedru že 98 lokalov, kar je bilo skoraj dve petini več kot leta 1970 in skoraj dvakrat toliko kot leta 1945. Neprestano povečevanje števila lokalov je povzročilo, da so se lokali začeli pojavljati tudi v drugih delih mestnega jedra in ne več samo na Glavnem trgu in Trgu svobode, ki sta počasi začela izgubljati vlogo edinih tržnih ulic v mestu. Skladno s tem se je zmanjševal tudi njun delež v številu lokalov. Leta 1945 je na njiju odpadlo 96 % lokalov, do leta 1970 se je ta delež zmanjšal na 89 %, leta 1990 pa že na 72 %. Novi lokali so se pojavljali na vseh ostalih ulicah. V glav-

nem je šlo za različne trgovine, uslužnostne dejavnosti in gostilne. Na Glavnem trgu je zasedenost z lokali dosegla že 98 %, v pritličju vseh stavb, razen ene, kjer je bilo skladišče, so bili lokali. Tudi na Trgu svobode je bila zasedenost skoraj 100 %. Samo polovica pritličja ene stavbe je bila namenjena stanovanju, v ostalih pa so bili samo lokali.

Ob tako velikem povečanju števila lokalov se je seveda spremenila tudi njihova sestava. Najbolj se je povečalo število trgovin, ki so sedaj zasedale že skoraj polovico lokalov. Zelo se je spremenila tudi njihova sestava. Trgovine s tekstilom in obutvijo so predstavljale že slabo polovico trgovin, v primerjavi z letom 1970 se je njihovo število povečalo za 120 %. Za tretjino se je povečalo tudi število trgovin s prehrabnenimi izdelki, njihov delež pa se je zmanjšal s tretjine na četrtino. Število tehničnih trgovin se ni spremenilo, za eno oziroma 100 % pa se je povečalo število papirnic in trgovin s kozmetiko.

Število lokalov, namenjenih uslugam, se je povečalo s 17 na 29, njihov delež pa se je povečal na 30 %. Njihovo število se je povečalo predvsem zaradi novih dejavnosti. Leta 1990 je v mestnem jedru delovalo že 20 različnih uslužnostnih dejavnosti. V dvajsetih letih so z delom začele optika, tiskarna, trgovina s spominki, videoteka, dve zlatarni, dve fotokopirnici in steklar. Povečalo se je tudi število gostiln, s 3 na 5. Pri tem je zanimivo, da so se nove gostilne pojavile na samem robu starega mestnega jedra.

Le uprava je zmanjšala svojo prisotnost v starem mestnem jedru. Na novi lokaciji so postavili nov zdravstveni dom, zato v starem mestnem jedru ni bilo več zdravstvenega doma in zobozdravnika. Njihove prostore so zasedle trgovine.

Preglednica 3: Število lokalov in njihova sestava v starem mestnem jedru leta 1990.

vrsta lokala	Glavni trg		Trg svobode		Meškova ulica		Poštna ulica		Cankarjeva in Šolska ulica		Ozka ulica in Vorančev trg		staro mestno jedro	
	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %
gostilna	2	3,2							3	33,3			5	5,1
mesnica	2	3,2											2	2,0
banka	2	3,2							1	11,1			3	3,1
menjalnica	1	1,6											1	1,0
lekarna	1	1,6											1	1,0
hotel	1	1,6					1	14,3					2	2,0
trgovina	29	46,0	4	50,0	4	44,4	6	85,7	2	22,2	1	50,0	46	46,9
uprava	3	4,8	1	12,5					1	11,1			5	5,1
slaščičarna	2	3,2											2	2,0
usluge	19	30,2	2	25,0	5	55,6			2	22,2	1	50,0	29	29,6
prazno	1	1,6	1	12,5									2	2,0
skupaj	63	100,0	8	100,0	9	100,0	7	100,0	9	100,0	2	100,0	98	100,0

3.4. Leto 2000

Po letu 1990 je prišlo do velikih sprememb v namembnosti lokalov v starem mestnem jedru. Do leta 2000 je večina lokalov že prešla v roke nekdanjih lastnikov, ki so jih v številnih primerih oddali novim najemnikom, s tem pa se je spremenila tudi njihova namembnost. Posledica denacionalizacije je bil tudi nastanek novega trgovskega središča centra v nekdanji upravni stavbi, ki pa nikakor ne zaživi. Poleg tega so zaradi težav z dostavo iz mestnega jedra odšle tudi trgovine s pohištvo in kmetijsko mehanizacijo. V okolici mesta so začeli nastajati tudi novi trgovski centri, kamor so se preselile številne dejavnosti, ki so pred tem bile v mestnem jedru. Posledica tega je dokaj hitro menjavanje najemnikov lokalov, s čimer se spreminja tudi njihova sestava.

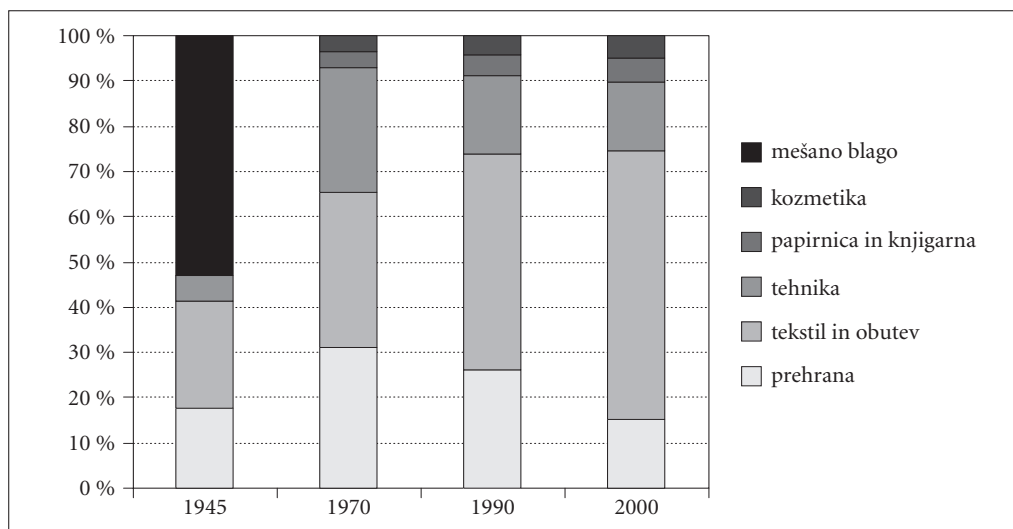
Preglednica 4: Število lokalov in njihova sestava v starem mestnem jedru leta 2000.

vrsta lokala	Glavni trg		Trg svobode		Meškova ulica		Poštna ulica		Cankarjeva in Šolska ulica		Ozka ulica in Vorančev trg		staro mestno jedro	
	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %	število	delež v %
gostilna	5	5,9			3	17,6	4	30,8	4	30,8			16	10,3
mesnica	1	1,2											1	0,6
banka	4	4,7											4	2,6
menjalnica	2	2,4	1	10,0							1	5,6	4	2,6
lekarna	1	1,2											1	0,6
hotel	1	1,2											1	0,6
trgovina	35	41,2	3	30,0	6	35,3	6	46,2	3	23,1	6	33,3	59	37,8
uprava	3	3,5	1	10,0					1	7,7			5	3,2
slaščičarna	2	2,4											2	1,3
usluge	26	30,6	5	50,0	7	41,2	2	15,4	5	38,5	8	44,4	53	34,0
prazno	5	5,9			1	5,9	1	7,7			3	16,7	10	6,4
skupaj	85	100,0	10	100,0	17	100,0	13	100,0	13	100,0	18	100,0	156	100,0

Spremenjene razmere niso ustavile naraščanja števila lokalov, ampak so ga celo pospešile. Novi lokali so nastajali v nekdanjih stanovanjih, pisarnah, večje lokale so pregradili in ustvarili več manjših. Do leta 2000 se je število lokalov v mestnem jedru povzpelo na 156, kar je bilo za 59 % več kot pred desetimi leti. Ob tem pa se je za petkrat povečalo tudi število praznih lokalov, kar je predvsem posledica neujemanja želja najemnikov in najemodajalcev glede višine najemnine.

Čeprav je bila na Glavnem trgu zasedenost z lokali že leta 1990 skoraj 100 %, se je njihovo število še naprej večalo. V desetih letih se je povečalo še za nadaljnjih 22, tako da je na stavbo prišlo že 1,7 lokala.

Skoraj nemogoče bi bilo pričakovati, da se ob tako velikem povečanju števila lokalov ne bi spremenila njihova sestava. Številčno se je najbolj povečalo število lokalov, namenjenih uslugam, ki so sedaj

Slika 2: Spreminjanje sestave trgovin v starem mestnem jedru med letoma 1945 in 2000.

zasedali že tretjino lokalov in so počasi ogrožali primat trgovinam. Kljub 80 % povečanju pa se njihova ponudba ni bistveno spremenila. Še vedno je bilo prebivalcem na voljo 20 različnih uslug, čeprav sta z delovanjem prenehala klobučar in tiskarna, saj sta se pojavili dve novi, solarij in arhitekt. Povečalo pa se je število ponudnikov posameznih uslug. Tako se je za štirikrat povečalo število fotografov in trgovin s spominki, za dvakrat se je povečalo število solarijev in arhitektov. Ostale dejavnosti so doživele minimalne spremembe.

Na drugem mestu po povečanju so bile trgovine, katerih število se je povečalo za 13, na 59; kljub številčnemu povečanju je njihov delež padel pod 40 %. Prišlo je do velikih sprememb v njihovi sestavi. Trgovine s tekstilom in obutvijo so še utrdile svoj primat in so predstavljale že 60 % trgovin. Zmanjšalo se je število trgovin s prehrabnenimi izdelki, njihov delež je padel na 15 % in se izenačil z deležem tehničnih trgovin. Papirnice in kozmetične trgovine so imele po 5 % delež.

Odstotkovno so največji skok doživele gostilne in menjalnice. Število menjalnic se je povečalo za štirikrat, z 1 leta 1990 na 4 leta 2000. Odstotkovno nekoliko manjši porast so doživele gostilne in različni bari, vendar pa je njihovo skupno število doseglo maksimum glede na celotno raziskovalno obdobje. Leta 1990 je bilo v starem mestnem jedru 5 gostiln, kar je bilo manj kot leta 1945, v naslednjih desetih letih pa se je njihovo število povečalo na 16 oziroma za 3,2-krat.

Na drugi strani so nekatere dejavnosti doživele le majhne spremembe, pri posameznih se je število lokalov celo zmanjšalo. Pri bankah je povečanje samo tretjinsko, v mestnem jedru se je pojavila nova banka. Uprava je ostala pri številu iz leta 1990. Na žalost je staro mestno jedro izgubilo hotel in mesnico.

4. Vzroki za spremembe števila in sestave lokalov

Število in sestava lokalov v starem mestnem jedru sta se po drugi svetovni vojnitorej zelo spremenila. Vzroki za takšna gibanja so različni. Mislinjska dolina in z njo Slovenj Gradec sta po drugi svetovni vojni doživela razcvet, ki ga je prinesla pospešena industrializacija. Število prebivalcev mestnega naselja Slovenj Gradec s Starim trgom se je z 2645 leta 1948 povečalo na 8402 leta 1991, torej za 217 %. V istem času se je število prebivalcev občine Slovenj Gradec povečalo za vsega 46 %, kar nakazuje na povečano koncentracijo poselitve v mestnem naselju. Zaradi hitro rastočega mestnega prebivalstva se je povečalo tudi povpraševanje, ki mu je sledilo postopno večanje števila lokalov. V mestnem jedru se je med letoma 1945 in 2000 število lokalov povečalo za 192 %. Na prvi pogled je povečanje relativno veliko, ko pa ga primerjamo s povečanjem števila prebivalcev, lahko ugotovimo, da zelo zaostaja za njim. Če primerjamo število lokalov posamezne dejavnosti s številom prebivalcev v mestnem naselju, ugotovimo, da je prišlo do povečanja števila prebivalcev na posamezen lokal. Tako je leta 1945 na gostilno v mestnem jedru prišlo 287 prebivalcev, leta 2000 pa kar 616, ali na trgovino 118 prebivalcev leta 1945 in 167 leta 2000. Pri uslugah je bilo povečanje nekoliko manjše, s 155 na 201. Vendar so te številke nekoliko zavajajoče. Leta 1945 so bili vsi lokali v mestu izključno v starem mestnem jedru, leta 2000 pa na obrobju mesta najdemo 5 večjih ali manjših nakupovalnih središč s številnimi lokali, ki lokalom v starem mestnem jedru prevzemajo stranke.

Na sestavo lokalov sta vplivali tudi spremenjena ponudba in povpraševanje. Splošni razvoj je tako terjal davek tudi pri sestavi lokalov. Tako leta 2000 v mestnem jedru ne zasledimo več dejavnosti, ki so imele leta 1945 pomembno vlogo. Iz mestnega jedra so povsem izginile pekarnice, ravno tako so z delom prenehali klobučarji, trgovine z mešanim blagom pa so zamenjale specializirane trgovine. Spremenila so se tudi razmerja med posameznimi dejavnostmi. Do leta 1990 je bila najpomembnejša dejavnost trgovina, saj so bile trgovine v dobri polovici lokalov. Po letu 1990 pa je prišlo do preobrata. Na račun trgovin se je povečeval delež uslužnostnih dejavnosti in gostiln, ki so skupaj že prehitele trgovine.

Kljub temu da imata povečano število prebivalcev in splošni razvoj pomembno vlogo pri sestavi in številu lokalov, pa lahko iz zbranih podatkov ugotovimo, da so najpomembnejšo vlogo odigrale družbeno-ekonomske razmere. Uvedba socializma in ob tem izvedena nacionalizacija sta povsem onemogočila

zasebno pobudo. Zasebnikom so bili odvzeti lokali in s tem osnovne možnosti za opravljanje dejavnosti, hkrati pa je bila zelo omejena možnost odpiranja novih zasebnih lokalov. Na ta način je bilo upočasnjeno nastajanje novih lokalov, hkrati pa je bila njihova sestava enostransko usmerjena. Velika državna podjetja niso bila zainteresirana za opravljanje različnih uslužnostnih dejavnosti, zanimala jih je predvsem trgovina.

Po osamosvojitvi je prišlo do ponovne spremembe družbenoekonomskih odnosov. Zasebna pobuda je bila sproščena, temu je sledila denacionalizacija lokalov, ki so bili postopoma na voljo novim najemnikom. Prišlo je do prave eksplozije števila lokalov. Med letoma 1945 in 1990 se je število lokalov povečalo za 90 %. Po letu 1990 pa se je njihovo število samo v desetih letih povečalo za 62 %, in to kljub temu da se je število prebivalcev v istem obdobju povečalo za samo 2 %. Pojavili so se številni majhni bari, trgovine, predvsem s tekstilom in obutvijo, in različne uslužnostne dejavnosti. Novo razmere pa imajo tudi manj bleščečo stran. Ker trg urejata ponudba in povpraševanje, poleg tega pa je na začetku lahko odprl lokal vsakdo, ki je imel željo po tem, prihaja do pogostega menjavanja najemnikov lokalov in s tem do hitrih sprememb njihove namembnosti. Poleg tega se je povečalo tudi število praznih lokalov, saj se je povpraševanje po njih precej zmanjšalo.

Pri povečevanju števila lokalov ne smemo zanemariti tudi vloge občine, ki se je po letu 1990 aktivneje vključila v izgradnjo oziroma obnovo starih objektov. Tako so v tem času preuredili veliko trgovino s pohištvom in v njej uredili enajst manjših lokalov. Obnovili in dogradili so tri stara stanovanjska poslopja in jih preuredili v poslovno-stanovanjske objekte s številnimi novimi lokali.

5. Sklep

V sestavi in številu lokalov v starem mestnem jedru Slovenj Gradca med letoma 1945 in 2000 lahko ločimo dve dokaj različni obdobji. Prvo obdobje med letoma 1945 in 1990 je zaznamovala socialistična družbenoekonomska ureditev. Čeprav se je v tem obdobju število prebivalcev mestnega naselja povečalo za več kot 200 %, se je število lokalov v starem mestnem jedru povečalo le za slabih 90 %. Ker ponudbe ni urejalo povpraševanje ampak bolj želje podjetij, lastnikov lokalov, so bile spremembe v sestavi in namembnosti lokalov zelo počasne. Poleg tega je bilo staro mestno jedro še vedno glavno in skoraj edino tržno območje v mestu. Trgovine v novih soseskah niso predstavljale konkurence, ker so bile v lasti istega podjetja, ki je imel lokale v starem mestnem jedru.

Drugo obdobje se je začelo po letu 1990. Takrat so se pokazali prvi učinki pospeševanja zasebne pobude. Pravi razcvet pa je prinesla denacionalizacija z vračanjem lokalov nekdanjim lastnikom, kar je sprožilo večjo konkurenco, predvsem med novimi zasebniki nekdanjimi večjimi podjetji, ki so bila bila s plačevanjem najemnine postavljena v enak položaj kot zasebniki. Tako se je v samo desetih letih število lokalov v starem mestnem jedru povečalo za več kot polovico, čeprav se je število prebivalcev v tem času povečalo komaj za 5 %. Ponudba se je prilagodila povpraševanju in na trgu so obstali samo najboljši, kar je vplivalo na hitrejše spreminjanje sestave lokalov. Poleg tega je staro mestno jedro izgubilo položaj glavnega in edinega tržnega območja v mestu. Na obrobju mesta so se pojavili novi tržni centri, ki so mu predstavljali pomembno konkurenco.

6. Viri in literatura

Prebivalstvo Slovenije 1996, Rezultati raziskovanj, št. 703, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana 1998.

Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991, Rezultati po občinah, Rezultati raziskovanj, št. 617, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana 1994.

Naravno gibanje prebivalstva LR Slovenije v letu 1948, Statistični urad Ljudske Republike Slovenije, Ljubljana 1950.

Statistični letopis 1971, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana 1972.

Statistični letopis 1991, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana 1992.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga I, prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava, Beograd 1937.

Anketiranje starejših prebivalcev Slovenj Gradca.

7. Summary: Structure and number of premises in old town centre of Slovenj Gradec between 1945 and 2000

(translated by Ana Verdnik)

Slovenj Gradec is one of older Slovenian towns. Its beginning goes back to the first half of the 13th century, when it was established as a follower of Stari trg (Old Square), which stopped to develop due to changes in traffic. Most of the time it was only a little country town in spite of several hundred years' tradition and its role of an administrative and trade centre. Only in the second half of the 20th century the town started to blossom and for the first time in its history it outgrew medieval frames. Its role of a trade centre became more important due to growth of inhabitants, and this resulted in increased number of business and shop premises and in change of their structure. An important part carried also the changes in socio-economic status, which changed twice in only 50 years.

In period from 1945 to 2000 the number of premises in old town centre increased by three times, from 52 to 156, but the increase was not uniform. In the period from 1945 to 1990 the number of premises increased for 46, i. e. 88%, and in only 10 years after the year 1990 for 58 (i. e. by 59%). Together with increasing of premise number also their structure changed, which was adjusted to offer and demand. In 1945 there were mostly shops, their part was one third of all the premises. The most prevailing were grocer's shops, shops with textile and shoes, and food shops. In the second place there were services, their part was one fourth of all the premises. There were 9 various services, which were adapted to the needs of the time: two hairdressers, watchmakers, hatter's shops, and two shoemaker's shops, one photographer, a lawyer, a tailor and a tobacconist. In the third place there were pubs, in the old town centre there were 7 of them. There were also 3 butcher's shops, 3 bakery shops and two banks, two administrative buildings (municipality and parochial), two hotels, a chemist's shop and a sweetshop.

Up to 1990 the part of shop premises approached to 50%, and their structure changed, as well. The prevailing shops were those with textile and shoes, which represented almost one half of all the shops, the food shops followed them with one-fourth part, and technical shops with one-sixth part. The second place was taken by services. In this year there were already 20 various services in the old town centre, but in spite of this their part increased only a little. The third place was still taken by the pubs, but their part decreased to 5%. In this period bakeries disappeared from the old town centre, and instead of them there was built one big industrial bakery on the outskirts of town.

After 1990 there was one another change of socio-economic status, which led to denationalisation as a consequence. The changes caused blossom of private initiative, which resulted in accelerated opening of new premises and in major changes of their structures. The shops were losing their leadership, their part fell below 40%, and their structure changed, as well. The shops with textile and shoes increased their part, which approached to 60%, while the part of technical and food shops fell to 15%. On the account of shops services and pubs started to gain. The part of services increased to one third in spite of the fact that their number did not change. The third place was again taken by the pubs, their number rose to 16 in the old town centre, and their part was one tenth of all premises. The changes did not bring only good things. The principle of offer and demand and wishes regarding rents, which were not brought into line, increased the number of empty premises and caused fast changes of the premises'

tenants, what resulted in the structure of premises. Besides this in the last few years on the outskirts of town there were built five bigger or smaller shopping centres with a number of premises, which invite the tenants of the premises from the old town centre as well as their clients.

The causes of increase in number of premises and of change in their structure can be found in increased number of inhabitants, changes in offer and demand, changes of socio-economic relations and in changed relations of municipal administration. After the year 1990 the municipal administration started to participate in restoration of the old town centre in more active way. During this time three old residential premises were restored, in which there are, besides flats, a lot of small business premises, which have variegated offer in the market.

RAZGLEDI**O TUJEJEZIČNIH USTREZNICAH ZA SLOVENSKA ZEMLJEPISNA IMENA**

AVTOR

Sandi Berk

Naziv: univerzitetni diplomirani inženir geodezije

Naslov: Geodetski inštitut Slovenije, Jamova cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

E-pošta: sandi.berk@geod-is.si

Telefon: 01 200 29 36

Faks: 01 425 06 77

UDK: 81'373.21:323.15

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

O tujejezičnih ustreznica za slovenska zemljepisna imena

Slovenska imena zemljepisnih danosti na slovenskem narodnostnem ozemlju imajo lahko vzporedna tuja imena, podomačenja ali prevode. Na večjezičnih območjih so tudi neslovenska imena lahko avtohtona imena z uradnim statusom. Poreklu imen in vrsti besedil ustrezna naj bi bila tudi uporaba zemljepisnih imen. Obravnavana so imena v jezikih sosednjih držav in še nekaterih pomembnejših jezikih. Prikazane so možnosti tujejezičnih pridevniških izpeljav iz zemljepisnih imen. Navedeni so tudi nekateri primeri poimenovanj po zemljepisnih danostih, predvsem rastlinskega in živalskega sveta. Podana so priporočila za pisanje o slovenskih zemljepisnih danostih v tujih jezikih. Poudarek je predvsem na dilemi, ali uporabiti slovenska ali ustrezna tuja imena.

KLJUČNE BESEDE

avtohtona poselitve, eksonim, endonim, manjšinsko ime, podomačeno ime, slovensko narodnostno ozemlje, uradno ime, zemljepisna danost, zemljepisno ime

ABSTRACT

On foreign language equivalents of Slovene geographical names

Slovene geographical names on Slovene ethnical territory can have parallel foreign names, traditional names or translations. In multilingual areas non-Slovene names can be autochthonous names with official status. Geographical names should be used according to text type and name origin. The paper discusses geographical names as they appear in the languages of the neighbouring countries and some other important languages. It also presents the processes of foreign-language adjective formation derived from Slovene names. Some examples are provided of naming after geographical entities, particularly for flora and fauna. The paper outlines some recommendations of writing about Slovene geographical entities in foreign languages, focusing in particular on the dilemma of using Slovene or corresponding foreign names.

KEY WORDS

autochthonous settlement, endonym, exonym, geographical entity, geographical name, minority name, official name, Slovene ethnical territory, traditional name

Uredništvo je prispevek prejelo 4. junija 2001.

1. Uvod

Omejimo se na prostor naše avtohtone poselitve, torej na slovensko narodnostno ozemlje. Zanimajo nas imena zemljepisnih danosti, ki so drugačna od domačega (slovenskega) imena. Obravnavamo torej tujejezične ustreznice avtohtonih slovenskih zemljepisnih imen. Poreklo tujejezičnih zemljepisnih imen je lahko različno: na dvo- ali večjezičnih območjih so takšna neslovenska imena lahko tudi edina uradna imena. Poreklu ustrežna naj bi bila uporaba tujejezičnih imen, ki je seveda odvisna še od okoliščin sporočanja oziroma od namena, pa tudi od časa, na katerega se nanaša besedilo.

Poleg domačih/avtohtonih imen in tujih/neavtohtonih imen poznamo še sorodna strokovna termina, in sicer endonime in eksonime. Endonimi so zemljepisna imena v jeziku, ki ima na danem območju uradni status, eksonimi pa imena zemljepisnih danosti, ki se nahajajo zunaj območja, kjer ima jezik uradno priznani status, in ki se po obliki razlikujejo od imena v uradnem ali uradnih jezikih (Kadmon 2000). Pojavljajo se predlogi za izenačitev pojmov v smislu: endonim = avtohtono ime, eksonim = neavtohtono ime (Bohác 2000).

V zadnjih letih je bilo pri nas veliko truda vloženega v standardizacijo zemljepisnih imen tudi za zemljepisne danosti zunaj našega narodnostnega ozemlja, torej eksonime. Tako smo dobili standard za imena držav in drugih ozemelj SIST ISO 3166 (Perko 1996). Kasneje je bil pripravljen pregled slovenskih eksonimov (Orožen Adamič 1997), nato pa je bila izvedena še sistemizacija in klasifikacija le-teh in dobili smo imenik tujih imen v slovenskem jeziku (Kladnik 1999), ki podaja tudi stopnjo in način domačenja ter oceno primernosti uporabe teh imen.

Standardi in priporočila za eksonime so že pripravljene tudi za mnoge druge jezike in naše gledanje je tu obrnjeno. Namen prispevka je prikazati pestrost poimenovanj naših zemljepisnih danosti v tujih jezikih in podati nekatera priporočila glede njihove uporabe.

2. Vrste tujejezičnih imen zemljepisnih danosti

Poleg uradnih tujejezičnih imen na dvojezičnih območjih Slovenije in predvsem v zamejstvu nastopajo ta tuja imena v različnih vlogah. Nekatera imena so pomensko nevtralna in primerna za vse rabe, druga nosijo zgodovinski prizvok in jih neradi slišimo, spet tretja so se, in se še danes, uporabljajo predvsem v znanosti.

Pomensko nevtralna in primerna za splošno rabo so običajno podomačenja zemljepisnih imen. Gre za tuja imena naših zemljepisnih danosti, ki so v glavnem nastala v odsotnosti in so torej neavtohtona; običajno izhajajo iz originalnih imenih. Podomačenja so posledica zgodovinskih izročil in predvsem izraz nekakšne domačnosti med narodi. Omejena so na imena držav, morij, prestolnic in večjih mest, večjih pokrajin, gorovij, rek, jezer in drugih pomembnejših zemljepisnih danosti. Število teh podomačenj je v obratnem sorazmerju z oddaljenostjo obravnavane danosti. Zato se tukaj podrobneje posvečamo predvsem jezikom v naši sosesčini, latinščini ter seveda – zaradi večjega dosega le-teh – nekaterim svetovnim jezikom.

Med zemljepijsnimi imeni se omejujemo le na pomembnejše danosti, in sicer ime naše države ter imena dežel in pokrajin (horonimi), imena prebivališč, to je naselij, ulic in podobnega (domicilonimi), vodopisna imena (hidronimi), tudi morjepisna (mareonimi) ter goropisna imena (oronimi). Z imeni, ki se nanašajo na prostorsko bolj omejene zemljepisne danosti (mikrotoponimi), kot so na primer ledinska imena, imena poslopij in domačij (domusonimi) in drugimi, se tu ne ukvarjamo.

3. Spol in raba člena

Poleg osnovne oblike je zaradi pravilne uporabe imena potrebno poznati tudi njegov spol in število. V nekaterih jezikih ju opredelimo z rabo spolnika oziroma člena, ki lahko skupaj z obrazilom določa tudi sklon. Člen je lahko sestavni del zemljepisnega imena in ga praviloma pišemo z veliko začetnico

(na primer *Los Angeles, El Dorado, Den Haag, La Habana, Le Havre, Las Vegas*), pogosteje pa člen uporabimo le znotraj besedila in ni del imena, zato ga pišemo z malo začetnico. Najpogosteje pa so imena brez člena. Tako imamo na primer v angleščini: from *El Salvador, from the Netherlands, from Slovenia*.

Včasih členi določajo tudi pomen in je treba biti nanje še posebej pozoren, na primer v nemščini: *die Ostsibirische See* (Vzhodnosibirsko morje), *der Genfer See* (Ženevsko jezero). Iz navedenih razlogov pri zemljepisnih imenih poleg osnovne oblike tu podajamo tudi ustrezní člen, kadar se seveda ime rabi s členom.

4. Tuje ustreznice slovenskih zemljepisnih imen

4.1. Nemščina

Določni člen uporabljamo v nemščini pred imeni rek, morij in gora, pred imeni držav in pokrajin pa le, če so ženskega ali moškega spola ali pa množinska. Seveda so tudi izjeme. Pri imenih pokrajin je včasih glede rabe člena odločilna tudi končnica imena (Grah in Klinar 2000). Tako se z določnim členom rabijo tudi slovenska imena srednjega spola, ki se končujejo na -je (na primer *das Prekmurje*). Ravnamo se po zgledih, katerih raba je ustaljena.

Nemščina je izmed vseh tujih jezikov najbolj bogata z imeni zemljepisnih danosti na slovenskem narodnostnem ozemlju. Razlog je seveda jasen: Slovenija je bila vse do leta 1918 del Avstro-Ogrske monarhije. Nekatera nemška imena so popačenke slovenskih imen (na primer *Zirknitz* za Cerknico), druga so bolj ali manj soznačni prevodi slovenskih imen (na primer *Stein* za Kamnik), spet tretja pa nimajo niti glasovne niti pomenske zveze s slovenskim imenom (na primer *Windisch Landsberg* za Podčetrtek). Večina nemških krajevnih imen je bila uradno zamenjana s slovenskimi ob koncu prve svetovne vojne, nekaj pa tudi še po drugi svetovni vojni, na primer s preimenovanji *Rajhenburg* v Brestanica, *Gustajn* v Ravne na Koroškem in *Marenberg* v Radlje ob Dravi.

Med nekdanje nemške endonime sodi več kot sto krajevnih imen na Kočevskem, na primer *Unterdeutschau* (Nemška Loka), *Reichenau* (Rajhenav), *Atlag* (Stari Log), *Tschermoschnitz* (Črmošnjice) in *Windischdorf* (Slovenska vas). Tam je živela nemška manjšina (Kočevjarji), ki so jo italijanske okupacijske oblasti med drugo svetovno vojno izselile (Ferenc 1993).

Poleg imena naše države, ki se v nemščini glasi *Slowenien*, nemška komisija za zemljepisna imena (Spiess 1999) izdvaja za območje naše države še sedem eksonimov, in sicer *der Karst* (Kras), *Istrien* (Istra) in *die Julische Alpen* (Julijske Alpe) oziroma *die Julier* (Julijci) ter krajevna imena *Laibach* (Ljubljana), *Marburg* (Maribor), *Adelsberg* (Postojna) in *Assling* (Jesenice); pri slednjem so tudi že upoštevane spremembe nemškega pravopisa (prej *Aßling*). Omenimo še dve podomačnji v zamejstvu: *Triest* (Trst) in *Görz* (Gorica). Seveda pa tu niso navedena imena, ki so v nemščini tudi endonimi, kot na primer *die Karawanken* (Karavanke), *die Windische Bühel* (Slovenske gorice), *die Petzen* (Peca), *die Drau* (Drava), *die Mur* (Mura), ali pa gre za danosti večjih razsežnosti, ki nas tangirajo, prečkajo, ali katerih del smo, na primer *das Adriatische Meer* (Jadransko morje) oziroma *die Adria* (Jadran), *die Save* (Sava), *Mitteleuropa* (Srednja Evropa).

Opazna je torej težnja po omejitvi števila eksonimov, kljub temu pa so v uporabi tudi nekateri drugi, na primer *die Steiner Alpen* (Kamniške Alpe), *die Sanntaler Alpen* (Savinjske Alpe), *das Bachergebirge* (Pohorje), *der Hornwald* (Kočevski Rog), *die Gurk* (Krka), *Cilli* (Celje), *Krainburg* (Kranj), *Pettau* (Ptuj), *Gottschee* (Kočevje). Uporaba nemških imen je primerna predvsem pri zgodovinskih temah. Omeniti moramo imena nekdanjih dežel, in sicer *Krain* (Kranjska) in odtod *Oberkrain* (Gorenjska), *Unterkrain* (Dolenjska) in *Innerkrain* (Notranjska). Pri zadnjih treh za današnji čas raje uporabljamo slovenska imena; lahko tudi pojasnimo njihov pomen s poskusom prevoda v oklepajih, na primer Gorenjska ali Gorenjsko (»Oberland«). Del Štajerske, ki danes pripada Sloveniji, se v nemščini imenuje *die Untersteiermark* ali *die Südsteiermark*, slovenski del Koroške pa *Kärntner Eck*. Potem so tu še *die Bela Krajina* (*die Weißmark* ali *Weißkrain*), *das Primorje* (*Küstenland*) in še nekatera (Schulze 1997).

Prevajamo imena zalivov, jezer in še nekaterih hidronimov (Grah in Klinar 2000), na primer *der Golf von Triest* (Tržaški zaliv), *die Bucht von Koper* ali *die Koper-Bucht* (Koprski zaliv), *der Bleder See* ali *der Veldeser See* (Blejsko jezero), *der Bohinjsee* ali *der Wocheiner See* (Bohinjsko jezero), *der Triglavgletscher* (Triglavski ledenik).

4.2. Italijanščina

Ime naše države v italijanščini je *la Slovenia*. Na območju, kjer živi italijanska manjšina, so italijanska zemljepisna imena tudi endonimi in imajo uradni status, na primer *Capodistria* (Koper), *Isola* (Izola), *Pirano* (Piran) in druga. Med horonimi imamo imena *il Carso* (Kras), *l'Istria* (Istra) in *il Litorale* (Primorje). Nekdanja dežela Kranjska je v italijanščini *la Carniola*, dela Koroške in Štajerske, ki sta danes v Sloveniji, pa se imenujeta *la Carinzia slovena* in *la Stiria slovena*.

Italijanska krajevna imena, ki jih prištevamo med eksonime, so *Lubiana* (Ljubljana), *Postumia* (Postojna), *Aidussina* (Ajdovščina), *Tolmino* (Tolmin), *Caporetto* (Kobarid), *Plezzo* (Bovec) in še nekatera. Včasih se pojavljata tudi *Marburgo* (Maribor) in *Nuova Gorizia* (Nova Gorica). Če izvzamemo Italijo, je nekaj italijanskih imen tudi še v preostalem zamejstvu, na primer *Villaco* (Beljak, nemško *Villach*), predvsem pa seveda na Hrvaškem, kjer živi tudi italijanska manjšina in gre za endonime kot *Salvore* (Savudrija), *Pola* (Pulj, hrvaško *Pula*), *Fiume* (Reka, hrvaško *Rijeka*).

Med oronimi omenimo *le Alpi Giulie* (Julijske Alpe) in *le Caravanche* (Karavanke), med hidronimi pa je še nekaj endonimov, kot *il Mar Adriatico* (Jadransko morje) oziroma *l'Adriatico* (Jadran), sicer pa večino hidronimov prevajamo, na primer *il Golfo di Trieste* (Tržaški zaliv), *la Baia di Capodistira* (Koprski zaliv), *il Lago di Bled* (Blejsko jezero), *le Saline di Sicciole* (Sečoveljske soline). Med imeni rek omenimo *il Isonzo* (Soča) ter *il Natisone* (Nadiža), ki sta tudi endonima.

4.3. Furlanščina

Zavedati se moramo, da je v Italiji poleg italijanščine nam sosednji jezik tudi furlanščina. Nedavno sprejeti okvirni manjšinski zakon kot manjšino priznava tudi Furlane, ki pa s tem priznanjem v Videmski pokrajini pravzaprav postajajo večina.

Furlanija se v furlanščini imenuje *il Friûl*, sicer pa so furlanska imena na primer *Triest* (Trst, italijansko *Trieste*), *Ûdin* (Videm ali Viden, italijansko *Udine*), *Gurize* (Gorica, italijansko *Gorizia*), *Cividât* (Čedad, italijansko *Cividale*), *Glemòne* (Gumin, italijansko *Gemona*) in *Sagrât* (Zagraj, italijansko *Sagrada*), (Merkù 1999; Fantini in sodelavci 2000). Slovenci v Italiji torej ponekod živijo na trojezičnem območju, v Kanalski dolini celo na štirijezičnem (italijansko *Val Canale*, furlansko *Val Cjanâl*, nemško *Kanaltal*). Furlansko ime za Špeter Slovenov, središče Beneških Slovencev, je *Sant Pièri dai Sclavòns* in torej ohranja narodnostno oznako v imenu, medtem ko so prvotno italijansko *San Pietro degli Slavi* že leta 1867 preimenovali v *San Pietro al Natisone* (to je Špeter ob Nadiži), da bi tudi tako zbrisali njegov slovenski značaj.

Naša država se v furlanščini imenuje *la Slovenie*. Imena nekdanjih dežel so *il Crâgn* (Kranjska), *la Carintie* (Koroška), *il Staiar* (Štajerska). Potem so tu še imena pokrajin kot *il Litorâl* (Primorje), *il Cjars* (Kras) in *l'Istrie* (Istra). Podomačena krajevna imena so na primer *Lubiane* (Ljubljana), *Cjadictrie* (Koper), *Vipàu* (Vipava), *Tulmin* (Tolmin), *Cavored* (Kobarid) in *Pleç* (Bovec). Med oronimi in hidronimi pa omenimo *lis Alps Juliis* (Julijske Alpe), *Cjanin* (Kanin), *il Mâr Adriatic* (Jadransko morje), *il Lusinc* (Soča) ter *il Nadišòn* (Nadiža).

4.4. Madžarščina

Madžarsko ime naše države je *Szlovénia*. Podomačenj zemljepisnih imen je zelo malo; omenimo imeni *Karszt* za Kras ter *Isztria* za Istro. Med horonimi so tu še *Kraina* (Kranjska), *Karintia* (Koroška),

Stájerország (Štajerska) in seveda *Muravidék* (Prekmurje), kjer živi tudi madžarska manjšina, ter *Rába-vidék* oziroma *Szlovénvidék* (Slovensko Porabje) na Madžarskem, kjer živi slovenska manjšina. Namesto *Szlovénvidék* so nekdanj uporabljali ime *Vendvidék* ali *Tótság* – z Vendi oziroma Tóti so na Madžarskem označevali porabske Slovence (Kozar-Mukič 1984).

Kar nekaj je imen, ki so tudi uradno dvojezična – tako na tej strani meje, na primer *Lendva* (Lendava), kot tudi v zamejstvu, na primer *Felsőszölnök* (Gornji Senik). Med ostalimi madžarskimi imeni imamo še *Muraszombat* (Murska Sobota), *Szentgotthárd* (Monošter) in še nekatera. Primer podomačenja v preostalem zamejstvu je *Trieszt* (Trst).

Med oronimi imamo *Júliai-Alpok* (Julijske Alpe) in *Karavankák* (Karavanke), med hidronimi pa *Adriai-tenger* (Jadransko morje), *Trieszti-öböl* (Tržaški zaliv), *Száva* (Sava) ter *Dráva* (Drava), ki je tudi endonim.

4.5. Hrvaščina

Tudi v hrvaščini ni veliko podomačenih imen zemljepisnih danosti na slovenskem narodnostnem ozemlju. Med horonimi so tu *Koruška* (Koroška), *Prekomurje* (Prekmurje) in *Mletačka Slovenija* (Beneška Slovenija), med krajevnimi imeni pa na primer *Kopar* (Koper) in *Raskrižje* (Razkrižje). Prevajamo lahko hidronime kot *Trščanski zaljev* (Tržaški zaliv), *Koparski zaljev* (Koprski zaliv), *Bledsko jezero* (Blejsko jezero), *Triglavski ledenjak* (Triglavski ledenik).

Ob meji je tudi nekaj dvojnih endonimov, na primer *Škudelin* (Škodelin). Med oronimi so to na primer *Čičarija* (Čičarija), *Žumberačka gora* (Gorjanci) in *Sveta Gera* (Trdinov vrh), med hidronimi pa *Jadransko more* (Jadransko morje), *Kupa* (Kolpa) in *Sutla* (Sotla).

4.6. Latinsčina

Nekdanji pomen latinščine je danes v precejšnji meri pripadel angleščini. Kljub temu ima latinščina še vedno pomembno vlogo predvsem v teologiji, medicini, biologiji in še nekaterih znanostih.

Latinsko ime naše države je *Slovenia*. Ostali horonimi so *Carniola* (Kranjska), *Carinthia* (Koroška), *Stiria* (Štajerska), *Karstia* (Kras) in *Histria* (Istra). Potem so tu krajeva imena kot *Labacum* (Ljubljana), *Marburgum* (Maribor), *Celeia* (Celje), *Carnium* ali *Carnioburgum* (Kranj), *Capris* ali *Caput Histriae* (Koper), *Poetovio* (Ptuj), *Lithopolis* (Kamnik) in v zamejstvu *Tergeste* (Trst) in *Clagenfurtum* (Celovec).

Med hidronimi omenimo še *Mare Adriaticum* (Jadransko morje), *Lacus Circoniensis* (Cerkniško jezero), *Savus* (Sava), *Dravus* (Drava), *Colapis* (Kolpa) in *Aesontius* (Soča).

4.7. Angleščina

V angleščini uporabljamo določni člen pred imeni rek, morij in pogorij, ne pa pred imeni mest in dežel, razen množinskimi (na primer *the Bahamas*). Imamo pa tudi redke izjeme (na primer *The Hague* in *The Gambia*).

Podomačenj slovenskih zemljepisnih imen je malo. Nesporno in primerno za vse rabe je ime naše države, ki se v angleščini glasi *Slovenia*. Med krajevnimi imeni na območju Slovenije ni podomačenj. Teh podomačenj ni niti v zamejstvu, vendar pa je tam običajno v angleščini uporabljen uradno oziroma večinsko ime (na primer *Free Territory of Trieste* za Svobodno tržaško ozemlje). Poangleženi zapisi, ki so jih uporabljali predvsem ameriški Slovenci (na primer *Lublyana* za Ljubljano), se niso uveljavili in so danes zastareli (Klinar 1994). Sprememba v zapisu krajevnega imena lahko nastopi v rabi velike začetnice, na primer *Novo Mesto* (Britannica 1998), vendar ni opaziti doslednosti glede tega.

Med horonimi imamo *the Karst* za Kras in *the (Slovene) Littoral* za Primorje, potem so tu podomačena polatinjena imena pokrajin kot *Carinthia* za Koroško, (*Slovene* oziroma *Lower*) *Styria* za Štajersko in *Carniola* za Kranjsko ter odtod *Upper Carniola* za Gorenjsko, *Lower Carniola* za Dolenjsko, *Inner*

Carniola za Notranjsko. Slednje uporabljamo predvsem v pomenu zgodovinskih pokrajin, medtem ko za današnji čas raje uporabljamo izvorna slovenska imena in – če želimo pojasniti pomensko zvezo – s poskusi prevodov v oklepaju, na primer Gorenjska («*the Uplands*»), Dolenjska («*the Lowlands*»), Notranjska («*the Innlands*»); podobno še *the Bela Krajina* («*the White Countryside*»), *the Prekmurje* («*Transmurland*»), (Klinar 1994).

Ostala podomačenja, ki jih velja omeniti, so *the Julian Alps* (Julijske Alpe) oziroma *the Julians* (Julijci), *the Slovene Humpback* (Slovenske gorice), *Istria* (Istra), *the Adriatic Sea* (Jadransko morje) oziroma *the Adriatic* (Jadran). Prevajamo oziroma angležimo imena zalivov in jezer, na primer *the Gulf of Trieste* (Tržaški zaliv), *the Bay of Piran* (Piranski zaliv), *Lake Bled* (Blejsko jezero), *the Triglav Lakes* (Triglavska jezera). Imen vodotokov ne angležimo, lahko pa se prilagajajo, na primer z dodatki kot *the Sava river*, *the Rinka waterfall* in podobno. Soča se predvsem v zvezi s prvo svetovno vojno pojavlja kot *the Isonzo*.

4.8. Francoščina

Francoščina je pustila tudi nekaj sledi v naši zgodovini s štiriletno Napoleonovo zasedbo našega ozemlja in ustanovitvijo Ilirskih provinc, francosko *les Provinces Illyriennes*. Ime naše države je v francoščini *la Slovénie*.

Podomačenj krajevnih imen ni, lahko pa v oklepaju navedemo izgovorjavo, na primer Ljubljana (*Liubliana*). Po zgledu francoskih domačenj nemških imen bi iz nemškega imena za Maribor dobili francosko obliko *Marbourg*, ki pa se ne uporablja. Pomen imena lahko pojasnimo s prevodom ob prvi omembi v besedilu, na primer Novo mesto («*Ville Nouvelle*»). V časih se za Gorico pojavlja ime *Goritz*, predvsem v zvezi z Bourboni (*la crypte des Bourbons à Goritz*).

Ostali francoski eksonimi so *la Carniole* (Kranjska), *la Carinthie slovène* (Koroška), *la Styrie slovène* (Štajerska), *le Karst* (Kras), *le Littoral* (Primorje), *l'Istrie* (Istra). Potem so tu še oronimi in hidronimi *les Alpes Juliennes* (Julijske Alpe), *la Mer Adriatique* (Jadransko morje) oziroma *l'Adriatique* (Jadran), *le Golfe de Trieste* (Tržaški zaliv) in drugi.

4.9. Španščina in portugalščina

Španski eksonimi so *Eslovenia* (Slovenija), *Carniola* (Kranjska), *Carintia* (Koroška), *Estiria* (Štajerska), *el Carso* (Kras), *el Litoral* (Primorje), *los Alpes Julianos* (Julijske Alpe), *el Mar Adriático* (Jadransko morje) in še nekateri.

Ime Slovenije v portugalščini je *Eslovenia*, v brazilski različici *Eslovenia*. Sicer so portugalski eksonimi še *Carniola* (Kranjska), *Carintia* (Koroška), *Estiria* (Štajerska), *Ístria* (Istra), *Mar Adriático* (Jadransko morje).

4.10. Poljščina, češčina in slovaščina

Ime Slovenije v poljščini je *Słowenia*. Ostala podomačenja so še *Kraina* (Kranjska), *Karyntia* (Koroška), *Istria* (Istra) in med krajevnimi imeni *Lublana* (Ljubljana) ter v zamejstvu *Gorycja* (Gorica), *Celowiec* (Celovec) in *Triest* (Trst). Med oronimi imamo *Alpy Julijskie* (Julijske Alpe), *Alpy Kamnickie* (Kamniške Alpe) in *Karawanki* (Karavanke), med hidronimi pa *Morze Adriatyckie* (Jadransko morje) oziroma *Adriatyk* (Jadran), *Zatoka Triesteriska* (Tržaški zaliv), *Sawa* (Sava), *Drawa* (Drava) in *Socza* (Soča).

Češko ime za Slovenijo je *Slovinsko*. Imena dežel in pokrajin so *Kraňsko* (Kranjska), *Korutansko* (Koroška), *Štýrsko* (Štajerska), *Istrie* (Istra) in *Přítmoří* (Primorje). Med krajevnimi imeni imamo podomačenja *Lublaň* (Ljubljana) in v zamejstvu *Terst* (Trst) ter že zastareli *Želanec* (Celovec) in *Bělák* (Beljak). Omenimo še oronime *Julské Alpy* (Julijske Alpe), *Kamnické Alpy* (Kamniške Alpe) in *Karavanky* (Karavanke) ter hidronime *Jaderské moře* (Jadransko morje), *Terstský záliv* (Tržaški zaliv), *Bledské jezero* (Blejsko jezero), *Sáva* (Sava) in *Dráva* (Drava).

Tudi Slovaki našo državo imenujejo *Slovensko*. Podomačeni horonimi so *Korutansko* (Koroška), *Štajersko* (Štajerska), *Istria* (Istra) in še nekateri. Podomačeni krajevni imeni sta *Ľublana* (Ljubljana) in zamejski *Terst* (Trst). Med oronimi in hidronimi imamo na primer imena *Julské Alpy* (Julijske Alpe), *Kamnické Alpy* (Kamniške Alpe), *Jadranské more* (Jadransko morje), *Sáva* (Sava) in *Dráva* (Drava).

Slovenija in Slovaška sta na nek način soimenjakinji. Kot še mnogo imen držav je tudi ime Slovenije nastalo iz imena njenih prebivalcev, torej Slovencev oziroma njihovih prednikov Slovenov (Slovanov). Koren imena naj bi bila staroslovanska beseda slovo, to je beseda. S posodobljeno obliko Besedanija, torej dežela, kjer ljudje besedujejo, za razliko od Nemčije, kjer so videti nemi, nerazumljivi, je takšna etimološka razlaga videti sprejemljiva. Enaka je tudi razlaga izvora imena Slovaške. Takšno soimenjaštvo seveda veliko pripomore k zamenljivosti obeh držav in samo med evropskimi jeziki z latinično pisavo je to razlikovanje rešeno s po skoraj štiridesetimi različnimi podomačenimi oblikami za imeni obeh držav (Berk 1998).

4.11. Jeziki nelatiničnih pisav

Omenimo najprej jezike nelatiničnih črkovnih pisav. Prečrkovanje oziroma transliteracija tu poteka z zamenjevanjem ustreznih črk ali veččrkij (na primer lj, nj, ja, ju, šč) iz ene pisave v drugo. Najprej cirilica: v ruščini imamo *Словения* (Slovenija), *Любляна* (Ljubljana); primer podomačenja prek drugih jezikov je *Крас* (Kras). V srbsčini imamo na primer *Словенија* (Slovenija) in *Лубљана* (Ljubljana). Med črkovne pisave sodijo tudi grška pisava z ustreznico *Σλοβενία* (Slovenija) in še mnoge druge. Našemu dojemanju precej bolj tuje so zlogovne pisave (na primer japonska katakana) in pojmovne pisave z ideogrami (na primer kitajska pisava).

Prevedba je tu običajno fonetična transkripcija, torej simuliranje ustreznih glasovnih vrednosti. Slovenija je na primer v sodobni japonsčini *スロヴェニア*, v kitajščini pa *斯洛文尼亚*.

5. Tuja imena slovenskega porekla

Ko že govorimo o tujih imenih zemljepisnih danosti, velja posebej omeniti tista tuja imena zunaj naših meja, katerih izvor je slovenski. Če začnemo na sami meji, je tu najprej *Gorizia* (Gorica). Praznujemo tisočletnico njene prve omembe, ko je cesar Oton III. v darilni listini izrecno navedel njen slovenski izvor (*que Sclavorum lingua vocatur Goriza*). Takšnih imen je še veliko, med italijanskimi na primer Gradisca (Gradišče, zastarelo Gradiška) in *Sgonico* (Zgonik). Pri nekaterih imenih je ta izvor tudi težje prepoznaven, na primer *Redipuglia* (Redipulja); oblika Sredipolja je zgolj paraetimološka hiperkorektura (Merkù 1999). Italijanska imena slovenskega porekla so pogosta predvsem v Beneški Sloveniji.

Veliko imen slovenskega izvora se pojavlja tudi na območju, ki danes ni več del slovenskega narodnostnega ozemlja; tipični primer je avstrijski *Graz* (Gradec). Na nedvomno slovensko poreklo imena posebej kaže še v 19. stoletju uporabljana oblika *Grätz* (Schulze 1997; Britannica 1998). Tudi podomačenja v nekaterih drugih jezikih izhajajo iz slovenske pomenske osnove, na primer v poljščini (*Grodziec*) in češčini (*Štýrský Hradec*).

Nekakšni braniki slovenstva v zamejstvu so tudi tuja imena, ki nakazujejo na narodnostno poreklo prebivalstva, na primer že omenjeno furlansko *Sant Pièri dai Sclavòns* (Špeter Slovenov), nemški *Windisch Bleiberg* (Slovenji Plajberk) in *Slovenjach* (Slovenje) ter madžarsko *Rábatótfalu* (Slovenska vas); ta porabska vasica je bila v 13. stoletju prvič omenjena kot *Villa Sclavorum*. Slovenstvo se v teh imenih običajno označuje z arhaičnimi pridevniki, kot so *windisch* v nemščini, *sclavo* v italijanščini in *vend* ali *tót* v madžarsčini.

Krajevna imena z narodnostno oznako se večkrat pojavljajo v parih, na primer italijanski *Sclavons: Romans* (Fantini in sodelavci 2000) in avstrijskoštajerski *Goritz* (Slovenska Gorica): *Deutsch Goritz*. Podobne pare imamo tudi v Sloveniji, na primer Slovenska vas: Nemška vas. Prisotnost tujih priseljencev na slovenskem ozemlju izpričujejo še krajevna imena kot Nemci, Laški Rovt, Hrvaški Brod, Hrvatini (Majdič 1996).

6. Izpeljave iz zemljepisnih imen

Poseben pomen imata imeni Kras in Lipica. Zaradi izrazitosti in pionirskih raziskav kraških pojavov na Krasu je tudi v mnogih tujih jezikih prav ime te pokrajine ali ustrezno podomačenje le-tega osnova za poimenovanje te posebne oblike površja nasploh (epotoponim), torej krasa, pisanega z malo začetnico – na primer v angleščini: *karst* (Gams in sodelavci 1973; Britannica 1998). Po Lipici pa se seveda imenuje slavna pasma lipicanskih konj; lipicanec se na primer v nemščini imenuje *der Lipizzaner*, v angleščini *the Lipizzan(er)*, v francoščini *le Lipizzan* in v italijanščini *il Lipizzano*; gre za splošno uveljavljena poimenovanja.

Zakaj posebej omenjamo le lipicanca, ne pa na primer kraškega ovčarja in drugih avtohtonih pasem. Razlika je v tem, da v imenu kraški ovčar (angleško *Karst shepherd dog*, nemško *Karst Schäferhund*) Kras ni posamostaljen, ampak nastopa le pridevniško, ime pa ne kot samostojno slovarsko geslo; le v slovenščini ga lahko imenujemo tudi kraševac.

Sicer pa pri izpeljavah iz zemljepisnih imen mislimo predvsem na pridevnike in na oznake za prebivalce, jezik ali narečje. Slovenščina je glede tega zelo bogata. Pridevnik, pa tudi oznako za prebivalce in njihov govor, lahko tvorimo za vsako vas in vsak najmanjši zaselek (Orožen Adamič in sodelavci 1995). V vseh jezikih seveda ni tako. Oglejmo si nekaj pravil in primerov izpeljav v nemščini, angleščini in latinščini.

6.1. Nemščina

V nemščini imamo dva tipa pridevnikov iz zemljepisnih imen. Prave pridevnike imajo običajno le nemška imena in podomačenja v glavnem večjih zemljepisnih danosti. Tvorimo jih s končnico *-isch* in jih pišemo z malo začetnico, na primer *slowenisch* (slovenski), *kärntnerisch* (koroški), *steirisch* (štajerski), *istrisch* ali *istrianisch* (istrski), *julisch* (julijski, to je julijskoalpski) in *adriatisch* (jadranski). Ti pridevniki so sklonljivi.

Za ostala imena, tudi vsa krajevna, tvorimo pridevniško obliko s končnico *-er* in jih pišemo z veliko začetnico, na primer *Gorenjskoer* ali *Oberkrainer* (gorenjski), *Ljubljanaer* ali *Laibacher* (ljubljanški). Včasih sta v uporabi tudi oba načina izpeljave, na primer *krainisch* in *Krainer* (kranjski, to je od dežele Kranjske). Včasih pa se tvorba pridevnika tudi odsvetuje, predvsem, ko ima že samo ime končnico *-er*, na primer Koper; pomagamo si s predložno zvezo, rodilniško obliko, ali pa z uporabo vezaja.

Izpeljave za imena prebivalcev so razen v primerih *der Slowene* (Slovenec) in *der Istriar* (Istran) enake pridevnikom na *-er*, ki dobijo še določni člen torej *der Gorenjskoer* ali *der Oberkrainer* (Gorenjec), *der Ljubljanaer* ali *der Laibacher* (Ljubljančan). Oznako za jezik ali narečje pa tvorimo s končnico *-isch* in veliko začetnico, lahko tudi z določnim členom srednjega spola, ki pritegne dodatno končnico *-e*, torej *Slowenisch* ali *das Slowenische* (slovenščina), *Prekmurjisch* ali *das Prekmurjische* (prekmurščina) in podobno; izbira med obema oblikama je odvisna od sintaktične idiomatike stavka (Grah in Klinar 2000).

6.2. Angleščina

V angleščini imamo dve obliki pridevnika slovenski: *Slovene* in *Slovenian*. Obe obliki nastopata tudi kot oznaki za prebivalca in jezik. Sta povsem enakovredni, vendar se vse več uporablja prva oblika, ki je krajša (Klinar 1994). Vedno bolj se uveljavlja tako v Angliji kot tudi v Ameriki, čeprav je bilo slišati tudi nekaj nasprotovanj, predvsem od kanadskih Slovencev, ki želijo ostati *Slovenians*. Kakorkoli že, priporočljivo je, da se v istem besedilu držimo le ene izmed obeh oblik.

Ostali angleški pridevniki, tudi v vlogi oznake za prebivalca in jezik oziroma narečje, so še *Carniolan* (kranjski, Kranjec, kranjščina), *Carinthian* (koroški, Korošec, koroščina), *Styrian* (štajerski, Štajerec, štajersčina), *Istrian* (istrski, Istran, istr(an)ščina), *Littoral* (primorski, Primorec, primorščina). Sicer pa ima angleščina zelo omejene možnosti izpeljave pridevnikov. Kažejo se še možnosti za izpeljave kot *Prekmurian*, zaenkrat pa še ni sledi o pridevnikih tipa *Gorenskian*, *Dolenskian* in podobno (Klinar 1994).

Med krajevnimi imeni imamo le izpeljavi *Ljubljanian* (ljubljanški, ljubljancan, ljubljansčina) in *Mariborer* (le kot Mariborčan), ki se pojavljata zelo poredko. Izključno za že omenjenega lipicanskega konja imamo tudi pridevniško obliko *the Lipizzan horse*. Zelo naravna bi bila še izpeljava *Idrian*, s poangleženo obliko *Idria* kot osnovo za izpeljavo; v Kaliforniji je po naši Idriji poimenovano rudarsko naselje *New Idria*.

Med izpeljavami za hidronime imamo le *Adriatic* (jadranski), med oronimi pa ima nekaj samostojne veljave pridevnik *Julian* (juljski, to je juljskoalpski). Za vsa ostala zemljepisna imena si pomagamo z drugimi izraznimi možnostmi, in sicer z imenom v obliki spredaj postavljenega prilastka, na primer *the Gorenjsko landscape*, s predložno zvezo v vlogi zadaj postavljenega prilastka, na primer *the vineyards of Dolenjsko*, včasih pa tudi s saškim roditeljskim, na primer *Ljubljana's history* (Klinar 1994).

6.3. Latinščina

Čeprav se s sklanjatvami tu ne ukvarjamo, omenimo obliko, ki v latinščini izraža izhodišče – odgovorja na vprašanje: kje? Odvisno od sklanjatve je ustrezna oblika 2. sklon (genitiv), bolj pogosto pa 6. sklon (ablativ). Krajevna imena se v tej obliki pogosto pojavljajo samostojno, na primer kot navedba kraja izdaje latinske publikacije. To je dobro vedeti, da ne bi prišlo do nejasnosti glede osnovne oblike imena. Tako imamo *Labacum* → *Labaci* (v Ljubljani), *Marburgum* → *Marburgi* (v Mariboru), *Celeia* → *Celeiae* (v Celju), *Tergeste* → *Tergesti* (v Trstu) in podobno.

Tvorbo pridevnikov si oglejmo na dveh primerih: *Slovenia* → *Slovenicus* (slovenski), *Slovenica* (slovenska), *Slovenicum* (slovensko) in *Labacum* → *Labacensis* (ljubljanški), *Labacensia* (ljubljanška), *Labacensium* (ljubljanško). Primer oznake za prebivalca je *Slovenus* (Slovenec).

Izpeljave iz latinskih zemljepisnih imen srečamo v latinskih imenih različnih ustanov, na primer *Academia scientiarum et artium Slovenica* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti) in *Universitas Labacensis* (Ljubljanska univerza oziroma Univerza v Ljubljani).

Izključno latinščina je še vedno v rabi tudi pri biološkem razvrščanju in poimenovanju živih bitij (taksonomija). Predvsem vrste, ki živijo samo na določenem območju (endemiti), včasih pa tudi, ker so bile na določenem območju prvič najdene in opisane, večkrat poimenujemo tudi po zemljepisnih danostih. Tu gre za tehnični jezik in po pravilu pišemo rodovno ime z veliko začetnico, vrstno (in podvrstno) ime pa vedno z malo začetnico.

Najpogostejše so rastlinske vrste poimenovane po deželi Kranjski, na primer *Lilium carniolicum* (kranjska lilija, angleško *Carniolan lily*, nemško *Krainer Lilie*), *Scopolia carniolica* (kranjska bunika, angleško *Carniolan scopolia*, nemško *Krainer Tollkraut*), *Primula carniolica* (kranjski jeglič, angleško *Carniolan primrose*, nemško *Krainer Primel*) in *Senecio carniolicus* (kranjski grint, angleško *Carniolan ragwort*, nemško *Krainer Greiskraut*). Predvsem imena endemičnih vrst so v ostalih jezikih običajno prevodi latinskih imen. Med ostalimi primeri poimenovanj po naših zemljepisnih danostih so še vrste kot *Nigritella lithopolitanica* (kamniška murka), *Melampyrum carstiense* (kraški črnilec), *Rorippa lippicensis* (lipiška potočarka), *Ranunculus aesontinus* (soška zlatica), *Crepis terglouensis* (triglavski dimek), pa tudi podvrste kot je *Linum alpinum jolicum* (juljski lan), (Wraber 1990).

Po naravnem biološkem sistemu razvrščamo tudi okamnine (fosile). Običajno imamo zanje le latinska imena. Po naših zemljepisnih danostih so poimenovani polž *Turritella slovenica*, luknjičarka *Schwagerina carniolica*, glavonožec *Tirolites idrianus* in še mnoge druge izumrle vrste. Po Karavankah je poimenovan celo rod ramenonožcev, katerega predstavnik je na primer vrsta *Karavankina schellwieni* (Pavšič 1995).

7. Vidiki uporabe tujih zemljepisnih imen

Oglejmo si najprej, kakšna so pravila glede uporabe tujih zemljepisnih imen v slovenščini. Na državnih topografskih kartah imajo prednost uradna zemljepisna imena države, v kateri se predmet poimeno-

vanja nahaja (Radovan in Majdič 1995). Če gre za uradno dvojezičnost, sta obe imeni enakovredni in ločeni s poševnico, pri čemer je najprej navedeno ime v jeziku večine (na primer Jaunstein/Podjuna, Basovizza/Bazovica, Apátistvánfalva/Števanovci). Enako velja tudi za dvojezična imena na ozemlju Slovenije (na primer Koper/Capodistria, Lendava/Lendva). Ostala slovenska zemljepisna imena na slovenskem narodnostnem ozemlju, ki niso uradna (ponekod je raba omejena na primer na poštni promet), pa pišemo v oklepaju, torej Klagenfurt (Celovec), Trieste (Trst), Szentgotthárd (Monošter), Brod na Kupi (Brod na Kolpi). Sicer pa so imena na zemljevidih odvisna od namena. Na šolskih zemljevidih imamo seveda slovenska imena in po potrebi originalno ime v oklepaju, na primer Dunaj (Wien), Benetke (Venezia), Bruselj (Bruxelles/Brussel).

Treba je opozoriti, da so domača (slovenska) imena ponekod v zamejstvu v izrazito podrejenem položaju v primerjavi z jezikom večine. Že zakonsko je uporaba slovenskih zemljepisnih imen v zamejstvu urejena različno in običajno je opredeljena le raba krajevnih imen (Kattinig in Zerzer 1982). Dodatna težava je tudi (ne)izvajanje veljavne zakonodaje. Neglede na to ali pa še posebej zaradi ogroženosti teh imen seveda v slovenskih besedilih uporabljamo slovenska imena – tudi v primerih, ko so uradna le tuja imena kot Celovec, Trst, Monošter, Brod na Kolpi. Ustrezna tuja imena uporabljamo poleg domačih navadno le za identifikacijo, na primer na kažipotih (Toporišič in sodelavci 1994).

Seveda je podobno v drugih jezikih in na pisanje tujcev v svojih jezikih mi ne moremo vplivati. Splošni vtis je, da smo Slovenci pri pisanju v tujih jezikih kar malo preveč strogi do tujih imen. Predvsem to velja za nemščino, kjer dosledno vztrajamo pri nedotakljivosti svojih imen, po drugi strani pa si imen iz svoje kulturne dediščine, kot so Dunaj, Gradec, Benetke, v slovenščini vsekakor ne bi pustili vzeti. Verjetno gre tudi za ostanke nekega zgodovinskega strahu. Tako v popularnosti *Oberkrainer Volksmusik* vidimo predvsem nemško nostalgijo po izgubljenih deželah (Grah in Klinar 2000). Nedvomno negativen prizvok k primernosti uporabe nemškega imena *Laibach* pa daje tudi nacistična ikonografija istoimenske glasbene skupine.

Seveda je pri odločitvi o uporabi tujih imen pomembna tudi vrsta besedila. Če se besedilo nanaša na preteklost, so merila primernosti uporabe tujih imen precej drugačna. Mnoga tuja imena so bila namreč nekdanje uradna, predvsem nemška imena. Pomagamo si lahko tudi z obsežno tujejezično literaturo s področja slovenskega zgodovinopisja (Janša-Zorn in sodelavci 1995).

Odločitvi o uporabi tujega imena lahko botruje tudi stopnja domačenja. Zelo običajni so prevodi občnoimenskih sestavin večbesednih hidronimov in oronimov (na primer zaliv, jezero, greben, sedlo, dolina). Sicer pa je najblajša oblika domačenja izpuščanje ločevalnih znamenj, ki je lahko tudi tehnične narave. Običajno tudi niso sporna podomačenja, ki izhajajo iz slovenske oblike imena in se prilagajajo izgovorjavi (na primer italijansko *Lubiana*). Videti je, da so sporna predvsem izvirna tuja imena, ki običajno nosijo zgodovinski prizvok (na primer nemško *Laibach*).

8. Sklep

Za imena zemljepisnih danosti na slovenskem narodnostnem ozemlju imamo na narodnostno mešanih območjih poleg slovenskih tudi ustrezne tujejezične endonime. Ostale tujejezične ustreznice slovenskih zemljepisnih imen so eksonimi. Gre za povsem tuja imena, podomačenja in prevode slovenskih imen. Pri nelatiničnih pisavah gre lahko tudi le za prečrkovanje oziroma fonetično prevedbo v to pisavo.

Primernost uporabe tujejezičnih imen je odvisna od statusa le-teh, stopnje domačenja in vrste besedila. Uporaba ali neuporaba tujih imen pri pisanju v tujih jezikih je seveda tudi stvar presoje vsakega posameznika. Praktično nujna je uporaba podomačenj za ime naše države in nekatere bolj znane zemljepisne danosti. V mnogih jezikih so ti eksonimi že standardizirani.

Sicer pa slovenskim piscem v tujih jezikih priporočajo predvsem uporabo slovenskih imen (Klinar 1994; Grah in Klinar 2000). To je tudi v skladu z resolucijami OZN o omejitvi števila eksonimov (Radovan in sodelavci 2000). Splošno pravilo je tudi, da naj kot osnova za izpeljavo služi ime, ki ga tudi sicer uporabljamo v danem besedilu, saj bi kakršnakoli dvojnost vnašala le dodatno zmedo.

9. Viri in literatura

- Aubelj, B. 1997: Antična imena po slovensko. Ljubljana.
- Berk, S. 1998: (Ne)prepoznavnost Slovenije in njena zamenljivost s Slovaško. Geografski obzornik 45-1. Ljubljana.
- Boháč, P. 2000: Exonym – One Problem of Its Definition. GeoNamen 2000, Second International Symposium on Geographical Names. Frankfurt am Main.
- Britannica 1998: Encyclopédia Britannica. Multimedia Edition. Chicago.
- Fantini, S., Nazzi, L., Urban, R., D'Aronco, A. 2000: Dizionario di toponomastic furlan-talian e italiano-friulano. La Patrie dal Friùl. Glemòne/Gemona.
- Ferenc, M. 1993: Kočevska – izgubljen kulturna dediščina kočevskih Nemcev = Gottschee – das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen. Ljubljana.
- Gams, I., Kunaver, J., Radinja, D. 1973: Slovenska kraška terminologija = Slovene Karst Terminology. Ljubljana.
- Grah, K., Klinar, S. 2000: Slovenski toponimi v nemških besedilih. Ljubljana.
- Janša-Zorn, O., Holz, E., Kandus, N. 1995: Slovenian Historiography in Foreign Languages. On the Occasion of the 18th International Congress of Historical Sciences, Montréal 1995. Ljubljana.
- Kadmon, N. 2000: Glossary of toponimic terminology. Version 4.1. United Nations Group of Experts on Geographical Names, Working Group on Terminology.
- Kattinig, F., Zerzer, J. 1982: Dvojezična Koroška = Zweisprachiges Kärnten. Celovec/Klagenfurt.
- Kladnik, D. 1999: Imenik tujih imen v slovenskem jeziku. Elaborat, Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ljubljana.
- Klinar, S. 1994: Slovenska zemljepisna imena v angleških besedilih. Radovljica.
- Kozar-Mukič, M. 1984: Slovensko Porabje = Szlovénvidék. Ljubljana.
- Majdič, V. 1996: Razgledi po krajevnih imenih. Ljubljana.
- Merkù, P. 1999: Slovenska krajevna imena v Italiji, Priročnik = Toponimi sloveni in Italia, Manuale. Trst.
- Orožen Adamič, M., Perko, D., Kladnik, D. 1995: Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- Orožen Adamič, M. 1997: Pregled slovenskih eksonimov. Elaborat, Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ljubljana.
- Pavšič, J. 1995: Fosili, zanimive okamnine iz Slovenije. Ljubljana.
- Perko, D. 1996: Standardizirana imena držav v Slovenskem jeziku. Geografski obzornik 43-4. Ljubljana.
- Radovan, D., Majdič, V. 1995: Toponimska navodila za Slovenijo. Ljubljana.
- Radovan, D., Orožen Adamič, M., Gložančev, A. 2000: Resolucije OZN o zemljepisnih imenih. Delovno gradivo, Komisija za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije. Ljubljana.
- Schulze, D. 1997: Slowenien, Ein illustriertes Reisehandbuch. Edition Temmen. Bremen.
- Spiess, E. 1999: Ausgewählte Exonyme der deutschen Sprache, Ständiger Ausschuss für geographische Namen. Frankfurt am Main.
- Toporišič, J., Jakopin, F., Moder, J., Dular, J., Suhadolnik, S., Menart, J., Pogorelec, B., Gantar, K., Ahlin, M. 1994: Slovenski pravopis, 1, Pravila. Ljubljana.
- Wraber, T. 1990: Sto znamenitih rastlin na Slovenskem. Ljubljana.

10. Summary: On foreign language equivalents of Slovene geographical names

(translated by Urška Sešek)

The paper discusses foreign language names of geographical entities on Slovene ethnical territory, which stem from several sources. This group includes original foreign names, traditional names, transliterations and transcriptions to non-Latin scripts, and translations or adaptations of Slovene names. Another set of technical terms for roughly the same classification is endonyms and exonyms. Endonyms

are autochthonous names with official status; they include minority names. Exonyms are non-autochthonous names, i. e. names without official status. They are usually defined as a group which does not include translations or adaptations of original names.

Traditional foreign names are a result of historic traditions and an expression of a certain familiarity between nations. They usually denote countries, seas, capital cities and large towns, regions, mountain ranges, rivers, lakes and other major geographical entities. The frequency of traditional names is inversely proportional to distance, so the paper focuses on the languages of countries bordering on Slovenia: German, Hungarian, Croatian, Italian and Friulian. There is also some discussion of names of Slovene geographical entities in Latin, English, French and some other languages.

Foreign language equivalents of Slovene geographical names abound primarily in German. One category includes dated endonyms from the Kočevsko region (eg. *Unterdeutschau* = *Nemška Loka*), where a German minority lived before World War II, but was deported to Germany during Italian occupation. There are also many exonyms (eg. *Lai bach* = *Ljubljana*), as Slovene territory was a part of the Austro-Hungarian Empire until 1918. There are also Italian endonyms (eg. *Capodistria* = *Koper*) and Hungarian endonyms (eg. *Lendva* = *Lendava*), in areas settled by the respective minorities.

Slovene minorities live in all of the neighbouring countries. Foreign equivalents there are majority names, i. e. German (eg. *Feistritz* = *Bistrica*), Hungarian (eg. *Felsőszölnök* = *Gornji Senik*), Croatian (*Brod na Kipi* = *Brod na Kolpi*), Italian (eg. *Sagrado* = *Zagraj*) and Friulian (eg. *Cividât* = *Čedad*). There are also trilingual Croatian-Slovene-Italian areas (eg. *Škudelín* = *Škodelin* = *Scudelin*), Italian-Slovene-Friulian (eg. *Gemona* = *Gumin* = *Glemòne*) and even a quadrilingual Italian-Slovene-Friulian-German region (eg. *Val Canale* = *Kanalska dolina* = *Val Cjanâl* = *Kanaltal*). Most of the Slovene names for geographical entities outside state borders do not have official status (eg. *Celovec* = *Klagenfurt*, *Trieste* = *Trst*, *Szentgotthárd* = *Monošter*, *Rijeka* = *Reka*).

The most numerous category of exonyms is the foreign names of Slovenia itself. There are over thirty forms of traditional name in other European languages alone (eg. Slovenia, *Slovénie*, *Slowenien*, *Eslovenia*, *Slowenia*, *Slovinsko*, *Szlovénia*...). Due to the similarity of the names of Slovenia and Slovakia these are often confused. Some traditional names of mountain ranges (eg. Julian Alps, *Alpes Juliennes*, *Julische Alpen*, *Alpy Julijskie*, *Julské Alpy*...) and regions (eg. karst, *Karst*, *Karstia*, *Carso*, *Karszt*, *Cjars*...) are well-established. There are also some traditional names of our capital (eg. *Labaci*, *Lai bach*, *Lubiana*, *Lubiane*, *Lublana*, *Lublaň*...). Common nouns used as parts of geographical names are usually translated, particularly in oronyms and hydronyms (eg. Lake Bled, *Bleder See*, *Lago di Bled*...).

There are quite many foreign names that are Slovene in origin (eg. *Gorizia* = *Gorica*, *Gradišca* = *Gradišče*); some of them refer to places outside of today's ethnical territory (eg. *Graz* = *Gradec*). Some foreign geographical names outside Slovenia are even preceded by archaic adjectives referring to Slovene ethnicity such as *windisch*, *sclavo*, *vend* or *tót* (eg. *Windisch Bleiberg* = *Slovenji Plajberk*, *Sant Pièri dai Sclavòns* = *Špeter Slovenov*, *Rábatótfalu* = *Slovenska ves*).

The names Kras and Lipica are of particular significance. Due to pioneering research of karstic phenomena, which was carried out in the Slovene Karst, where these phenomena are particularly distinct, the name of this Slovene region or its traditional form is a basis for the naming (epotonym) of this special geomorphological feature in general, eg. karst in English. Lipica gives its name to the world-famous horse breed the Lipizzan (Slovene: *lipicanec*).

Besides geographical names themselves the paper also treats derivatives from them. Mostly these are adjectives, names for inhabitants, languages, accents or dialects. Slovene is rich in such derivatives as it can form an adjective, the name for an inhabitant and the local dialect for the smallest of places. In some other languages, however, derivatives from geographical names are rare. German, for example, distinguishes real adjectives (eg. *slowenisch*, *krainisch*, *adriatisch*, *julisch*...) from adjectival derivatives ending in *-er* (eg. *Krainer*, *Gorenjskoer*, *Lai bacher*...). Names for inhabitants are usually identical with these *-er* adjectives, with the exception of *der Slowene*. In English most names yield only one adjectival derivative to denote an inhabitant as well as a language; there are but a few such names for

Slovene geographical entities (eg. Carniolan, Istrian, Adriatic, Ljubljanian ...). With other geographical names we have to resort to other linguistic options. There are two versions of the adjective for the country itself (Slovene/Slovenian); the shorter form is gaining more and more frequency of usage.

Derivatives from Latin geographical names are mostly used in scientific discourse, for example in biological classification (taxonomy) of the living world. Usually names of endemic species are derived from names of geographical entities. As these are technical terms, the genus name is always capitalized, while the species (and subspecies) names are not. Some of the most famous species are plants named after the historical region of Kranjsko (eg. *Lilium carniolicum* = Carniolan lily, *Scopolia carniolica* = Carniolan scopolia, *Senecio carniolicus* = Carniolan ragwort), but there are many others as well (eg. *Nigritella lithopolitana/Lithopolis* = *Kamniki*, *Ranunculus aesontius/Aesontius* = *Soča* ...). The same classification and naming is applied to fossils (eg. *Turritella slovenica*, *Schwagerina carniolica*, *Karavankina schellwieni* ...).

The appropriateness of usage of a foreign geographical name depends mostly on its origin, status and the communicational context. How to use foreign names when writing in a foreign language is a matter of individual judgement, but the usage of traditional names for Slovenia is practically a must. These names are also standardized in many foreign languages (national equivalents to ISO 3166). According to UN resolutions, the number of exonyms should be limited. It seems, however, that Slovenes tend to be too critical of foreign names and at the same time do in no way wish to abandon traditional Slovene names for foreign places (eg. *Dunaj* = Vienna, *Benetke* = Venice ...). An issue of some contention is original foreign names which usually carry historical connotations (eg. *Laibach*). It is important, however, to follow the general rule of consistency and derive adjectives only from the name as it is used elsewhere in the text so as to avoid duplicity and confusion.

RAZGLEDI**NEKATERI NOVEJŠI EKONOMSKOGEOGRAFSKI POJMI**

AVTOR

Igor Vrišer

Naziv: dr., profesor geografije in zgodovine, redni univerzitetni profesor v pokoju

Naslov: V Murglah 205, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

E-pošta: –

Telefon: 01 283 43 98

Faks: –

UDK: 33:91:001.4

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

Nekateri novejši ekonomskogeografski pojmi

Z gospodarskim razvojem v zadnjih dvajsetih letih so se tudi v ekonomski geografiji uveljavili nekateri novi pojmi. Z njimi prikazujemo pomembne procese in spremembe v svetovnem gospodarstvu in še posebej v organizaciji in razmestitvi industrijske proizvodnje. Obravnavani pojmi so: deindustrializacija, fordizem, postfordizem, globalizacija, multinacionalne družbe in fleksibilni sistem industrijske proizvodnje.

KLJUČNE BESEDE

ekonomska geografija, deindustrializacija, fordizem, postfordizem, globalizacija, fleksibilni sistem industrijske proizvodnje

ABSTRACT

Some new notions in economic geography

The world economic development in the last twenty years have brought forward also in the economic geography some new notions. They represent important processes and changes in the world economy and especially in the organization and dislocation of the manufacturing. The applied notions are deindustrialization, Fordism, postfordism, globalization, global players and flexible system of manufacturing.

KEY WORDS

economic geography, deindustrialization, Fordism, postfordism, globalization, flexible system of manufacturing

Uredništvo je prispevek prejelo 12. marca 2001.

1. Uvod

V zadnjem desetletju so se z družbenim in gospodarskim razvojem uveljavili v ekonomiji številni novi pojmi. Mnogi med njimi se uporabljajo tudi v širši javnosti. V pričujočem prispevku želimo na kratko prikazati tiste, ki imajo tudi ekonomskogeografski pomen oziroma so soudeleženi pri geografski preobrazbi sveta.

2. Novejši ekonomskogeografski pojmi

2.1. Deindustrializacija

Pojem se je pojavil v osemdesetih letih 20. stoletja. Z njim se je skušalo prikazati dve značilnosti sodobne industrije. V ožjem pomenu besede je pomenil selitev industrijskih obratov iz starih industrijskih območij in industrijskih mest v predele, ki niso imeli industrije, kjer je primanjkovalo delovnih mest ali je bilo veliko cenene delovne sile. Ta območja so bila bodisi širša obmestja industrijskih aglomeracij, manj razvite regije v domači državi ali pa oddaljene nerazvite države tretjega sveta. Vendar razlogi za selitev industrijskih podjetij niso bili zgolj v iskanju cenejše delovne sile. Veliko so prispevale čedalje večje prostorske, prometne in ekološke težave industrije v industrijskih aglomeracijah, ki so onemogočale uvedbo sodobnih proizvodnih postopkov ter novih organizacijskih ureditev. Do selitev je prihajalo tudi zaradi številnih ekoloških očitkov.

V širšem pomenu pa se je z deindustrializacijo označevalo socialnoekonomske spremembe, pri katerih se je v smislu napovedi Fourastiéja in Clarka začel doslej prevladujoči delež sekundarnih dejavnosti v gospodarski strukturi zmanjševati v korist terciarnih in kvartarnih dejavnosti. Konec 20. stoletja naj bi bila presežena kulminacija zaposlenosti v sekundarnih dejavnosti, saj bi masovna uporaba avtomatizacije, računalnikov in numerično krmiljenih strojev ter nova proizvodna paradigma povzročili v industrijski proizvodnji zmanjšanje števila zaposlenih in spremembo njihove kvalifikacijske in strokovne strukture.

2.2. Fordizem

Z njim označujemo organizacijo industrijske proizvodnje, ki jo je konec 19. stoletja vpeljal ameriški avtomobilski tovarnar Henry Ford. Temeljila je na masovni proizvodnji in množični potrošnji industrijskih izdelkov (*economy of scale*). Proizvodnja je bila zasnovana na enotnem in avtokratskem upravljanju podjetja ter na zelo podrobni delitvi proizvodnega dela (*Taylorizem*) s ponavljajočimi se fragmenti in preprostimi gibi, ki so omogočali hitro izvedbo delovnega opravila in niso zahtevali veliko strokovne usposobljenosti. Prispodoba fordizma je postal tekoči trak ob velikem številu nekvalificiranih delavcev. Industrijski postopek je tudi terjal standardizacijo proizvodov oziroma njihovih sestavin, vertikalno integracijo sodelujočih podjetij in urejeno omrežje servisnih delavnic. Fordizem se je uveljavil predvsem v industrijskih panogah z množično proizvodnjo potrošnega blaga. Akumulacija kapitala se je opirala na prodajo velikega števila standardiziranih izdelkov. Čeprav je fordistični proizvodni način močno znižal proizvodne stroške ter zvečal in pocenil proizvodnjo, so se sčasoma ugodni učinki »*economy of scale*« (prihranki zaradi velike, množične proizvodnje) začeli zmanjševati: proizvodnje ni bilo več mogoče povečevati z najemanjem cenene delovne sile in tudi tržišče se je zaradi presežkov v ponudbi in uniformiranosti izdelkov zasukalo. Tako je fordistični način proizvodnje postajal profitno premalo donosen. V drugi polovici dvajsetega stoletja so se pokazale še druge slabosti: nezainteresiranost zaposlenih zaradi velikega izkoriščanja in primitivnih delovnih opravil, avtokratsko vodenje, premajhne spodbude h kreativnosti in skromno upoštevanje znanja. Delavci so bili nagrajevani glede na večanje proizvodnje. Zaradi velikega števila manj kvalificiranih zaposlenih so imeli pomembno vlogo delavski sindikati. V drugi polovici 20. stoletja so ga z uvajanjem avtomatizirane proizvodnje začeli v razvitih

državah opuščati ali nadomeščati z novimi »*postfordističnimi*« proizvodnimi sistemi. Da bi vendarle izkoristili obstoječe proizvodne kapacitete, so industrijske obrate selili v manj razvite države, kjer je še bilo mogoče obdržati stari proizvodni način zaradi cenene delovne sile in odpiranja novih tržišč. V nekaterih drugih primerih so reševali tovarne, ki so poslovale z zastarelim fordističnim proizvodnim načinom, z državnimi subvencijami ali davčnimi olajšavami, vendar se je slejkoprej izkazalo, da je to le začasna rešitev.

2.3. Postfordizem

Z zmanjševanjem uspešnosti fordističnega načina proizvodnje so se v industrijskem gospodarjenju konec dvajsetega stoletja pojavili nekateri novi proizvodni in organizacijski sistemi. Namesto množične proizvodnje, tekočih trakov in masovnega zaposlovanja manjkvalificirane ali nekvalificirane delovne sile, ki je bilo značilno za fordizem, se je začela uveljavljati veliko bolj fleksibilna proizvodnja, uvajala se je nove tehnologije, spremenilo se je organizacijo dela in za uspešnost podjetja je postala odločilnega pomena strokovno usposobljena delovna sila. Namesto toge množične proizvodnje je prevladala bolj spremenljiva in prilagodljiva produkcija, ki je lahko hitro sledila novim ali spremenjenim tržnim zahtevam, bolj upoštevala individualizirano potrošnjo in nudila pestrejšo ponudbo izdelkov. Podlaga tej fleksibilnosti so bili novi, izpopolnjeni multifunkcionalni stroji in novi tehnološki postopki, ki so omogočali, da je tovarna lahko v razmeroma kratkem času spremenila svoj proizvodni asortiment in vpeljala docela novo proizvodnjo. Zaradi fleksibilne proizvodnje se je spremenil tudi odnos do kooperantov. Ti niso bili več togo vezani na matično podjetje, ampak so nastopali na trgu veliko bolj samostojno, saj je tudi osrednji obrat iskal na regionalnem ali celo na svetovnem tržišču najboljše ponudnike in ni bil več prvenstveno vezan na podružnične dobavitelje. Še do nedavna tesna vertikalna integracija podjetij se je sprostila. V organizaciji podjetij je to pomenilo, da je proizvodnja manj vezana, da v matičnem podjetju ni treba vzdrževati velikih skladišč sestavnih in rezervnih delov in da je ob ugodnih prometnih zvezah mogoče sproti (*just in time*) dostavljati v tovarno potrebne sestavine. Zaradi teh sprememb so najprimernejša organizacijska oblika v industriji postala mala in srednje velika podjetja, ki so proizvodno fleksibilna in sposobna najhitreje uvajati različne novosti. Drugačen proizvodni sistem je povzročil tudi spremembe v organizaciji dela. Namesto tekočih trakov so proizvodnjo organizirali v delovnih skupinah, sestavljenih iz različnih strokovno usposobljenih delavcev, kar je povzročilo tudi drugačno delitev dela v tovarni in drugačno povezovanje z drugimi podjetji. Uvajanje novosti je potekalo postopoma in različno glede na posamezne dejavnosti. Zato je treba označiti postfordizem kot sestavljenko iz starega fordističnega sistema in uvedbe številnih proizvodnih inovacij.

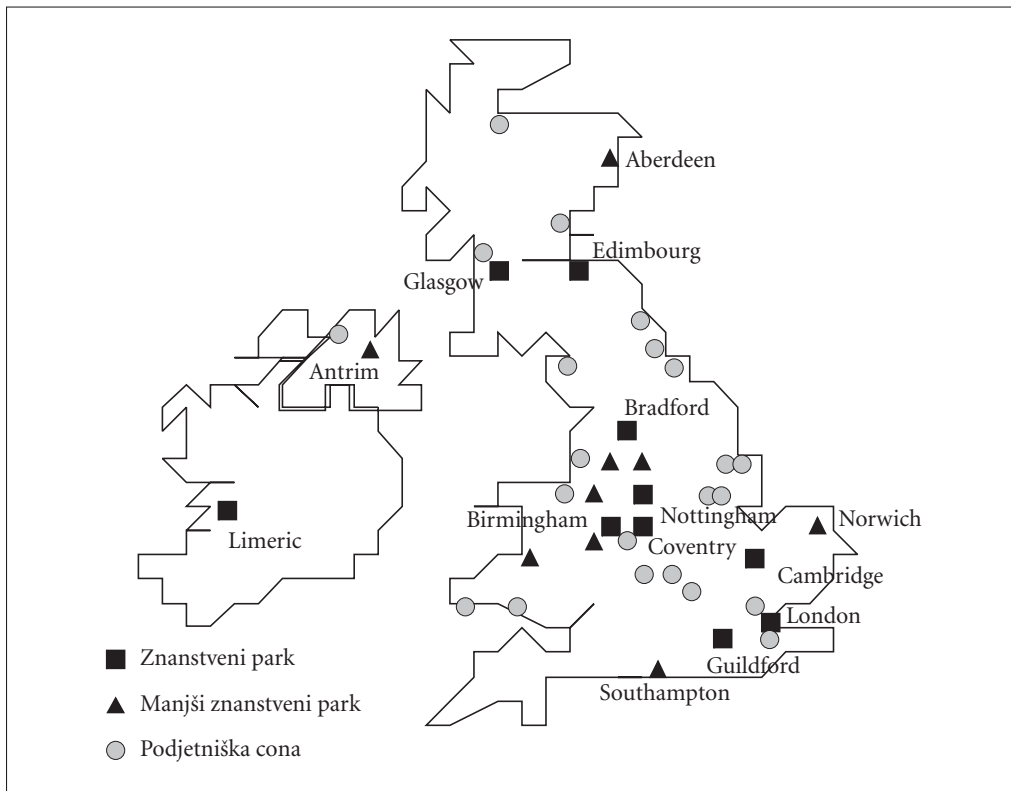
Najbolj bistvena značilnost postfordističnega industrijskega proizvodnega sistema pa je bil spremenjen odnos do znanosti, raziskovanja in razvoja. Znanstveno raziskovanje je postalo temelj razvoja. V najbolj propulzivnih panogah (elektrotehnika, strojništvo, biologija, fizika, kemija) je nanj odpadla večina naložb. Od novih iznajdb in drugih inovacij je bilo odvisno, kako se bo podjetje uveljavilo na trgu, kako bo sledilo razvoju in kako bo zadovoljilo glede kvalitete čedalje bolj zahtevne kupce in uporabnike. Veliko novih proizvodov je bilo tehnično in tehnološko izredno zahtevnih. V številnih primerih je nakup novih naprav obsegal tudi njihovo montažo, vzdrževanje ter uvajanje in šolanje delavcev. Tako se je v industrijski proizvodnji večal delež proizvodnih storitev (*terciarizacija industrije*). Upravičeno označujejo nekateri sodobno postfordistično tovarno kot »*learning laboratory*«. V nekaterih primerih, ko so se stroji zelo hitro izpopolnjevali in je njihovo »moralno« zastarevanje prehitelo dejansko amortizacijsko dobo, pa so se proizvajalci velikokrat odločili, da so stroje dajali le v najem (*leasing*) za določeno dobo (na primer IBM).

Prikazane spremembe so zvečale delovno storilnost, prinesle so pomembne časovne prihranke, izboljšale so zunanjo in notranjo »logistiko« (prometne povezave z dobavitelji in tržiščem ter notranjo prometno ureditev) in izboljšale kvaliteto izdelkov. Tudi odnos do kupcev je postal z novo proizvodno paradigmo bolj oseben in zavezujoč. Namesto dohodkov, ki jih je prinašala masovna proizvodnja (*economies*

of scale), so se uveljavili »economies of scope« (dohodki in prihranki na področju delovanja, ki nastanejo z iznajdbami, fleksibilnostjo, upoštevanjem zahtev kupcev). Tako je postal dohodek podjetja bolj odvisen od celotnega poslovanja in ne zgolj od uspešne množične proizvodnje. Drugačno oblikovanje dohodka je povzročilo še eno novost v industrijski proizvodnji. Podjetja so začela opuščati doslej prevladujočo ozko proizvodno usmerjenost. Namesto nje so svoje proizvodne interese širila na bližnja proizvodna področja ali pa celo na povsem nova (tako so na primer petrokemična podjetja širila svojo dejavnost s področja proizvodnje in predelave nafte na premogovnike, kemično industrijo, elektroniko in podobno ali celo na terciarne dejavnosti), kjer so si obetala nove razvojne in dohodkovne možnosti. V tem so prednjačile prav velike multinacionalne industrijske družbe.

Postfordistična proizvodna paradigma se je uveljavila predvsem pri proizvodnji tehnično in tehnološko najbolj zahtevnih izdelkov v razvitih državah: na primer v ZDA, na Japonskem, v Nemčiji, Franciji, Veliki Britaniji, Italiji, Kanadi in Švedski. Spodbudila je nastanek »tehnopolisov«, tehnoloških parkov in industrijskih con, ali pa je prišlo do spontanega razvoja lokalnih ali regionalnih zgozditvev (*clusters*) manjših podjetij, največkrat v bližini univerz ter raziskovalnih inštitutov in laboratorijev (Silicon valley).

Odvisnost industrije od znanstvene in raziskovalno-razvojne sfere, iz katere prihaja v sedanosti največ inovacij in izumov, je pripomogla, da so se ti stiki zelo poglobili. V okolici univerz, raziskovalnih inštitutov in laboratorijev so začeli nastajati posebni »znanstveni parki« (*science parks*) ali posebni znanstveni centri in »univerzitetna mesta« (*technopolisi*), ki skrbijo za fundamentalne in aplikativne raziskave, preizkušajo novosti in vodijo kontrolo nad proizvodi. Nekatere vodilne industrijske države celo načrtno podpirajo osnovanje takih razvojnih središč (Japonska, Francija, Velika Britanija). Druga obli-

Slika 1: Znanstveni parki in podjetniške cone v Veliki Britaniji (Benko 1991; Maier 2000).

ka spodbujanja industrijskega razvoja so »podjetniške cone« (*enterprise zones*), ki so jih sprva razvili kot prostotrgovinske cone v Hong Kongu in Singapuru. V njih podjetniki odpirajo različne proizvodne obrate, saj so delovni pogoji zelo sproščeni, kontrola državnih oblasti je omiljena in obdavčenje je zelo zmanjšano ali pa sploh ne obstaja. V nekaterih primerih celo uživajo status prostocarinskih con, kar spodbuja uvoz in ponoven izvoz oplemenitnega blaga (reeksport).

2.4. Globalizacija

V sedanosti se ta pojem veliko uporablja v ekonomiji, politiki in socialnem življenju. Glede na to obstajajo različna pojmovanja, ki jih lahko strnemo v naslednjo pomensko razlago: globalizacija pomeni čedalje tesnejše gospodarsko (proizvodno, prometno, komunikacijsko, finančno) in socialno povezovanje sodobnega sveta na svetovni ravni. Ta proces se je resda začel v gospodarstvu, še posebej v industriji, bančništvu, zavarovalništvu in trgovini, vendar so njegovi vplivi segli tudi na številna področja socialnega življenja (moda, prehranbeni načini, potrošništvo, avtomobilizem, TV in filmi, zmanjševanje nacionalnih in regionalnih vplivov).

Najdlje je globalizacija segla v gospodarstvu, kjer so se z sprostivjo (liberalizacijo) mednarodne trgovine na podlagi »splošnega sporazuma o carinah in trgovini« (GATT = *General Agreement on Tariffs and Trade*) in ob sodelovanju Svetovne trgovinske organizacije (WTO = *World Trade Organization*), z odpravo nekaterih finančnih ovir in deregulacijo denarnih trgov ter z zvečano mobilnostjo kapitala izredno pomnožili stiki med proizvajalci na različnih koncih sveta. Pri tem, navajajo, so trgovski stiki znatno hitreje naraščali kot pa industrijska proizvodnja. Po drugi strani je značilno, da so pri širjenju globalizacije nadpovprečno pomembno vlogo odigrale prav proizvodne naložbe. Zaradi njih so prišli do veljave drugačni, »svetovno« naravnani lokacijski faktorji, ki so bili pogostoma poglavitni razlog za nadaljnje naraščanje regionalnih razvojnih razlik, za kopičenje bogastva na eni in naraščanje revščine na drugi strani.

H globalizaciji so nedvomno veliko prispevale naraščajoče število mednarodnih družb (*global players*), ki so z združevanjem, prevzemi ali nakupi delnic sorodnih, konvergenčnih ali konkurenčnih podjetij ustvarjale na svetovni ravni integrirana proizvodna in prodajna omrežja. Obenem z oblikovanjem multinacionalnih korporacij so se pojavile tudi globalne razvojne strategije in alianse, ki so spreminjale ali rušile dosedanja proizvodna, trgovska in finančna omrežja in s tem izzivale odpor prizadetih.

Izjemnega pomena za uspešno širjenje globalizacije je bilo formiranje svetovnega informacijskega in telekomunikacijskega omrežja, ki je postalo nepogrešljiva infrastrukturna podlaga (sateliti, internet). Nič manjšega pomena ni bil razvoj prometa. Prispeval je k znižanju prometnih tarif in drugih transportnih stroškov in spodbudil k preobrazbi prometnih podjetij v »logistične storitvene centre«, ki nudijo kompleksne prometne storitve (na primer špedicija, zavarovanje tovora, fitopatološke kontrole, tarifne olajšave). K znižanju izdatkov za skladiščenje so pripomogle tudi izboljšave v prometu. Omogočile so bolj sproščeno nakupovanje proizvodnih sestavin in vgradnih sklopov na svetovnem trgu oziroma so se proizvajalci docela preusmerili na oskrbo s sestavinami zunaj podjetja (*outsourcing*). Nasploh se je v moderni industrijski ekonomiji skušalo kar najbolj zmanjšati število dobaviteljev sestavnih delov (*single, double sourcing*) ali pa prevzemati kar cele sklope, ki se jih je nabavljalo pri velikih specializiranih proizvajalcih (na primer Intel). Opisane gospodarske sprostivte so močno povečale mobilnost in združevanje kapitala. Oblikovali so se novi neodvisni finančni trgi (*off-shore-banking*) in poglobila se je vloga nekaterih svetovno pomembnih borz (Wall Street, Londonske, Tokijske, Frankfurtske). Za novejši potek globalizacije je bilo nad vse pomembno združevanje medijskih in telekomunikacijskih družb, ki obvladujejo medijska sredstva (TV, radio, časopisi) in informacijsko infrastrukturo (telekomunikacijsko omrežje, zemeljski sateliti) in ki se po kapitalski moči uvrščajo med največje svetovne združbe.

Z določenim časovnim zamikom so spremembam na gospodarskem področju sledili premiki v socialni in politični sferi. Tako govorimo o globalizaciji življenjskega načina, potrošništva in kulturnega življenja.

Pri tem imajo pomembno vlogo masovni mediji, ki spodbujajo k sprejemanju nekaterih navad v prehrani, oblačenju, preživljanju prostega časa in podobnem. Tudi kulturne izmenjave prispevajo k oblikovanju nekakšne »svetovne kulture«, vendar pogosto na škodo lokalne, regionalne ali nacionalne tradicije. V političnem življenju se je s sprejemanjem mednarodno veljavnih pravil in mednarodnega prava začela zmanjševati vloga nacionalnih vlad in parlamentov ter so se krepile politične integracije. Pojavljajo se celo težnje po formiranju »svetovnega državljana«.

V sedanjosti se vplivi globalizacije občutijo že vsepovsod, vendar so njeni učinki najbolj osredotočeni in opazni na treh območjih: v Angloameriki (Atlantska obala in Prijezerje, Teksas, Kalifornija), Zahodni in Srednji Evropi ter Vzhodni in Jugovzhodni Aziji (Japonska, Taivan, obmorska Kitajska, Hong-Kong, Singapur). V okviru te »triade« poteka največ svetovne proizvodnje, se odvija največ trgovine, finančnih transakcij in prometa in od tod prihaja največ gospodarskih spodbud in inovacij.

Globalizaciji se pogosto pripisuje stremljenja po kar največji uniformiranosti proizvodnje in potrošnje, standardizaciji izdelkov, življenjskih navad, kulture in podobnega. Vendar mnogi razpravljalci o poteh in razvojnih možnostih sodobnega kapitalizma opozarjajo, da globalizacija še zdaleč ni tako enoten družbeni proces, kot se zdi na prvi pogled. Navajajo, da niti kapitalizem in niti pod njegovim vplivom nastajajoča globalizacija še zdaleč ne pomenita zgolj prevzemanje oblik ameriškega ali zahodnoevropskega kapitalizma. Že v drugi polovici dvajsetega stoletja so se v kapitalizmu oblikovale nekatere razvojne variante, med katerimi je treba opozoriti na posebnosti japonskega, korejskega, tajvanskega ali singapurskega kapitalizma (= *New industrial countries*). V zadnjem desetletju so nastale nekatere nove inačice, ki se prav tako znatno razlikujejo od »klasičnega« ameriškega ali zahodnoevropskega kapitalizma. Posebej opozarjajo na svojstvenosti kapitalizma v Vzhodni Evropi ali na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze. Pozornost vzbuja kitajski polkapitalistični model, ki ga glede na številnost prebivalstva in gospodarsko moč ni mogoče podcenjevati. V vseh navedenih primerih gre za splet osnovnih načel kapitalističnega družbenega sistema s historično ali kulturno dediščino ali z ostanki prejšnjega socialističnega družbenega reda. (The Economic Geography Reader 1999).

2.5. Multinacionalne družbe

Multinacionalne družbe (*Global players, Transnational corporations, Multinational enterprises, Multinazionale Konzerne*) dobivajo v sodobnem svetovnem gospodarstvu ključni pomen. Ocenjujejo, da nanje odpade že tretjina svetovne trgovine. Njihovo število naj bi znašalo okoli 39.000 s približno 270.000 inozemskimi podružnicami (Maier 2000). Če izvzamemo naftne družbe, kjer se je internacionalizacija najprej uveljavila, so se prve nadnacionalke pojavile v šestdesetih letih, v večjem obsegu pa v osemdesetih. Njihova organizacija je povečini sestavljena iz matičnega podjetja in relativno samostojnih podružnic v drugih državah. Podružnice so sprva nastajale tam, kjer je bil obetajoč trg, cenena delovna sila ali kvalitetne in cenene surovine. Pozneje pa so čedalje pomembnejšo vlogo imele težnje po določenem obvladovanju svetovnega trga, izogibanje carinskih ovir za prodor na obetajoče tržišče (na primer prodiranje japonskih izvoznikov v ZDA), tehnično, razvojno in znanstveno sodelovanje in izkoriščanje znanja pridruženih članic ali dobava sestavin ali sklopov. V mnogih primerih so z odpiranjem podružnic prenesli tja tudi izdelavo svojih proizvodov in organizacijo proizvodnje, vendar so povečini izdelavo ključnih sestavin zadržali v matični državi. Pri svojem prodiranju na tuja tržišča se multinacionalne družbe poslužujejo svetovne strategije in obdelave trga, iščejo povezave s sorodnimi ali komplementarnimi družbami in izvajajo kar najbolj široko standardizacijo svojih izdelkov. Mobilnost kapitala jim omogoča, da se do podružnic v drugih državah dokopljejo tudi z nakupi, prevzemi ali z dokupovanjem delnic. Povezovanje in združevanje jim prinaša prihranke pri raziskovanju in razvoju, pripomore k izboljšavam v tehnologiji in zmanjšuje stroške pri razvijanju novih proizvodov.

Multinacionalkam se pogosto pripisuje veliko slabih namenov in še več škodljivih posledic na nacionalni ali lokalni ravni. Z močjo svojega kapitala, ki presega letni družbeni proizvod manjših držav, naj bi brezobzirno spodrivale konkurente, dušile domače proizvajalce, težile za monopolnim položajem,

ustvarjale polkolonialne odnose, izsiljevale privilegije z grožnjo, da bodo odpirale nove obrate v drugi državi, vtikale naj bi se v politično življenje in podobno. Multinacionalke so nedvomno za mnoga nacionalna gospodarstva resen izziv na gospodarskem področju, toliko bolj, ker so pod vplivom razmer v matični državi. Res pa je tudi, da so v sedanosti na mnogih področjih nosilec tehnološkega napredka, saj so edine, ki zmorejo drage razvojne naložbe. Njihova moč se z rastočo konkurenco zmanjšuje. Pogostoma so zaradi obsežnosti okorne in jim manjša in bolj fleksibilna podjetja uspešno konkurirajo. Z naložbami in namestitvijo obratov v tuji državi postanejo odvisna od tamkajšnje zakonodaje in državnih oblasti in ranljiva. Njihov velik problem je zaščita intelektualne lastnine. Glede na vse to nekateri menijo, da je uveljavljanje multinacionalke v tuji državi konec koncev vendarle trgovanje med prizadeto državo in zainteresirano družbo.

Njihovo delovanje je osredotočeno na področja najbolj zahtevnih proizvodov, vendar se čedalje bolj širijo tudi na različna storitvena območja (na primer telekomunikacije, informatika, mediji). Po Maieru (Maier 2000) in po njem citiranem viru (Bundeszentrale für politische Bildung: Die Gruppe von Lissabon, Grenzen des Wettbewerbs, Die Globalisierung der Wirtschaft un die Zukunft der Menschheit, Bonn, 1997) povzemamo preglednico, ki prikazuje delež multinacionalk na različni tehnoloških področjih.

Preglednica 1: Število multinacionalnih družb in njihov proizvodni pomen na nekaterih tehnološko najzahtevnejših področjih.

tehnološko področje	število združb	delež vseh razvitih gospodarstev v %	delež triade (ZDA, Japonska, EU) v %
biotehnologija	846	99,1	94,1
novi materiali	430	96,5	93,5
računalniki	199	98,0	96,0
industrijska avtomacija	281	96,1	95,0
mikroelektronika	387	95,9	95,1
software	346	99,1	96,2
telekom	368	97,5	92,1
informacijska tehnologija	148	93,3	92,6
avtomobilska industrija	205	84,9	82,9
letalstvo	228	96,9	94,3
kemija	410	87,6	80,0
živila	42	90,5	76,2
elektrotehnika	141	96,5	92,2
obdelovalni stroji	95	100,0	100,0
drugo	66	90,9	77,3
skupaj	4192	96,7	91,9

2.6. Fleksibilni sistem industrijske proizvodnje

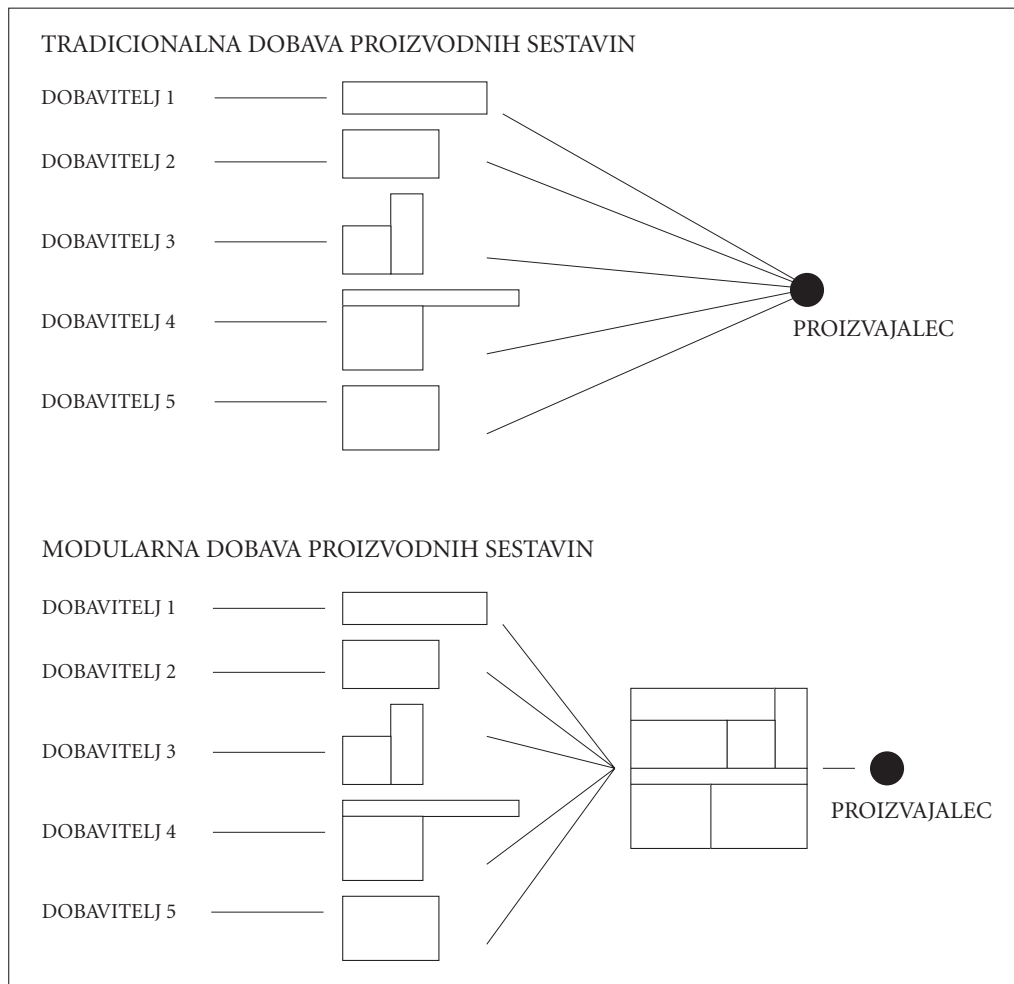
Spremembe na svetovnih trgih so industrijske proizvajalce prisilile k uvajanju drugačnih proizvodnih načinov in k sprejemanju nove socio-tehnične paradigme v proizvodnji. Sodobni svetovni trg je terjal od njih veliko večjo proizvodno fleksibilnost, prilagodljivost in pestrost izdelkov. Obenem se je pričakovalo krajše dobavne roke, visoko in ustaljeno proizvodno kvaliteto in strogo spoštovanje dogovorjenih terminov. Proizvodna racionalizacija je pri starem fordističnem sistemu, pri katerem so sicer merili vsak delavčev gib in strojni delovni postopek, očitno prišla do svojih meja. Kljub temu je bilo

po nekaterih meritvah izkoriščeno komajda 11 % razpoložljivega strojnega časa. Nove možnosti za racionalizacijo proizvodnje, h kateri jih je silila naraščajoča konkurenca, so zato obstajale v racionalizaciji celotnega proizvodnega postopka in ne zgolj nekaterih njegovih komponent. V praksi je to pomenilo, da se v tovarni osnujejo proizvodne skupine (grupe, teams, samostojni proizvodni obrati v tovarni), ki prevzamejo odgovornost za samostojno prilagajanje proizvodnje stalno se spreminjajočim tržnim razmeram. Tako so namesto togega in hierarhično zgrajenega fordističnega sistema nastale samostojne, zelo dinamične in delovno zainteresirane proizvodne skupine, ki so prevzele izdelovanje, montažo in finalizacijo sestavin, polizdelkov ali sklopov (*modulov*) ali končnega izdelka. Zaradi odgovornosti in nagrajevanja je bila vsaka delovna skupina nadvse zainteresirana, da jo sestavlja kar najmanjše število zaposlenih s kar največjo usposobljenostjo in delovno proizvodnostjo. Sama je tudi izvajala strogo kontrolo nad kvaliteto izdelkov. Novi sistem je že skrajno močno zmanjšal število zaposlenih, odpravil številne vmesne instance in kontrole ter znova združil proizvodnjo, upravo in razpelo.

Neobhoden pogoj za uspešno delovanje novega proizvodnega sistema in sledenje tržnim zahtevam je bil poseben nadrejeni informacijski in komunikacijski sistem, ki je omogočal in skrbel za sprotno obveščanje o številu in obliki naročenih izdelkov, dobavi sestavnih delov in njihovi dostavi. Drugi pogoj je bila nova logistika, ki je morala biti povsem vsklajena s proizvodnjo, saj bi v nasprotnem prihajalo do zastojev. Nič manjšega pomena ni bila uvedba in raba mikroelektronike, ki je prevzela z avtomati, roboti, numerično krmiljenimi stroji in računalniško numerično kontrolo pretežni del proizvodnje in kontrole nad njo. Računalniška tehnologija je tudi znatno olajšala planiranje proizvodnje, vodenje dobave sestavin in sklopov, kontrolo izdelkov in skladiščenje rezervnih delov. Z njeno pomočjo se je občutno spremenila vsa industrijska proizvodnja (*CAM = Computer-aided Manufacturing*) in se je poenostavilo snovanje (*CAE = Computer-aided Engineering*), planiranje (*CAP = Computer-aided Planning*) in konstruiranje novih izdelkov (*CAD = Computer-aided Design*). Podjetja, ki so prevzela novo proizvodno paradigmo, so v mnogih primerih morala opustiti dosedanja poslopja, saj je fleksibilni proizvodni način zahteval stalno spreminjanje proizvodnih linij ali celo uvajanje novih. Zaradi tega so morali marsikje proizvodnjo preseliti v enostavne hale, v katerih je bilo mogoče spreminjati proizvodno organizacijo po vsakokratnih potrebah.

Z novo zasnovano industrijske proizvodnje se je spremenil tudi odnos do kooperantov. Namesto prejšnjega togega in na več stopenj razdeljenega sistema dobaviteljev je matična tovarna skušala poenostaviti dobavo na dva načina. Po prvem je število dobaviteljev skrčila na kar najmanjše število, včasih celo na enega samega (*single sourcing*). Pri drugem načinu je dobavitelju prepustila ali naložila, da izdela in sestavi celoten sklop ali podsklop (na primer avtomobilska vrata, sedeže ali menjalnik pri avtomobilu), (*modular sourcing*). S temi spremembami v oskrbi z reproduktivnim materialom in sestavnimi deli so se nekoč obsežne proizvodne verige znatno skrčile, zvečala se je odgovornost dobaviteljev, odpadla je lastna proizvodnja, sprostile so se možnosti izbire dobaviteljev na svetovnem tržišču (*global sourcing*), zmanjšale so se potrebe po skladiščenju in znaten del odgovornosti so poleg dobaviteljev prevzela logistična podjetja. Matična podjetja so tako opustila težnje, da bi kar največ izdelala v lastnem podjetju in razvijala nekakšno proizvodno »avtarkijo« in so prešla na kupovanje sestavin na tržišču pri najboljših proizvajalcih (*outsourcing*).

Inovacije v organizaciji proizvodnje so pripeljale do nekaterih novih postopkov, ki jih srečujemo pod imeni: »fraktalna tovarna«, »just in time«, »lean production«. Pri prvem, »fraktalni tovarni« (Warnecke 1993), se podjetje obravnava kot živ organizem, ki ga sestavljajo proizvodne skupine, obrati, teams (fraktali). Proizvodni sistem je izrazito decentraliziran. Delo se organizira na podlagi samostojnih proizvodnih skupin, v kateri vsak delavec zavestno prevzame določeno delo in z njim tudi odgovornost. Delovna skupina nosi odgovornost za vsa opravila v določeni proizvodni fazi (na primer sestavo in montažo zavornega sistema pri avtomobilu) in z njo vred skrbi za dispozicijo, rok izdelave, stroške in kvaliteto. Pri izvajanju je relativno samostojna in svobodna. Sprotna kontrola v skupini pomeni, da se napake takoj popravijo in ne šele na končnem izdelku, kot je primer pri tekočem traku. Sistem je dinamičen in se je sposoben sproti prilagajati zahtevam trga ter tehnološkim in tehničnim spremembam.

Slika 2: Shematični prikaz tradicionalne in modularne dobave proizvodnih sestavin.

Še dlje so šle spremembe v organizaciji proizvodnje pri »lean production« (vitka proizvodnja, *Schlanke Produktion*). Razvili so jo v šestdesetih letih v japonski avtomobilski tovarni Toyota, zato so mnogi sprva trdili, da je primerna za japonsko delovno mentaliteto in tradicijo. Proizvodni uspehi v tovarnah, ki so prevzela novi način in ki so na primer v avtomobilski industriji podvojili proizvodnjo ob manjšem številu zaposlenih, so prepričali tudi njene nasprotnike. Tudi pri tej organizaciji proizvodnje je delo organizirano v relativno samostojnih delovnih skupinah, ki prevzamejo polno odgovornost za svoj delež v proizvodnji, s čemer se znatno izboljša kvaliteta izdelkov. Število zaposlenih v delovnih skupinah se pomembno zmanjša. Izboljša se strokovna usposobljenost delavcev. Pretežni del zaposlenih v upravi se premesti v proizvodnjo, saj je hierarhija nadzornikov, kontrolorjev kvalitete ter nabavljачev surovin in polizdelkov nepotrebna. Razvojni oddelek je tesno povezan s proizvodnjo in sledi njenim sprotnim zahtevam. S tem se izjemno poveča fleksibilnost proizvodnje in skrajšajo se proizvodni roki. Radikalno se zmanjša število dobaviteljev, ki pa morajo prevzeti nekatere nove obveznosti: jamčijo za kvaliteto sestavin oziroma sklopov, izvršijo montažo v sklope, oblikujejo si lastno omrežje poddoba-

viteljev in skrbe za skladiščenje surovin in polizdelkov in prevzamejo odgovornost za pravočasno dobavo polizdelkov matičnemu obratu. Prenos odgovornosti na tiste zaposlene, ki dejansko ustvarjajo novo vrednost, redukcija števila zaposlenih in zmanjšane potrebe po skladiščnih prostorih in s tem znatna sprostitev na surovine in polizdelke vezanega kapitala so prinesle pomembno zvečanje storilnosti in dohodka. Obenem se je z večjo fleksibilnostjo omogočilo rentabilno izdelavo manjših serij. Novi proizvodni način je še povečal potrebe po standardizaciji vseh sestavin in polizdelkov.

Njeno uvajanje je zadevalo na številne ovire. Zastavilo se je vprašanje, kaj storiti z ogromnimi naložbami v dosedanja masovno proizvodnjo. Le stežka je bilo odpraviti predstavo, da je bistvena pomena za rentabilno proizvodnjo množična proizvodnja, s katero se zniža lastna cena izdelkov. Poseben problem je bil, kam z velikim številom nekvalificiranih delavcev, ki so doslej nosili težo proizvodnje.

Razumljivo je, da so se te spremembe odrazile tudi v prostorski organizaciji tovarn in njihovih dobaviteljev. Zmanjšanje števila dobaviteljev je po drugi strani zahtevalo znatno zvečanje proizvodnih zmogljivosti pri tistih, ki so obdržali proizvodnjo sestavin; drugi so se morali preusmeriti. Sistem »*just in time*« je potreboval kar najbolj zanesljive in hitre povezave. Posledica je bila, da so matične tovarne težile, da so se dobavitelji namestili v bližini in da so bili lahko dostopni po avtocestah. Izdelavo izdelkov z velikim deležem preprostih opravil in z veliko ročnega dela pa so, nasprotno, prenesli v oddaljene kraje s ceneno delovno silo ali pa v manj razvite države.

3. Viri in literatura

- Arnold, K. 1992: Wirtschaftsgeographie in Stichworten. Berlin.
- Benko, G. 1991: Géographie des technopôles. Paris.
- Leser, H., Haas, H. D., Mosimann, T., Paesler, R., Fröhli, J. H. 1998: Diercke Wörterbuch Allgemeine Geographie. München.
- Maier, J., Beck, R. 2000: Allgemeine Industriegeographie. Gotha, Stuttgart.
- Skinner, M., Redfern, D., Farmer, G. 1999: Dictionary of Geography. London, Chicago.
- Bryson, J., Henry, N., Keeble, D., Martin, R. 1999: The Globalization Debate and The Transformation of Capitalism. The Economic Geography Reader. Producing and Consuming Global Capitalism. Chichester, New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto.
- United Nations, Economic Commission for Europe, World Engineering Industries and Automation, Performance and Prospects 1994–1996. New York, Geneva, 1996.
- Vrišer, I. 2000: Industrijska geografija. Ljubljana.
- Watts, H. D. 1987: Industrial Geography. New York.

4. Summary: Some new notions in economic geography

(translated by Snežana Pak Dvorak)

Economic development in the last twenty years has resulted also in some new concepts, introduced in economic geography. With these concepts, important processes and changes having occurred in the world's economy and especially in organisation and arrangement of industrial production are represented. The concepts treated are the following: deindustrialisation, fordism, postfordism, globalisation, multinational companies and flexible system of industrial production.

Deindustrialisation represents moving of industrial production from cities to their outskirts, into faraway less developed areas or even into other economically undeveloped countries. With the expression »fordism« the industrial productional organisation is indicated, introduced in the 20th century and characterised by conveyor belt. There have been a few novelties introduced from the sixties of the

20th century onwards in the industrial production: computers, numerically handled machines, automation, multifunctional machines, etc., changing considerably the productional organisation in some other leading industrial branches. All these changes are jointly called as »fordism«.

Economy is presently characterised also by globalisation, meaning economical subjects to be more and more connected throughout the world. Such process is the result of advanced telecommunication, traffic technology and decrease of customs and some other barriers in trade and banking business. Increased globalisation resulted also in increasing role of multinational companies gaining the monopoly position on some production and service fields since mastering the most demanding and penetrating industrial production, of which the whole social development is usually depending upon.

There is much more flexibility in the production, having been introduced by the new economy based on such changes. Instead of mass production, more variegated production with the products of bigger quality, took place. By performing the same, the qualified labour and some new organisational models, were applied (e. g. lean production, just in time, modular sourcing). Technical and technological changes caused on regional and world level numerous geographical transfers of industrial and service companies.

METODE**METODOLOGIJA OCENJEVANJA POKRAJINSKEGA VPLIVA NEUREJENIH ODLAGALIŠČ ODPADKOV NA KAKOVOST PODTALNICE V PRODNIH SEDIMENTIH**

AVTOR

Simon Kušar

Naziv: univerzitetni diplomirani geograf, asistent

Naslov: Vegova ulica 13, SI – 1251 Moravče, Slovenija

E-pošta: simon.kusar@siol.net

Telefon: 01 723 12 81

Faks: –

UDK: 628.46(497.4 Ljubljansko polje)

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

Metodologija ocenjevanja pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice v prodnih sedimentih

Neurejena odlagališča odpadkov predstavljajo tveganje za onesnaženje geografskega okolja. Onesnaženje podtalnice se ocenjuje kot eden njihovih glavnih možnih negativnih vplivov. Z metodologijo ocenjevanja pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice se skuša ta vpliv natančneje definirati in predstaviti v obliki primerni za izdelavo GIS-a. Ocena je rezultat kvalitativnega vrednotenja lastnosti odlagališča in samočistilnih sposobnosti podtalnice. Končni rezultat je primerno izhodišče za določitev prednostnega vrstnega reda sanacije odlagališč. Metodologija je bila preizkušena pri geografski obravnavi neurejenih odlagališč odpadkov na Ljubljanskem polju.

KLJUČNE BESEDE

metodologija, varstvo okolja, odpadki, odlagališča odpadkov, podtalnica, Ljubljansko polje, Slovenija

ABSTRACT

The methodology of the impact assessment of improperly managed waste dumps on the groundwater of intergranular sediments

Improperly managed waste dumps represent a constant threat for the pollution of geographical environment. The pollution of groundwater is estimated to be their main negative influence. The impact assessment of waste dumps on the underground water quality is trying to define that influence and to introduce results with numerical codes which can be used for creating GIS. The assessment is a result of qualitative evaluation of waste-dump sites characteristics and the neutralizing capacities of the underground water. The final result is an important criteria for the creation of the priority list for their sanitation. The methodology was used in the geographical assessment of improperly managed waste dumps on Ljubljansko polje.

KEY WORDS

methodology, environmental protection, wastes, waste dumps, underground water, Ljubljansko polje, Slovenia

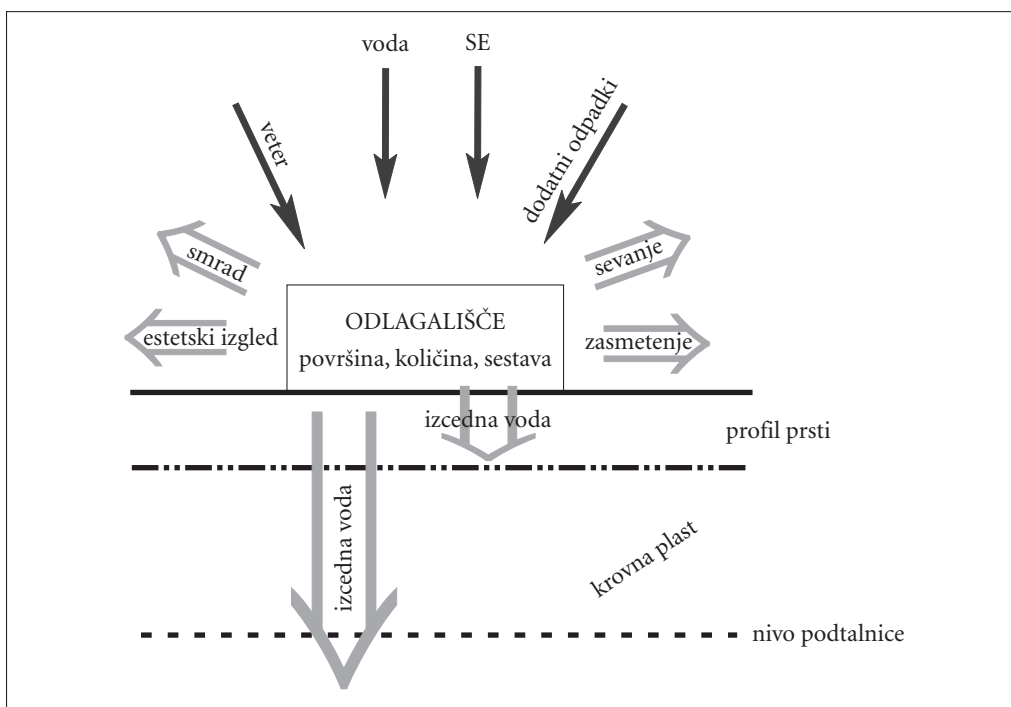
Uredništvo je prispevek prejelo 22. decembra 2000.

1. Uvod

Sodobno potrošniško civilizacijo označuje vedno večja poraba naravnih virov. Stranski produkt procesov proizvodnje in potrošnje so odpadki, ki se kopičijo v pokrajini. Posledice kopičenja odpadkov so vsestranske in se kažejo v različni stopnji onesnaženosti posameznih pokrajinskih elementov (relief, prst, voda, vegetacija) in celotne pokrajine, vplivajo pa tudi na človekovo počutje in zdravje ter kazijo estetski izgled pokrajine (Plut 1989, 42). Posebno tveganje za okolje predstavljajo neurejena odlagališča odpadkov (Kušar 2000, 3). Ta pokrajinski element je vzbudil pozornost tudi geografov (Plut 1989, 42).

Geograf se pri svojem delu ne ustavlja pri lokaciji odlagališča, njegovih dimenzijah in lastnostih, ampak skuša ugotoviti, kakšen pokrajinski vpliv ima na druge pokrajinske elemente. Namen ugotavljanja pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč je izdelati bazo ovrednotenih podatkov o odlagališčih in pokrajinskih elementih, ki služijo kot podpora pri izdelavi vrstnega reda sanacije in sanacijskih ukrepov.

Obstajajo različni geografski pristopi ugotavljanja tveganja onesnaženja pokrajinskih elementov, predvsem podtalnice, kar se ocenjuje kot eden glavnih možnih vplivov neurejenih odlagališč odpadkov (Šebenik 1994, 94). Na terenu je mogoče določiti prvo oceno vpliva odlagališča na geografsko okolje. Pokrajinskoekološki pristop izpostavlja najbolj ranljive pokrajinskoekološke enote, kjer mora biti sanacija odlagališč prednostna. S pomočjo tega pristopa je Šebenik določil prednostni seznam pokrajinskoekoloških enot in varovanih območij za sanacijo neurejenih odlagališč glede na tveganje za onesnaženje podzemne vode v občini Kamnik (Šebenik 1994). Funkcijski regionalnogeografski metodološki pristop poudarja pomen regionalnega tveganja onesnaženja podtalnice ob upoštevanju celovitosti geografskega okolja. Poseben primer vrednotenja zasutih odlagališč je ETI-model (emisijsko-transmisijski in imisijski model). Pri modelu se ocenjuje vnos odpadkov, potencialne možnosti za prenos škodljivih substanc ter sedanjo in prihodnjo rabo tal. Na osnovi teh ocen se oblikuje enotna stopnja ogroženosti človeka. Model izvira iz Nemčije (Hu-

Slika 1: Odlagališče odpadkov kot prostorski sistem (Kušar 2000, 10).

pert-Nieder 1992). Glavna pomanjkljivost modela je preveliko poudarjanje človeka in njegovih dejavnosti ter premajhen pomen bližine vode kot prenašalke onesnaženja.

Metodologija ocenjevanja pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice temelji na sistemskem pristopu obravnave neurejenih odlagališč odpadkov. Iznosi iz odlagališča odpadkov kot prostorskega sistema (sevanje, smrad, estetski izgled, zasmetenje, izcedne vode) vplivajo na druge pokrajinske sisteme v obliki njihovega onesnaževanja. Izcedne vode so najpomembnejši iznos iz sistema (Kušar 2000).

Kakovost izcedne vode iz odlagališča je odvisna od njegovih lastnosti. Ko izcedna voda doseže podtalnico, jo onesnaži (Kušar 2000, 12). Podtalnica je glede na svoje fizičnogeografske lastnosti pokrajinsko različno občutljiva. Pokrajinska občutljivost predstavlja njene samočistilne in regeneracijske sposobnosti (Brnot 1998). Z njimi nevtralizira negativne vplive izcednih voda (Kušar 2000, 12).

Metodologija ocenjevanja pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice je fizičnogeografski pristop preučevanja degradacije okolja. Prek kazalcev so prikazane samočistilne sposobnosti okolja podtalnice in antropogene obremenitve v obliki neurejenih odlagališč odpadkov (Kušar 2000). Na osnovi kvalitativnega vrednotenja kvantitativnih kazalcev, ugotovljenih pri sistematičnem kartiranju neurejenih odlagališč in s pomočjo kartografskega materiala ter njihovo uvrstitvijo v razrede se skuša predstaviti pokrajinski vpliv, ki ga odlagališča predstavljajo za poslabšanje kakovosti podtalnice akumulirane v prodnih sedimentih. Vsak kazalec je opredeljen s štirimi, izjemoma petimi razredi. Uvrstitev v določeni razred prispeva enako število točk. Vsota vseh točk, pridobljenih pri lastnostih odlagališča in samočistilnih sposobnostih okolja podtalnice, predstavlja oceno pokrajinskega vpliva odlagališča na kakovost podtalnice. Višja ko je končna vsota, večji je pokrajinski vpliv odlagališča odpadkov in večje je tveganje za onesnaženje podtalnice (Kušar 2000).

2. Lastnosti odlagališča

Klasifikacija temelji na vrednotenju lastnosti odlagališča, ki se odražajo na kakovosti izcedne vode. Ta onesnaži podtalnico. Različen tip materiala, površina odlagališča, količina odpadkov in trajanje odlaganja pomenijo različen pokrajinski vpliv (Hlavinkova in Fischer 1999, 39).

2.1. Površina odlagališča

Hlavinkova in Fischer sta uporabila 5 razredov površine odlagališč (Hlavinkova in Fischer 1999), ki za slovenske razmere niso primerni, saj Šebenik ugotavlja, da je v Sloveniji veliko majhnih odlagališč odpadkov (Šebenik 1994, 52). Z naraščanjem površine odlagališča se ocenjuje večji pokrajinski vpliv na kakovost podtalnice (Kušar 2000, 13). Razredi:

- 1. razred: do 15 m²,
- 2. razred: od 15 do 50 m²,
- 3. razred: od 50 do 200 m²,
- 4. razred: več kot 200 m².

2.2. Količina odpadkov

Z večanjem količine (volumna) odpadkov se povečuje verjetnost večjega pokrajinskega vpliva na kakovost podtalnice (Šebenik 1994, 96). Povprečno odlagališče v Sloveniji ima 47 m³. Skoraj vsa odlagališča so manjša od 1000 m³, veliko jih je celo manjših od 10 m³ (Šebenik 1994, 50 in 51). Razredi (Šebenik in Šimec 1993, 160):

- 1. razred: odlagališča manjša od 10 m³,
- 2. razred: odlagališča velikosti od 10 do 100 m³,

- 3. razred: odlagališča velikosti nad 100 m³,
- 4. razred: največja odlagališča z nad 1000 m³.

2.3. Tip materiala

Kakovost izcedne vode je odvisna od tipa materiala, ki je odložen (Šebenik 1994, 96), saj vsebujejo različni odpadki različne škodljive substance.

Vpliv gradbenih odpadkov na okolje več avtorjev ocenjuje kot zanemarljiv (Šebenik in Šimec 1993, 160; Hlavinkova in Fischer 1999, 40), vendar samo v primeru, ko odpadki ne vsebujejo snovi, ki bi lahko kemično onesnažile okolje.

Organske sestavine pod vplivom aerobnih in anaerobnih razmer razpadejo predvsem na sulfate, karbonate, nitrate in fosfate. Izcedna voda služi kot njihov prenašalec. Večina snovi se na svoji poti zadrži v prsti, kjer jih mikroorganizmi in bakterije razgradijo. Elementi se vrnejo v snovni krogotok, kar pomeni manjšo verjetnost, da bodo organske snovi onesnažile podtalnico (McGauhey 1971, 228). Organsko onesnažene izcedne vode se čistijo tudi ob prehodu skozi vodonosnik (Šebenik 1994, 96). Razlike v sposobnosti razgradnje in v zgradbi organskih spojin so pomembne z vidika izpiranja organskih snovi v podtalnico (McGauhey 1971, 228), vendar predstavljajo organske snovi na odlagališčih manjši problem obremenjevanja podtalnih vod kot njihova uporaba v kmetijstvu. To pa ne pomeni, da njihov vpliv lokalno ni pomemben (Europe's 1998, 187).

Običajni gospodinjiski odpadki navadno vsebujejo tudi nevarne kemične snovi, na primer motor-na olja, pralna sredstva in razpršilce (Šebenik in Šimec 1993, 160; Šebenik 1994, 10), zato morajo pri sanaciji odlagališča vplivati na prednost pri odpravi potencialnega onesnaženja podtalnice.

Nenadzorovano odlaganje nevarnih odpadkov lahko privede do onesnaženja podtalnice s kemičnimi snovmi (Europe's 1998, 232). Kemično onesnažene izcedne vode se ob prehodu skozi sloj prsti ter vrhnji del vodonosnika praktično ne čistijo. Kemično onesnaženje torej večinoma ostane (Šebenik 1994, 96). Najbolj nevarno kemično onesnaženje predstavljajo mobilni klorirani hidrokarbonati, naftni derivati in težke kovine (Europe's 1998, 235), ki so zaradi svoje toksičnosti še posebej nevarne (Nebel in Wright 1998, 348, 349). Na zasutih odlagališčih se sproščene emisije ogljikovega dioksida ob prisotnosti vode spremenijo v kislino, ki raztaplja vodonosnik. Pri tem se sproščajo minerali, ki dodatno onesnažijo podzemno vodo (Kupchella in Hyland 1993, 482).

Končno vrednotenje pokrajinskega vpliva odlagališča odpadkov na onesnaženje podtalnico je po razredih naslednje (Kušar 2000, 15):

- 1. razred: gradbeni odpadki in odkopan (zemeljski) material,
- 2. razred: nenevarni komunalni odpadki (plastika, papir, steklo, kosovni odpadki),
- 3. razred: kmetijski odpadki (mrhovina, silaža, hrana, gnoj, tropine, ...),
- 4. razred: nevarni odpadki, ki povzročijo kemično onesnaženje podtalnice: industrijski odpadki in nevarni odpadki iz gospodinjstev (na primer zdravila, pesticidi, organska topila, mineralna olja, fenolne snovi, PCB).

Le redko so odloženi odpadki homogeni. Večinoma gre za mešanico odpadkov, za katere se ocenjuje različen pokrajinski vpliv. Pri skupnem vrednotenju pokrajinskega vpliva se mora upoštevati **tip materiala z večjim potencialnim tveganjem za podtalnico** (Hlavinkova in Fischer 1999, 40). V Pravidniku o ravnanju z odpadki je določeno, da se za nevarne odpadke štejejo tudi odpadki, ki so z nevarnimi pomešani ali njihova vsebina ni znana (Medmrežje).

2.4. Trajanje odlaganja

Z daljšim trajanjem odlaganja so odpadki bolj prepereni, zato se lahko spirajo strupene substance. Trajanje odlaganja je le težko oceniti. Pomagati si je potrebno s spraševanjem ljudi, ki odlagališče uporabljajo, vendar se je treba do odgovorov kritično distancirati. Zaradi močne subjektivnosti pri pri-

dobivanju podatkov in zaradi drugačnega načina zajemanja podatkov je kazalec pri določanju pokrajinskega vpliva odlagališč na podtalnico kljub svoji pomembnosti zanemarjen.

2.5. Količina padavin

Onesnaževanje podtalnice z izcednimi vodami iz odlagališč odpadkov se pojavlja epizodno ob večjem izpiranju odpadkov. Ker je za zahodno in osrednjo Slovenijo značilna visoka letna količina padavin, ki povečuje izpiranje odpadkov, še posebej ob intenzivnejših padavinah (Šebenik 1994, 96), je količina padavin smiselno uporabiti kot kazalec za možno obremenjevanje podtalnice. Pri uporabi metodologije na manjših, padavinsko homogenih območjih se vrednotenje količine padavin lahko zanemari, ker ne vpliva na diferenciacijo odlagališč odpadkov.

3. Pokrajinska občutljivost podtalnice

Proti človekovim negativnim vplivom in posegom se okolje brani s nevtralizacijskimi in regeneracijskimi sposobnostmi. Nevtralizacijske oziroma samočistilne sposobnosti okolja s podtalnico so odvisne od šestih fizičnogeografskih kazalcev: dinamične izdatnosti podtalnice, debeline vodonosnih sedimentov, globine podtalnice, smeri in hitrosti toka podtalnice, prepustnosti krovne plasti vodonosnika in površinskega pokrova. Glede na medsebojno vrednotenje kazalcev lahko ocenimo, kako visoke so samočistilne sposobnosti določenega vodonosnika (Brnot 1998, 66). Posledice ogrožanja podtalnice se pomembno zmanjšajo po zaslugi samočistilnih sposobnosti okolja podtalnice, ki pa niso neomejene (Brečko 1996, 207).

Z vidika samočiščenja izcednih voda iz odlagališč odpadkov lahko dinamično izdatnost podtalnice zanemarimo, saj je izdatnost statična oziroma enaka za vodonosnik kot celoto. Z vnosom onesnažene vode se onesnaženje razredči, vendar so posledice onesnaženja že prisotne. Najpomembnejši kazalci samočiščenja izcednih voda za ocenjevanje pokrajinskega vpliva odlagališč na kakovost podtalnice so: globina do podtalnice, prepustnost površinskega pokrova, prepustnost krovne plasti in smer toka (Kušar 2000, 17).

3.1. Globina podtalnice

Globina do gladine podtalnice je pomembna za nevtralizacijske sposobnosti okolja, ker se onesnaženost prenikajoče površinske vode na poti skozi debelo krovno plast, ki jo sestavlja suhi del sedimentov nad vodonosnikom, zmanjša in manj vpliva na kakovost podtalnice kakor pri plitvi gladini oziroma tanki krovni plasti (Brečko 1998, 106).

Višina gladine podtalnice se za nekaj metrov spreminja. Manjše samočistilne sposobnosti so ob visokem nivoju, zato je smiselno uporabiti kot kazalec samočistilnih sposobnosti podtalnice najvišje vrednosti gladine podtalnice (Kušar 2000, 17). Samočistilne sposobnosti okolja se ob antropogenih posegih v krovno plast vodonosnika zmanjšajo. Z odstranitvijo proda v gramoznicah je odstranjena zaščitna plast oziroma nekakšen naravni filter (Jakič 1995, 14). V tem primeru sodi odlagališče odpadkov v višji razred kot odlagališča v njegovi okolici.

Razredi:

- 1. razred: nad 20 m,
- 2. razred: od 8 do 20 m,
- 3. razred: od 5 do 7 m,
- 4. razred: od 2 do 4 m,
- 5. razred: pod 2 m, poplavno območje (visoka gladina reke, visoka gladina podtalnice), bregovi reke (Kušar 2000, 18).

3.2. Prepustnost krovne plasti vodonosnika

Krovna plast je suhi del sedimentov nad vodonosnikom, ki s svojo debelino in prepustnostjo vpliva na infiltracijo vode s površja in na izpostavljenost podtalnice površinskemu onesnaževanju. Ker je debelina krovne plasti sedimentov že upoštevana pri globini podtalnice, je s tem kazalcem upoštevana prepustnost (Brečko 1998, 30).

Razredi (Študija ranljivosti okolja 1996, 24):

- 1. razred: vodonosnik prekriva slabo prepustna krovna plast,
- 2. razred: sklenjene slabo prepustne plasti so nad prepustnimi sedimenti ali med njimi,
- 3. razred: vodonosnik prekriva prepustna krovna plast z vmesnimi nesklenjenimi slabo prepustnimi plastmi,
- 4. razred: vodonosnik prekriva prepustna krovna plast.

3.3. Prepustnost površinskega pokrova

Prst predstavlja tanek zaščitni sloj nad krovno in vodonosno plastjo. Izpostavljenost podtalnice onesnaževanju okolja je manjša pri debelejši in/ali manj prepustni prsti (Brečko 1998, 31). Prepustnost prsti je večinoma odvisna od litološke podlage (Brečko 1998, 108). Hitrost gibanja gravitacijske vode je odvisna od teksture prsti. V težjih prsteh se giblje počasneje in v lažjih hitreje (Lovrenčak 1994, 36). Večja debelina prsti in njena manjša prepustnost ugodno vplivata na samočiščenje izcednih voda zaradi temeljitejših bioloških procesov, ki nevtralizirajo škodljive snovi. Hkrati izcedna voda kasneje doseže podtalnico, ali se celo zadrži v prsti (Šebenik 1994, 96).

Razredi (Študija ranljivosti okolja 1996, 24):

- 1. razred: neprepustna do slabo prepustna prst,
- 2. razred: slabše prepustna plitva do globoka prst,
- 3. razred: prepustna srednjegloboka do globoka prst,
- 4. razred: prepustna plitva prst.

3.4. Smer toka podtalnice

Smer toka podtalnice je pomembna za varovanje črpališč vode. Smer toka je težko natančno določiti. Če podtalnica teče v smeri proti črpališču vode, obstaja večja verjetnost onesnaženja vira pitne vode.

Črpališča podtalnice obkrožajo vodovarstveni pasovi, ki naj bi z omejevanjem rabe prostora omogočali varovanje kakovosti podtalnice. Obseg varstvenih pasov je določen na podlagi smeri in hitrosti toka podtalnice iz okolice (vplivnega območja) do črpališč (Brečko 1996, 209–210). Če se varstveni pasovi upoštevajo pri izdelavi vrstnega reda sanacije kot v primeru Ljubljanskega polja, se ta parameter lahko izpusti.

4. Ocena pokrajinskega vpliva odlagališča odpadkov na kakovost podtalnice

Vsako posamezno odlagališče se uvrsti v ustrezen razred pri vseh kazalcih. Vrednosti oziroma ocene kazalcev obremenjevanja odlagališč in samočistilnih sposobnosti okolja se označijo na popisnem listu in/ali zberejo v preglednici. Končno vrednotenje poteka s pomočjo seštevanja točk, ki so enake dobljenim vrednostim razredov. Višja ko je vrednost ocene, višja je ocena pokrajinskega vpliva odlagališča na kakovost podtalnice. Ocene se statistično razdelijo na 5 opisnih skupin (neznat, majhen, srednji, visok, zelo visok pokrajinski vpliv).

Preglednica 1: Elementi za ocenjevanje pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice uporabljeni pri raziskavi na Ljubljanskem polju.

lastnosti odlagališča	pokrajinska občutljivost podtalnice
površina odlagališča: do 15 m ² 15 do 50 m ² 50 do 200 m ² več kot 200 m ²	globina podtalnice: nad 20 m 8 do 20 m 5 do 7 m 2 do 4 m pod 2 m, poplavno območje, bregovi reke
količina odpadkov: 1. manj kot 10 m ³ 2. 10 do 100 m ³ 3. nad 100 m ³ 4. nad 1000 m ³	prepustnost krovne plasti vodonosnika: slabo prepustna krovna plast slabo prepustna nad ali med prepustnimi plastmi prepustna plast z vmesnimi slabo prepustnimi plastmi prepustna krovna plast
tip materiala: gradbeni odpadki in odkopan material nenevarni komunalni odpadki organski odpadki industrijski odpadki in nevarni odpadki	prepustnost površinskega pokrova: neprepustna do slabo prepustna prst slabše prepustna plitva do globoka prst prepustna srednjegloboka do globoka prst prepustna plitva prst
vsota la	vsota pop

5. Primer: odlagališče številka 9 na TTN 1 : 5000 Lj-S-33, bližnje naselje: Savlje

Ugotovljene lastnosti odlagališča na terenu (Kušar 2000, 45 in 46):

- površina odlagališča: 120 m²,
- količina odpadkov: 30 m³,
- sestava odpadkov: komunalni 10 %, kosovni 20 %, kmetijski 30 %, gradbeni 30 %, izkopi, jalovina 10 %.

Ugotovljene samočistilne lastnosti podtalnice s pomočjo kartografskega materiala:

- globina podtalnice (visok nivo): 27 m,
- prepustnost krovne plasti vodonosnika: prepustna krovna plast,
- prepustnost površinskega pokrova: prepustna plitva prst.

S pomočjo teh podatkov je bil izpolnjen list »Vrednotenje odlagališč odpadkov na Ljubljanskem polju z vidika podtalnice in določevanje vrstnega reda sanacije«. Obkroži se razrede, ki ustrezajo zgoraj opisanim parametrom.

Za izbrano odlagališče so bili obkroženi naslednji razredi:

- površina odlagališča: 3,
- količina odpadkov: 2,
- tip materiala: 3,
- globina podtalnice: 1,
- prepustnost krovne plasti vodonosnika: 4,
- prepustnost površinskega pokrova: 4.

Število točk je enako kot obkroženi razred. Ocena pokrajinskega vpliva odlagališča na kakovost podtalnice je vsota točk pri lastnostih odlagališča in pokrajinski občutljivosti podtalnice:

- vsota (lastnosti odlagališča): 8,
- vsota (pokrajinska občutljivost podtalnice): 9,

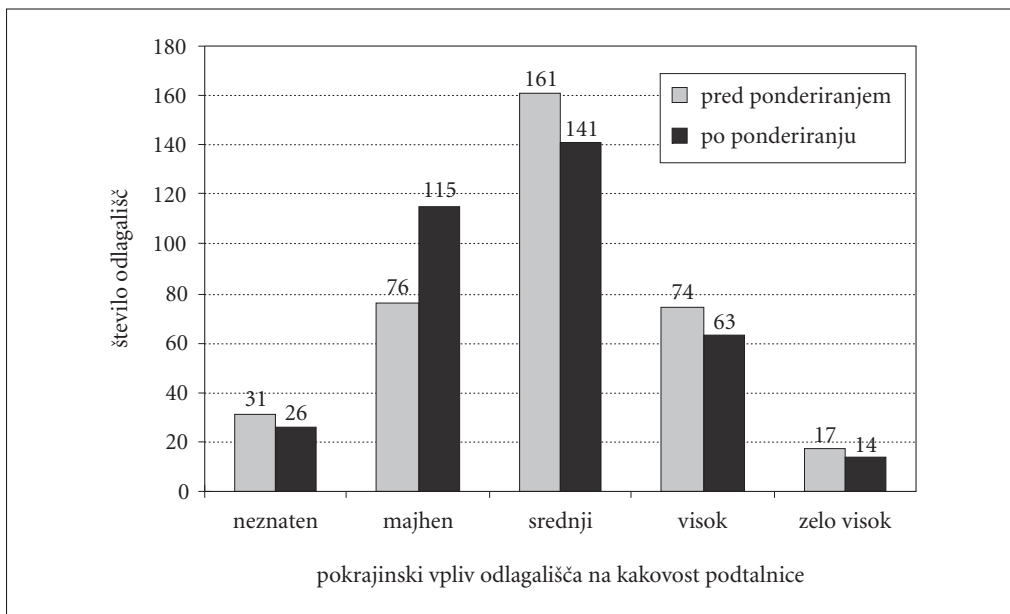
ocena pokrajinskega vpliva odlagališča na kakovost podtalnice = skupna vsota (vsota la + vsota pop) = 17 (srednji pokrajinski vpliv). Višja ko je ocena, večje je tveganje, da izcedne vode vplivajo na kakovost podtalnice.

6. Ponderiranje

S ponderiranjem se poveča pomen posameznega kazalca, saj naj bi zaradi svoje pomembnosti zavezal večji delež pri končni oceni.

Iz literature je mogoče ugotoviti, da sta najpomembnejša kazalca pri vrednotenju vplivov med odlagališči odpadkov in podtalnico **tip odloženega materiala** in **globina podtalnice**. Dimenzije odlagališča so sicer pomembne, vendar je za kakovost izcedne vode odločilnejši tip odpadkov, ker se voda ob prehodu skozi odložene smeti navzame škodljivih substanc in te onesnažijo podtalnico. Z večanjem globine podtalnice je možnost onesnaženja podtalnice s škodljivimi snovmi manjša. Obema kazalcema je bil pripisan ponder 2 (Kušar 2000, 48).

Ponderiranje je bilo uporabljeno pri geografski analizi vidnih neurejenih odlagališč odpadkov na Ljubljanskem polju. Težišče razporeditve odlagališč se je po ponderiranju premaknilo v levo, v smer manjšega pokrajinskega vpliva odlagališč na kakovost podtalnice. Najbolj se je povečalo število odlagališč v razredu z majhnim pokrajinskim vplivom, zmanjšalo pa se je število odlagališč z visokim ali zelo visokim pokrajinskim vplivom. Ker na Ljubljanskem polju prevladujejo odloženi gradbeni odpadki in odkopan material (62.000 ton ali 75 %), je kljub visoki heterogenosti odpadkov na odla-

Slika 2: Spremembe ocen pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na Ljubljanskem polju pred in po ponderiranju tipa materiala in globine podtalnice.

gališčih (na 256 ali 71,3 % odlagališčih je heterogena sestava odpadkov) tveganje za podtalnico manjše (Kušar 2000). K spremembi težišča razporeditve podatkov vplivajo tudi poudarjene dobre samočistilne sposobnosti podtalnice, saj ima le-ta na Ljubljanskem polju v primerjavi z drugimi v Sloveniji razmerna veliko globino (Brečko 1996, str. 206).

Rezultati ponderiranja bolj ustrezajo teoretičnim izhodiščem in praktičnim razmeram na Ljubljanskem polju, zato predlagamo, da se pri delu uporabljajo ponderirane vrednosti tipa odloženega materiala in globine podtalnice.

7. Ocene pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na Ljubljanskem polju

V marcu leta 2000 je bilo na Ljubljanskem polju popisanih 359 vidnih neurejenih odlagališč z več kot 1 m³ odpadkov. Na terenu je bil za vsako odlagališče izpolnjen popisni list. S podatki zbranimi s popisnimi listi ter kartografskimi podatki o lastnostih vodonosnika in globini podtalnice je bil izpeljan postopek ocenjevanja pokrajinskega vpliva odlagališč na kakovost podtalnice.

Neurejena odlagališča odpadkov z visokim pokrajinskim vplivom na kakovost podtalnice prevladujejo na aluvialni ravnici reke Save. Tako so ocenjena manjša neurejena odlagališča, na katerih so odloženi nevarni in kosovni odpadki ter velika odlagališča, kjer prevladujejo inertni gradbeni odpadki in izkopan material, a so na njih večje količine nevarnih in kosovnih odpadkov. Podtalnica ima tu skromne samočistilne sposobnosti. Neznaten in majhen pokrajinski vpliv se ocenjuje za neurejena odlagališča odpadkov južno od reke Ljubljaniče ter za večino odlagališč na osrednjem delu Ljubljanskega polja. Posamezna neurejena odlagališča zaradi svojih lastnosti kljub večjim samočistilnim sposobnostim podtalnice izstopajo z večjim pokrajinskim vplivom na kakovost podtalnice (Kušar 2000).

8. Sklep

Ocenjevanje pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice postavlja v ospredje natančnejše preučevanje medsebojnega součinkovanja med zelo dinamičnim antropogenim pokrajinskim elementom in pomembnim vodnim virom, ki se uporablja za oskrbo prebivalstva s pitno vodo in gospodarstva s tehnološko vodo. Metodologija se je na primeru Ljubljanskega polja izkazala za primerno, saj je bilo mogoče brez večjih težav prenesti podatke iz popisnega lista neurejenih odlagališč odpadkov na Ljubljanskem polju in kartografskega materiala na list izdelan za ta postopek (Kušar 2000, 58).

Težave pri izpeljavi ocenjevanja pokrajinskega vpliva odlagališč se lahko pojavijo v primeru pomanjkljivih informacij o lastnostih podtalnice in vodonosnika, saj so v postopku potrebni natančnejši podatki o pedoloških, geoloških in hidrogeoloških razmerah na vodonosniku. Manjši problem predstavljajo lastnosti odlagališča, saj je metodologija zajemanja tovrstnih podatkov znana in preizkušena.

Metodologija ocenjevanja pokrajinskega vpliva odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice ima veliko aplikativno vrednost. Ocene so osnova za določitev prednostne sanacije neurejenih odlagališč odpadkov. Njihova odprava je v Nacionalnem programu varstva okolja (NPVO) omenjena kar na dveh mestih: pri skrbi za boljše stanje vodnega okolja (»sanacija starih bremen, ki ogrožajo vodno okljo« – NPVO 1998, 36) in pri odpadkih (»postopna odprava starih bremen« – NPVO 1998, 40). Pri določevanju prednostne sanacije se lahko kombinirajo z drugimi kriteriji, na primer z vodovarstvenimi območji, bližino poselitve, rekreacijskimi območji in podobno.

Metodologija je bila v praksi uporabljena le na Ljubljanskem polju, vendar je zaradi svoje zasnovanosti ustrežna za geografsko analizo neurejenih odlagališč odpadkov na fluvio-glacialnih ravninah

s podobnimi fizičnogeografskimi lastnostmi v Sloveniji. Predlagamo nadaljevanje razvijanja metodologije v smeri njene razširitve, da bo ustrezna tudi za druge pokrajinske tipe v Sloveniji, zlasti za kraški svet, saj ga označuje velika vodnoekološka ranljivost.

9. Viri in literatura

- Baraga, I. 1998: Značilnosti prsti in rastlinstva Ljubljanskega polja. Diplomski naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Brečko, V. 1996: Podtalnica Ljubljanskega polja – najpomembnejši vodni vir za oskrbo Ljubljane. Geografski vestnik 68. Ljubljana.
- Brečko, V. 1998: Vpliv pokrajinske ekoloških dejavnikov na vodno oskrbo Ljubljane. Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Brnot, M. 1998: Pokrajinska občutljivost območij podtalnice v Sloveniji. Diplomski naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Europe's Environment, 1998. The Second Assessment. Chopenhagen.
- Hlavinkova, P., Fischer, W. 1999: Identification and evaluation of the former waste dumps in the Brno – East region. Brno.
- Huppert-Nieder, H.-P. 1992: Altlastenmanagement, Ein Modell zur Erfassung, Erstbewertung und Einstufung altlastverdaechtiger Flaechen. Saarbrucken.
- Jakič, M., 1995: Okoljevarstvena problematika sedanjih gramoznic na Ljubljanskem polju. Diplomski naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Kupchela, C. E., Hyland, M. C. 1993: Environmental Science, Living Within the System of Nature. New York.
- Kušar, S. 2000: Geografske značilnosti odlagališč odpadkov na Ljubljanskem polju. Diplomski naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Lovrenčak, F. 1994: Pedogeografija. Ljubljana.
- McGauhey, P. H. 1971: Manmade contamination hazards to ground water. Man's impact on environment. New York.
- Nacionalni program varstva okolja, 1998. Ministrstvo za okolje in prostor. Ljubljana.
- Nebel, B. J., Wright, R. T. 1998: Environmental Science, The Way the World Works. New Jersey.
- Plut, D. 1989: Odlagališča trdnih in tekočih odpadkov – nov antropogen element v pokrajini. Geografski obzornik 36, 3–4. Ljubljana.
- Medmrežje: <http://www.sigov.si/mop/vsebina/zakoni/okolje/varstvo/odpadki/rav-odpa.htm> (15.02.2000).
- Šebenik, I., Šimec, R. 1993: Divja odlagališča v osrednjem delu občine Celje – značilnosti, prednostna lista sanacije in način sanacije. Savinjska, možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. Celje.
- Šebenik, I. 1994: Pokrajinske značilnosti manjših neurejenih odlagališč odpadkov v Sloveniji. Geographica Slovenica 26, 1. Ljubljana.
- Študija ranljivosti okolja, 1996. Delovno gradivo, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana.

10. Summary: The methodology of the impact assessment of improperly managed waste dumps on the groundwater of intergranular sediments

(translated by the author, lectured by Zorka Jakoš)

Highly entropic processes of production and consumption lead toward increased quantities of waste. Improper waste disposal affects different landscape elements and human activities. Underground water pollution is assessed as their most important negative side effect.

The impact assessment of improperly managed waste dumps on the underground water quality is trying to define potential hazards for the pollution of groundwater in intergranular deposits for individual

waste site. It is the result of qualitative evaluation of waste-dump sites characteristics and the neutralising capacities of the underground water. Every parameter is classified into 4–5 classes. With the increasing class there is an increasing probability of negative influences on the quality of the underground water. The final result is the sum of all classes. If the sum is high, the impact assessment of improperly managed waste dumps on the quality of the underground water is high. Those waste dumps should have the priority in their sanitation.

The most important parameters which show the characteristics of waste dumps are:

- waste dump's surface (less than 15 m², 15–50 m², 50–200 m², more than 200 m²),
- quantity of waste (less than 10 m³, 10–100 m³, over 100 m³, over 1000 m³), classes for waste dump's surface and the quantity of waste are based on the known parameters for small waste dumps in Slovenia,
- sort of a material (construction material, household waste, farm waste, industrial and other hazardous waste),
- length of dumping (objective problems with gathering information are expected, not used in this research),
- precipitation quantity (not used in areas with homogeneous rain quantities).

The most important parameters which show the neutralising capacities of the underground water are:

- groundwater level (the highest water level should be used),
- permeability of the covering layer,
- permeability of the soil layer,
- direction of groundwater flow.

All classes are defined according to local conditions or The Study of Vulnerability (Institute of geography of University of Ljubljana, Slovenia).

According to the literature the sort of material and the groundwater level should be pondered with ponder 2. Those results are more appropriate to the actual situation on Ljubljansko polje.

There are 359 improperly managed dumps with at least one m³ of waste on Ljubljansko polje. The impact assessment of improperly managed waste dumps on the underground water quality was created for each individual site. Dumps on the river Sava plain have the highest assessment values. There are the biggest dumps and a lot of dumps with disposed hazardous material. The groundwater has small neutralising capacities. Dumps on the central part of Ljubljansko polje for which good neutralising capacities are estimated have lower impact assessment values. But few landfills with some hazardous material have higher values.

Some problems in the assessment connected to pedological, geological and hydrogeological characteristics of the landscape can occur. However, the applicative value of the impact assessment of improperly managed waste dumps on the underground water quality is considerably high, because it can be used in defining the priority list of waste dumps sanitation on their own or combined with other criterias such as water-protecting areas, recreation areas, etc. The methodology should be tested on some other areas with groundwater. It should be developed for other landscape types too, especially for the Carst area which is known for its water vulnerability.

METODE**METODA IZDELAVE RAZVOJNEGA PROGRAMA**

AVTOR

Lojze Gosar

Naziv: dr., univerzitetni diplomirani geograf

Naslov: Pod gradom 21, Lukovica pri Brezovici, SI – 1351 Brezovica pri Ljubljani, Slovenija

E-pošta: lojze.gosar@guest.arnes.si

Telefon: 01 365 32 73

Faks: –

UDK: 711(497.4)

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

Metoda izdelave razvojnega programa

Leta 1999 je bil sprejet Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, ki predvideva izdelavo regionalnih razvojnih programov. Namen razvojnega programa je usklajevati in dopolnjevati, ne pa nadomestiti različne oblike neposrednih ali posrednih ukrepov za pospeševanje razvoja posameznih območij na medobčinski ali regionalni ravni. Predstavljena je metoda izdelave razvojnega programa s posebnim poudarkom na upoštevanju načel trajnostnega razvoja in usklajenega delovanja različnih vej gospodarstva in negospodarstva, ki vsaj posredno vplivajo tudi na razvoj v prostoru. Razvojni program naj v končni fazi preide v akcijski program za izvajanje.

KLJUČNE BESEDE

razvoj, razvojni program, razvoj podeželja, trajnostni razvoj, skladen regionalni razvoj, akcijski program

ABSTRACT

The development program elaboration method

In July 1999 the Slovenian Parliament passed the law on promotion of a balanced regional development of Slovenia. According to this law the regional development programs should be prepared. The purpose of a development program is to coordinate and make more effective various forms of direct or indirect measures for development promotion of individual geographic or administrative regions. Special attention is given to different aspects of sustainable development and coordinated action of those economic and non economic branches which may have a direct or at least an indirect influence on the land use. The final phase of a regional development program gradually transforms into the implementation program.

KEY WORDS

development, development program, development of rural areas, sustainable development, balanced regional development, implementation program

Uredništvo je prispevek prejelo 18. avgusta 2000.

1. Uvod: utemeljitev in namen

Julija leta 1999 je bil sprejet Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja (Uradni list št. 60/29. 7. 1999). 1. točka 10. člena zakona se glasi: »Z regionalnim razvojnim programom se, na podlagi analize stanja in gibanj ter sektorskih razvojnih programov, uskladijo razvojna predvidevanja in naloge države in občin na področju gospodarskega, socialnega, prostorskega in okoljskega ter kulturnega razvoja v regiji ...«.

Namen razvojnega programa je usklajevati in dopolnjevati, ne pa nadomestiti različne oblike neposrednih ali posrednih ukrepov za pospeševanje razvoja posameznih območij. Pripomogel naj bi tudi k vzpostavitvi celostnega (integralnega) pristopa k pospeševanju skladnega regionalnega razvoja tudi na področju urejanja prostora.

Mesto in podoželje se v življenju in v razvoju dopolnjujeta. Zato je treba njihov razvoj obravnavati vzporedno, čeprav vsakega na svoj način. Politika usmerjanja regionalnega razvoja v Evropi daje v zadnjem desetletju poseben pomen zmanjševanju neenakosti v razvoju posameznih območij oziroma zaostajanju v razvoju podeželskih območij. Posebno spodbudo je razvoj podeželja v Evropi dobil leta 1988, ko je Evropska komisija predstavila svoje poročilo z naslovom »Prihodnost podeželske družbe«. V njem je posebej poudarila potrebo po podpiranju strukturnih sprememb, ki se dogajajo v Evropi, in predlagala, kako naj bi to uresničevali. Istočasno se je tudi Ministrski svet odločil za splošno reformo strukturnih fondov. Tudi Maastrichtski dogovor je v členu 130b potrdil potrebo po zmanjšanju razlik znotraj Evropske unije.

Tudi »Delorsov paket II« je potrdil, da je razvojna politika podeželja postala temeljna sestavina gospodarske in socialne povezave, ki povečuje trojno funkcijo podeželja: proizvodno, družbeno in okoljevarstveno. V Evropski uniji se izdelava razvojnih programov za širša ali ožja geografsko zaključena območja vedno bolj uveljavlja. Medtem ko je bil še pred nekaj leti pojem razvojnega programa za medobčinska območja pri nas še skoraj nepoznan, pa v zadnjem času pridobiva vse večji pomen.

Ne glede na dejstvo, da v Sloveniji vmesna stopnja med občino in državo (pokrajina ali upravni okraj – z eno besedo regija) še ni določena, je s tem zakonom podana ne samo možnost ampak tudi spodbuda za izdelavo regionalnih razvojnih programov na medobčinski, torej regionalni ravni. Zakon o pospeševanju skladnega regionalnega razvoja Slovenije predvideva izdelavo regionalnih razvojnih programov za statistične regije, poleg tega pa dopušča tudi pripravo skupnih razvojnih programov za posamezna geografsko zaključena območja za skupine občin, ki imajo podobne razvoje probleme. Ta program mora usklajevati svoje konceptualne poglede z zasnovo regionalnega razvojnega programa za celotno statistično regijo. Zakon v 10. členu predvideva, da regionalni (ali skupno) razvojni programi vsebujejo strateški in izvedbeni del. V izvedbeni del regionalnega razvojnega programa se vključijo razvojni projekti regionalnega in občinskega pomena z njihovim časovnim in finančnim ovrednotenjem. Izvedbeni del vključuje tudi druge oblike regionalnih razvojnih spodbud države in občin. Izvedbeni del regionalnega razvojnega programa je lahko smiselno sestavljen iz skupnih razvojnih programov in programov funkcionalno zaključenih regij.

Razvojni program naj bi pripomogel k opredelitvi vodil za usmerjanje razvoja v določenem območju. Zato se pojavlja tudi vprašanje ravni njegove izdelave. Razvojni program lahko seveda delamo tudi za posamezno občino in ga kasneje vključimo v izdelavo regionalnega razvojnega programa. Je pa možna tudi obratna pot, ki je celo še bolj priporočljiva, da razvojni program izdelamo najprej na medobčinski (regionalni) ravni in šele nato na občinski. To omogoča, da določena dela opravimo hkrati in zato ceneje in hitreje. Možna je celo kombinacija obeh metod. Vsaka občina, ki izdeluje svoj razvojni program, mora nuditi posebno pozornost predvsem tistim vprašanjem, ki so medobčinskega pomena.

Razvojne programe na regionalni ravni rabimo tudi zaradi pridobivanja sredstev za pospeševanje razvoja na državni in mednarodni ravni, kar bo v prihodnjih letih še posebej aktualno. Ne bi pa bilo smotno, če bi jih delali predvsem zaradi tega razloga.

2. Načela za usmerjanje razvoja

2.1. Pristop k urejanju prostora

Prostorsko urejanje mora upoštevati dejstvo, da najrazličnejše dejavnosti v gospodarstvu in negospodarstvu vplivajo na razvoj v prostoru. Ozko gledanje na prostorsko planiranje ima lahko dolgoročno zelo negativne posledice.

Razvoj v prostoru je posledica različnih vplivov, predvsem ravnanja posameznih vej gospodarstva in negospodarstva. Prostorsko načrtovanje bo zato doseglo svoj cilj le v primeru, da bo znalo na smotrni način vključevati širša načela za usmerjanje razvoja v prostoru in v družbi nasploh. Njihovih neposrednih ali posrednih posledic za prostor se običajno premalo zavedamo. Z načeli usmerjanja razvoja se bomo srečali v praktično vseh fazah priprave razvojnega programa, posebej pa še pri pripravi akcijskega programa za izvajanje.

Predlog zakona o urejanju prostora, ki ga je vlada poslala v prvo obravnavo (Poročevalec Državnega zbora...) v členih 50 do 59 predvideva tudi izdelavo tako imenovanih regionalnih zasnov prostorskega razvoja, ki naj bi jih izdelovali sočasno z izdelavo regionalnega razvojnega programa. Regionalni razvojni program ne sme biti v nasprotju s prostorskim aktom iz prejšnjega odstavka.

2.2. Enakovrednost življenjskih razmer v vseh območjih

Doseganje tega cilja bo lahko uspešno le, če bodo vsi razvojni dejavniki oziroma nosilci razvoja upoštevali tudi ta cilj. Razjasniti je treba pojme o tem, kaj si pod enakovrednostjo življenjskih razmer predstavljamo.

Stremljenje, da bi ustvarili kolikor je le mogoče enakovredne življenjske razmere v vseh območjih, nikakor ne pomeni težnje po izenačenju oziroma vzpostavitvi istih življenjskih razmer. Ohranitev posebnosti posameznih območij ne samo glede naravnih razmer, ki so pač danost, ki je do neke mere tudi ranljiva, pa pomeni, da je treba vsakemu območju nuditi dovolj možnosti za uveljavljanje različnih oblik razvoja in lastnih iniciativ. Politike prostorskega razvoja morajo pri postavitvi ciljev enakovrednosti upoštevati elemente razvoja, rasti in uskladiti različne prioritete. Dogaja se namreč, da politike urejanja prostora včasih niso usklajene s politikami ohranjanja poseljenosti. Pomemben strokovni izziv je, kako ohranjati kulturno krajino, preprečevati neurejeno širjenje naselij, hkrati pa omogočiti mladim ljudem, da ostanejo v domačem kraju. Uskladitev urbanistične politike za ohranitev poseljenosti podeželja zahteva tudi ustvarjanje enakovrednih življenjskih razmer, kar terjata tudi zadovoljive možnosti za šolanje in zaposlovanje v primerni bližini. Posebej pomembna je relativna uravnoteženost opremljenosti centralnih krajev, ki naj bi omogočila, da bi prebivalstvo vseh naselij imelo razmeroma ugoden dostop do različnih uslug.

2.3. Skladnost načel tržnosti s potrebami splošne blaginje

Navidez neizogibna konfliktnost razvojnih stremljenj v času, ko poudarjamo kratkoročne gospodarske učinke, zahteva prosvetljevanje vseh, ki so odgovorni za razna področja gospodarstva in negospodarstva. To pa morajo spremljati tudi pospeševalni ukrepi od občinske do državne ravni. Tak primer so tudi tako imenovana direktna plačila za pospeševanje okolju prijaznega kmetijstva.

V tranzicijskem obdobju bomo lahko ob poudarjanju pomena gospodarske uspešnosti in tržnosti v usmerjanju razvoja nasploh, posebej pa še v prostoru, naredili napake, ki jih bo pozneje težko ali praktično nemogoče popraviti.

Pri snovanju razvojne vizije območja, za katerega pripravljamo razvojni program, je treba posebej paziti, da ne bi spregledali teh vprašanj. Pogosto je težko ugotoviti, kateri razvojni ukrepi, ki so gospodarsko donosni, lahko imajo vsaj dolgoročno hude negativne učinke.

Iskanje kratkoročnega gospodarskega učinka je sicer koristno, če s tem ne povzročamo posrednih ali neposrednih negativnih učinkov. Pri snovanju razvojne vizije bo torej gotovo prišlo do usklajeva-

nja med tistimi, ki dajejo večji poudarek splošni blaginji, in tistimi, ki jim je več do kratkoročnih gospodarskih učinkov.

2.4. Upoštevanje okolja in prostora pri sprejemanju razvojnih odločitev

Jasno je tudi treba opredeliti, kaj pomeni načelo trajnostnega razvoja za določeno dejavnost pa tudi za urejanje prostora. V različnih tipih območij, na primer v bližini somestij ali v območjih s posebnimi naravnimi kvalitetami, je treba najti ustrezna merila za presojo primernosti predlaganih razvojnih ukrepov.

Za prevladujoči način sprejemanja razvojnih odločitev je značilno ločevanje ekonomskih, socialnih in okoljevarstvenih dejavnikov. Tako ločevanje je treba preseči, če želimo postaviti vprašanja razvoja in okolja v središče ekonomskega in političnega odločanja. Postopek sprejemanja odločitev je treba izpopolniti tako, da bodo vprašanja okolja in razvoja upoštevana, ob tem pa zagotoviti tudi najširšo udeležbo javnosti. Zato bi bilo treba ugotoviti:

- ali so razvojne politike posameznih resorjev medsebojno tako usklajene, da zagotavljajo upoštevanje načel trajnostnega razvoja, če pa niso, je treba ugotoviti, v čem si nasprotujejo,
- ovire zaradi neusklajenega delovanja različnih resorjev.

2.5. Načrtovanje v prehodnem obdobju

Ob vseh nejasnostih prehodnega obdobja, ki se kažejo tudi na upravnem področju, je treba ohranjati red in upoštevati smiselnost razvojnih ciljev, ne pa blokirati razvoja. Treba je narediti vse, da bodo inšpekcije delovale učinkovito, vendar ne togo. Isto velja tudi za postopke pridobivanja različnih dovoljenj.

Smo v času, ko se razmere hitro spreminjajo, vendar to še zdaleč ne pomeni, da načrtovanje ni potrebno. Res pa je, da tradicionalen, preveč statičen pogled na načrtovanje ne more biti učinkovit.

V prehodnem obdobju, ko nova zakonodaja glede urejanja prostora nasploh in strategija urejanja prostora na ravni Slovenije še nista sprejeta, je treba narediti vse, da s predpisi preprečimo negativne razvojne težnje v posameznih področjih (resorjih) in geografsko zaključenih območjih oziroma v različnih značilnih tipih prostora. Strategijo načrtovanja in usklajevanja sektorskih interesov v prehodnem obdobju je pač treba pripraviti za medobčinska območja (regije), ker pokrajini oziroma okrajem še nimamo.

Presoditi je treba, kateri od veljavnih predpisov so primerni ter katere in kako bi dopolnili.

Uskladiti je treba razvoje programe sektorjev gospodarstva in negospodarstva s prostorskimi dokumenti.

Opredeliti je treba tudi formalne (institucionalne) ukrepe za sodelovanje med občinami na področju razvojnega in prostorskega planiranja.

2.6. Vloga državne uprave in lokalne uprave pri usmerjanju razvoja

Vmesna stopnja med občino in državo (pokrajina ali upravni okraj) bo v bližnji prihodnosti gotovo dobila tudi formalno obliko. Dejanske razmere pa ne dopuščajo čakanja in zahtevajo sodelovanje med občinami na regionalni ravni ter sodelovanje med lokalno in državno upravo. Dogaja se, da v nekaterih primerih sploh ni sodelovanja med občinsko upravo in upravno enoto.

Ena od ključnih zahtev pri uvajanju trajnostnega razvoja je, da naj bi bile odgovornosti glede prostorske organizacije in politik za njihovo izvajanje razporejene v skladu z načelom subsidiarnosti. To pomeni, da naj nižja raven ne prepušča višji ravni urejanja zadev, ki jih lahko sama enako dobro ali še bolje in hitreje razreši. Pa tudi nižja raven, na primer občine, ne bi smela usmerjati razvoja v škodo višje ravni, na primer regije ali države. Zato je tudi nujno, da pri snovanju razvojnih konceptov na občinski ali regionalni ravni upoštevamo tudi usmeritve državnega pomena, na primer prostorskega plana Slovenije. Ne glede na to, kakšna bo upravna ureditev na vmesni stopnji med občinami in državo, je planiranje na medobčinski (regionalni) ravni v vsakem primeru nujno.

2.7. Potreba po družbenem soglasju

Na medobčinski ravni je treba doseči soglasje o temeljnih načelih usmerjanja razvoja, predvsem glede tistih zadev, ki so tudi medobčinskega oziroma regionalnega pomena.

Da bi bilo družbeno soglasje res učinkovito, je poleg občinskih struktur seveda treba vključiti tudi predstavnike posameznih območij, na primer krajevnih skupnosti ali predstavnikov posameznih skupin prebivalstva.

Kakršnokoli usmerjanje razvoja je odvisno od tega, ali je bilo doseženo splošno soglasje o temeljnih ciljih razvoja. Strategije razvoja Slovenije, ki jo zahteva zakon o pospeševanju skladnega regionalnega razvoja, še nimamo. Kljub temu pa je treba doseči družbeno soglasje o glavnih razvojnih vprašanjih na medobčinski in občinski ravni. Sodelovanje prebivalcev je glede teh vprašanj nujno, saj samo formalno sprejeto soglasje ne bi imelo posebne praktične koristi.

3. Načela trajnostnega razvoja za posamezne tipe območij oziroma geografsko zaključene enote

Medtem ko smo v prejšnjih točkah nakazali temeljne kriterije trajnostnega razvoja, moramo le te opredeliti za različne tipe območij. Pomembno vprašanje namreč je, kakšno prihodnost nekega posameznega geografsko zaključenega območja ali pa značilnega tipa območja želimo.

Podeželje v Sloveniji je zelo nehomogeno že glede na naravne razmere, gospodarsko razvitost, poselitev, demografska gibanja in razvoj v prostoru. Velike razlike med posameznimi območji so tudi glede na razmere, ustvarjene po človeku, na primer infrastruktura, kulturna pokrajina, posestna sestava.

Zaradi velikih razlik med posameznimi območji zanje ni mogoče izoblikovati enotnih razvojnih politik, pač pa jih je treba prilagajati specifičnim razmeram vsakega območja. Členitev Slovenije na značilna območja bo torej podlaga za izoblikovanje razvojnih ukrepov.

Ne samo, da je treba opredeliti značilna območja, ampak je treba ugotoviti, kateri so njihovi specifični razvojni problemi in vzroki zanje. Gre za analizo specifičnih razvojnih situacij za vsako značilno območje.

Vsak tip območja ima zanj značilno razvojno problematiko, ki izraža tudi splošne značilnosti drugih območij. Območja, ki pripadajo istemu tipu, se seveda pojavljajo v različnih območjih Slovenije ne glede na to, da se geografske značilnosti med njimi precej razlikujejo. Višinsko (hribovsko) območje na primer na Tolminskem ima svoje lastne značilnosti, ki se nikjer drugje v Sloveniji ne ponovijo, ima pa tudi značilnosti, ki so skupne večini hribovskih območij v Sloveniji. Iz navedenega lahko zaključimo, da se kljub temu, da se območja istega tipa nahajajo v različnih območjih Slovenije, ponavljajo samo tiste značilnosti, ki so posebej značilne za opredelitev tipa.

Podobno velja tudi za vse druge tipe območij. Srečujemo se torej z zanimivim problemom, kako pri zasnovi in uporabi pospeševalnih ukrepov prepletati vidik neponovljivosti (specifičnosti) z značilnostmi, ki so enake ali vsaj podobne v drugih delih Slovenije.

Pri usmerjanju nadaljnjega razvoja je treba upoštevati predvsem naslednja načela:

- iz narave ne jemljimo več, kot ji lahko vrnemo in jo s tem trajno ohranjamo,
- razvoj gospodarstva, negospodarstva in rabo prostora je treba usmerjati tako, da bomo naslednjim generacijam prepustili vsaj iste, če že ne boljše možnosti za ureditev življenja in družbe,
- upoštevati je treba visoke, vendar uresničljive standarde glede oblikovanja naselij in arhitekture nasploh.

Prostorsko planiranje mora prispevati tudi k izenačevanju razvojnih možnosti na področju družbenega in gospodarskega razvoja. Preprečevati mora, da bi bil ta razvoj v škodo naravnega okolja ter da bi pripomogel k praznjenju posameznih območij ali pretirani koncentraciji prebivalstva v drugih območjih. Prostorski razvoj naj torej omogoča primerno prepletanje različnih, okolju primernih vrst rabe tal, ki naj bi bila sprejemljiva s stališča socialnih in gospodarskih razmer.

4. Analiza stanja in razvojnih teženj (diagnoza) za posamezne tipe območij oziroma geografsko zaključene enote

Diagnoza naj bi opozorila predvsem na tiste razvojne težnje, ki niso v skladu z načeli skladnega in trajnostnega razvoja, ki smo jih nakazali v prejšnjih točkah. Opozori naj na značilne razvojne težnje in razvojne probleme posameznih podobmočij.

Diagnoza naj vključuje le najpomembnejše informacije za izbrana problemska področja. Določene informacije bodo koristne posebej, ko bomo presojali učinke razvojnih ukrepov. Odločitev o tem, katere informacije, analize in podatke je koristno ali celo nujno uporabiti pri diagnozi, je odvisna tudi od naše sposobnosti razločevati bistveno od nebistvenega.

Diagnoza vključuje pregled vsega, kar je treba narediti, ne vključuje pa nobenih odločitev, saj pomeni le temelj za zasnovano strategije. Zaradi tega mora vsebovati tiste sestavine, ki so nujno potrebne za zasnovano strategije. Pomembno je le, da določena informacija verodostojno opozarja na problem, njena statistična natančnost pa je stranskega pomena. Pomembno je predvsem, da diagnoza omogoči spoznati glavne značilnosti stanja in razvojne težnje. Biti mora lahko razumljiva, da ne otežuje sporazumevanja s širšo javnostjo.

Eden od njenih glavnih ciljev je tudi vzpostaviti dialog s prebivalci območja. Tudi takrat, ko moramo diagnozo opraviti v zelo kratkem času, je treba obveščati javnost in omogočati sodelovanje prebivalstva. Izkoristiti je treba najrazličnejše priložnosti, da bi v pripravo razvojnega programa vključili lokalne akterje. To še posebej velja za razvijanje skupnega pogleda o tem, kakšno prihodnost hočemo v obravnavanem območju uresničevati.

Krajevne delovne skupine odločilno pripomorejo k izdelavi diagnoze, kar seveda pomeni boljše in širše razumevanje razvojnih vprašanj.

Ne smemo se torej omejiti le na zunanje svetovalce. Njihova pomoč je sicer lahko zelo koristna, predvsem glede metodoloških vprašanj in presoje razvojnih dilem. Njihova prednost je tudi, da niso obremenjeni z lokalnimi stališči.

4.1. Prebivalstvene in družbenoekonomske značilnosti

Podati je treba pregledno sliko stanja in dogajanja glede prebivalstvenih razmer, posebej še v odnosu do socialnih in ekonomskih razmerij. Posebej nas zanimajo odstopanja od uravnotežene socialne in demografske sestave prebivalstva, ki bi bila primerna za obravnavano območje.

Naštejmo nekaj podatkov, ki so nujni za analizo. Če primanjkuje časa, lahko le opozorimo na glavne značilnosti:

- spremembe števila prebivalcev po naseljih ali skupinah naselij v obdobju med popisi prebivalstva in posebej še v zadnjih letih,
- določitev območij demografske ogroženosti,
- starostno sestavo prebivalstva,
- spremembe socioekonomske sestave prebivalstva,
- aktivno prebivalstvo po glavnih področjih dejavnosti,
- brezposelnost.

4.2. Ocena ključnih razvojnih vprašanj v gospodarstvu in negospodarstvu

Opozoriti je treba na neugodno sestavo oziroma udeležbo posameznih panog, posebej tistih, ki bodo v prihodnje ukinjene. Oceniti je treba:

- stanje in razvojne možnosti malega gospodarstva,
- problem sive ekonomije,
- glavne značilnosti posameznih gospodarskih panog,

- glavne nosilce gospodarskega razvoja v območju s posebnim obzirom na možnosti prihodnjega razvoja,
- gospodarske razmere v območju, pomanjkljivosti in prednosti v strukturi gospodarstva, ranljivost posameznih vej gospodarstva glede na konjunkturo spremembe na tržišču, ekološko problematiko v zvezi z razvojem posameznih gospodarskih vej,
- nesorazmerja v gospodarski in s tem tudi zaposlitveni strukturi območja; če je območje v gravitacijskem območju večjih zaposlitvenih centrov, je njegova gospodarska struktura verjetno tudi zaradi tega okrnjena.

Naloga regionalnega razvojnega programa je nakazati izhodišča za postopno preobrazbo gospodarske strukture, za ohranjanje delovnih mest oziroma za ustvarjanje novih.

Malo gospodarstvo je v glavnem odvisno od zasebne iniciative, vendar pa s tem še ni rečeno, da ni mogoče in da ne bi bilo primerno organizirano poseči v usmerjanje razvoja teh dejavnosti in postopoma doseči pozitivne učinke, ki bi bili posledica koordinacije (sinergija). Pri pripravi razvojnih programov posameznih občin pride do izraza tudi gospodarska problematika in tudi lokacijska vprašanja večjih gospodarskih objektov in njihovega nadaljnega obstoja in razvoja.

4.3. Ocena razvojnih teženj iz 4.1. in 4.2. za značilne tipe območij

Najbolj značilne razvojne težnje in razvojne dileme je treba opisati pa tudi predstaviti na zemljevidu v merilu 1 : 25.000 ali 1 : 50.000, odvisno od velikosti območja. Za posamezne izseke (inserte) lahko izdelamo tudi zemljevid v bolj podrobnem merilu.

Gre za konkretizacijo izhodišč iz prejšnje točke s posebnim obzirom na primer ravninski, hribovski, primestni del in podobno. Poudarek je na ugotovitvah, kakšne razvojne težnje glede prebivalstvenih, socialnih, gospodarskih in negospodarskih vprašanj prevladujejo v posameznih podobmočjih. Gre za sintezni pregled celote in oceno soodvisnosti.

5. Zasnova razvojne strategije

5.1. Pristop k izdelavi strategije

Bistvo razvojne strategije je, da izhajajoč iz diagnoze stanja in razvojnih teženj nakaže glavne usmeritve razvoja v območju, za katerega se dela razvojni program v celoti, za posamezna problemska področja, pa tudi za posamezne dele celotnega območja.

Uspeh razvojnega programa je močno odvisen od tega, kako zasujemo razvojno strategijo. Ta je namreč zanimiva samo v primeru, da je uresničljiva. Eden od predpogojev za to je, da vključimo čim večje število akterjev. To pomeni:

- da spoznamo in priznamo tiste, ki so primerni in tudi sposobni za uresničevanje strategije,
- da strategija ni v nasprotju z interesi in projekti večjega števila akterjev,
- da presodimo, kaj je potrebno, kaj bi bilo zaželeno, kaj je uresničljivo in kaj moramo storiti; v tem je bistvo postavitve ciljev projekta,
- da je treba doseči splošno (družbeno) soglasje o tem, kaj v nobenem primeru ni sprejemljivo (v ta namen bi bilo v posameznih območjih treba prirediti posvete, delavnice, na katerih bi opredelili potrebe območja in razvojne možnosti; akcijske skupine za izvedbo strategij bi lahko pomenile zelo dobro priložnost za usklajeno delovanje javnega in zasebnega sektorja v območju).

Pri zasnovi strategije je treba posebej paziti tudi na naslednje:

- oceniti je treba tudi koristi programa, ki niso oprijemljive; te koristi, ki se kažejo predvsem na socialnem področju, večajo razvojne kapacitete in priložnosti podeželskih območij, ki doslej niso bila deležna posebne pozornosti; opredelitev skupnih ciljev prebivalstvenih skupin in krajevnih območij vključuje med drugim tudi vzgojo in izobraževanje za izvajanje razvojnega programa,
- večati zasebni delež pri pospeševanju razvoja,

- kolikor je le mogoče je treba skrajšati čas, ki je potreben za oceno in odobritev razvojnih strategij za posamezna podobmočja,
- povezovati organizacije (ustanove), ki se ukvarjajo s pospeševanjem razvoja v različnih območjih države; posebno pomembno je povezovanje tistih, ki delujejo v območjih s podobnimi razvojnimi problemi, na primer gorska območja ali območja praznjenja,
- strategija mora nakazati primerno ravnotežje med gospodarskimi in negospodarskimi cilji,
- v prihodnost usmerjeno razreševanje problemov zahteva sistematično opredelitev in soočanje z glavnimi razvojnimi problemi.

Zasnova razvoja na regionalni ravni naj bi pokazala:

- kateri ukrepi so nujni za izboljšanje življenjskih razmer v obravnavanem območju, ne da bi se pri tem oddaljevali od zastavljenih ciljev glede celostnega razvoja območja,
- kateri organizacijski ukrepi so potrebni, da bi lahko zastavljene cilje začeli uresničevati,
- na kakšen način bi lahko učinkovito vključevali prebivalce v sodelovanje pri uresničevanju razvojnih ciljev območja,
- program aktivnosti za izvajanje posameznih dejavnosti, ki naj bo pripravljen hierarhično s posebnim obzirom za vprašanja, ki zadevajo različne ravni (državna, regionalna, lokalna) in posamezne resorje,
- presojo razvojnih dilem in konfliktov,
- opredelitev možnosti in nalog za razrešitev problemov,
- vzpostavitev sistema opozarjanja (monitoring) na razvojne probleme.

5.2. Odnos regionalnega razvojnega programa do regionalnega plana prostorskega razvoja

Razvojna strategija naj poda tudi okvirne predloge za usmerjanje razvoja v odnosu do prostorskega planiranja. Posledice razvojnih ukrepov v prostoru so veliko bolj daljnosežne, kot si navadno predstavljamo. Zato je posebej pomembno, da je razviden odnos razvojno pospeševalnih ukrepov do njihovih posledic v prostoru. Neusklajenost prostorskega (urbanističnega) planiranja ima za ohranjanje poseljenosti slovenskega prostora lahko negativne učinke.

Regionalni plan prostorskega razvoja naj bi bil samo ena od sestavin regionalnega razvojnega programa. Če pa je formalno ločen od regionalnega razvojnega programa, mora upoštevati izhodišča regionalnega razvojnega programa.

Regionalni ali pa lokalni razvojni programi naj bi sicer imeli tudi klasične prostorskoplanske komponente, vendar naj bi bili zasnovani izrazito akcijsko. Smiseln prostorski razvoj namreč mora biti v skladu s širšim konceptom družbenega razvoja na danem območju. Bistvo tega pristopa je, da lahko z nekaterimi dejavnostmi gremo že v izvajanje, medtem ko je za druge treba opraviti še določene analize. Najprej pa je seveda treba izdelati tudi vizijo razvoja, ki mora biti v skladu s temeljnimi izhodišči razvoja podeželja.

5.3. Splošna opredelitev ciljev za glavna področja

Za glavna problemska področja naj podaja razvojna strategija splošne razvojne cilje, ki naj bi bili medsebojno usklajeni. Usklajenost sektorskih razvojnih ciljev je mogoče doseči le s sistematično in dobro organizirano izmenjavo mnenj med strokovnjaki in nosilci razvoja. Zemljevid naj poda pregled planskih dokumentov (planskih aktov) in tudi njihov status (izdelano, potrebna dopolnitev, še v delu in podobno).

Urejanje prostora:

- hitreje in manj togo razreševati probleme glede urejanja prostora in pridobivanja potrebne dokumentacije,
- evidentirati nedovoljene posege v prostor in doseči učinkovito delovanje inšpekcij,
- zasnovati nadaljnji prostorski razvoj območja, posebej glede zadev, ki so medobčinskega pomena.

Razvoj poselitve:

- opredeliti jasna merila glede nadaljnega razvoja poselitve, posebej še ob glavnih koridorjih,
- poiskati možnosti za ohranitev poseljenosti v hribovskih območjih.

Naravna in kulturna dediščina:

- opredeliti jasna merila za ohranjanje naravne in kulturne dediščine,
- zavarovati dragocene biotope.

Zaposlovanje:

- ustvariti možnosti, da bodo človeški (zaposlitveni) viri prišli v območju bolj do izraza,
- omogočiti, da bi tisti, ki delajo na črno, imeli interes legalizirati svojo dejavnost.

Družbena infrastruktura:

- na primeren način pospeševati opremljenost s službami javnega pomena, ki niso dobičkonosne (na ta način bodo centralni kraji bolj opremljeni s funkcijami višje ravni).

Gospodarstvo nasploh in malo gospodarstvo:

- ustvariti možnosti za preobrazbo okolju škodljive industrije,
- uvajati nove programe za ohranjanje sedanjih in uvajanje novih delovnih mest,
- iskati nove zaposlitvene možnosti,
- ustvarjati podporno okolje za obstoječe in potencialne podjetnike in s tem zmanjšati sivo ekonomijo.

Turizem:

- zasnovati celovito in enotno turistično ponudbo na medobčinski ravni,
- oblikovati lokalno turistično organizacijo.

Kmetijstvo:

- poiskati možnosti ustvarjanja večjega prihodka na malih kmetijah z alternativnim kmetovanjem, dopolnilnimi dejavnostmi in turizmom,
- ustvariti možnosti za postopno uvajanje okolju prijaznega kmetijstva,
- zagotoviti preskrbo prebivalstva z zdravo hrano,
- izdelovati predlog dopolnjevanja različnih oblik rabe tal,
- za zagotovitev preobrazbe kmetijstva postopno uvajati direktna plačila.

Komunala:

- evidentirati črna odlagališča in jih odstraniti,
- razrešiti problem deponiranja odpadkov in najti nove alternativne možnosti deponiranja in predelave odpadkov,
- ob poseganju v prostor upoštevati varstvene pasove obstoječih in potencialnih vodnih virov oziroma zajetij.

Varstvo okolja:

- uvajati okolju prijazne vire energije, posebej za ogrevanje,
- sistematično odstranjevati vire onesnaževanja vodotokov in podtalnice,
- uvajati biološko čiščenje odplak,
- skrbeti za zunanjo podobo naselij in ohranjanje kulturne pokrajine.

6. Konkretizacija ciljev razvoja za posamezna problemska področja in geografska območja

Medtem ko smo pri zasnovi strategije opredelili splošne usmeritve, je v tej fazi treba cilje za posamezno problemsko področje konkretizirati kar se le da podrobno, posebej pa še, kako naj bi se to konkretno odrazilo v posameznih občinah oziroma v regiji, za katero pripravljamo razvojni program.

Jasna postavitev razvojnih ciljev območja je predpogoj za razvojno delo. V razgovorih s predstavniki posameznih območij in problemskih področij je treba priti do realističnih ciljev in tudi do predstave o časovnem zaporedju njihovega uresničevanja.

Zemljevid razvojnih ciljev naj bo korak naprej od zemljevida razvojnih dilem. Predstavi naj predvsem konkretne predloge za usmerjanje razvoja v posameznih podobmočjih.

7. Akcijski program za izvajanje

7.1. Uresničevanje izbrane strategije

Akcijski program naj bi nakazal, kaj naj bi se v obdobju izvajanja dogajalo; vključeval naj bi opis nalog, predvsem tistih, ki naj bi jih opravili v enem letu.

Ob izvajanju akcijskega programa je treba izvajati korekture in dopolnitve. Načrtovanje konkretnih akcij naj bo kolikor je le mogoče skladno s strateškimi odločitvami. Vendar pa se tega načela ne smemo togo držati in ga je treba po potrebi tudi korigirati.

- Osnovna ideja akcijskega programa se ujema tudi z načelom izdelave razvojnega programa v tem, da lahko gremo z nekaterimi akcijami že v izvajanje konkretnih projektov, druge akcije pa zahtevajo še pripravljala dela in izobraževanje.
- Časovno zaporedje mora biti pripravljeno tako, da dosežemo primerno ravnotežje med dolgoročno preobrazbo določenih struktur in konkretnimi projekti.
- Poudariti je treba, da se ne more vse dogajati istočasno, ampak, da je v okviru akcijskega programa pomembno predvsem to, da se držimo osnovnih načel usmerjanja razvoja, ki so bila podana v razvojnem programu, konkretizacija pa je lahko veliko bolj fleksibilna.

7.2. Vzpostavitev delovne skupine

Izdelava strategije razvoja je sicer pripomogla opredeliti splošne cilje in sredstva. Za njihovo urešničevanje pa je potrebno opredeliti dejavnosti in kdo naj jih izvede. Tako ožja kot širša delovna skupina morata nuditi posebno pozornost spodbujanju različnih iniciativ, posebej še tistih, ki bodo pripomogle, da bodo lokalni razvojni potenciali prišli do izraza.

Da bi program dejansko funkcioniral, je treba izpolniti še en predpogoj, to pa je, da mora delovna skupina razvojni projekt voditi, upravljati in tudi, če je potrebno, ponovno stimulirati. Delovna skupina, ki že obstaja vsaj delno, je skupina, ki je projekt začela in s katero so lokalni akterji sodelovali pri izdelavi diagnoze in izdelavi razvojnega programa za celo območje. To skupino pa je treba še okrepiti, eventualno dopolniti ali spremeniti, da bi bila kos nalogam izvajanja. Delovna skupina v širšem smislu pa seveda niso samo tisti, ki so zadolženi za izvedbo projekta v celoti ali njegovih delov, ampak tudi predstavniki lokalnih oblasti, poklicnih skupin, združenj in društev. Ti člani širše delovne skupine so osnova za stvarno in učinkovito zasnovano in izvedbo akcij ter koordinacijo projektov. Vodilna misel izvedbe akcijskega programa namreč je, da je treba čimbolj učinkovito izrabiti že obstoječe znanje predstavnikov območja ali skupin prebivalstva. Naloga ožje skupine akcijskega programa pa je predvsem v tem, da jih vključi v enoten koncept, da ne bi delovali morda celo v neskladju ali celo v nasprotju.

Da bi se izognili konfliktom, je smiselno razviti shemo odločujočih struktur in kompetenc obeh omenjenih skupin in njihovih soodvisnosti.

Vedno se je treba zavedati nujnosti, da mora posamezna aktivnost graditi celoto. Zato pa je treba podrobno opredeliti tudi strokovne pristojnosti sodelujočih, tako da bodo čimbolj učinkovito izrabljene. Številne projekte lahko zelo dobro izpelje majhna skupina, ki je sposobna zmožnosti posameznih sodelujočih čimbolj učinkovito izrabiti.

Pravilna vključitev tehničnih delovnih skupin v lokalne ustanove zelo pomembno prispeva k ustvarjanju zaupanja predstavnikov lokalnih območij, pa tudi tistih sodelujočih, ki so od druge, da bo prišlo do čim boljših učinkov.

7.3. Spodbujanje iniciativ

Tako ožja kot širša delovna skupina morata posebno pozornost nuditi spodbujanju različnih iniciativ, posebej še tistih, ki bodo pripomogle, da bodo lokalni razvojni potenciali prišli do izraza in se uveljavili.

Upoštevaajoč dejstvo, da razvojni koncept lahko privede tudi do napačnih razlag, je treba izvesti več vrst akcij:

- nekatere akcije izpeljejo izključno pobudniki programa ali pa v partnerstvu z njim,
- druge akcije pa so projekti tistih, ki v okviru programa dobivajo tehnično pomoč ali finančno spodbudo; v naših razmerah bi to pomenilo tudi izvedbo CRPOV programov.

Akcijski programi morajo podati merila, po katerih naj bi vodili projekte. Pri tem je treba posebej upoštevati, da je posredovanje kriterijev in preizkus projektov izredna priložnost za vključevanje lokalnih akterjev v vodenje razvojnih programov. Ti kriteriji lahko odgovorijo predvsem na naslednja poglobljena vprašanja:

- ali gre za inovacijo na tem območju,
- ali projekt ustreza samo enemu ali več strateškim ciljem,
- ali je projekt soodvisen z drugimi načrtovanimi projekti,
- ali je ekološko sprejemljiv ali pa pomeni celo prispevek za izboljšanje okolja,
- ali bi se projekt potem, ko bi eventualno dobil finančno pomoč, naprej lahko sam vzdrževal,
- ali je razmerje med ceno in kvaliteto zanimivo,
- ali bo projekt na primeren način upravljan.

7.4. Delovni program za prvih šest mesecev

Začetna faza je posebej pomembna, kajti v prvem polletju projekta naredijo te aktivnosti določen vpliv na prebivalstvo, ki, če je ta vpliv pozitiven, vzbudi zaupanje v koristnost razvojnega programa.

Začetek faze izvajanja zahteva veliko dela z javnostjo in tudi veliko informacij. Istočasno je treba skrbeti za finančne vire, začeti izvajalska dela, druge projekte pa šele snovati.

Posebno pomembno je, da se istočasno naveže ustrezne kontakte s predstavniki oblasti in organizira ustrezno, vsaj minimalno organizacijsko službo. Pri tem je posebej pomembno, da se nove udeležence polagoma vključuje in pred tem točno ugotovi, katere naloge naj bi le-ti uresničevali. Poleg tega je treba predvideti primeren čas, da jih na začetku vključevanja v projekte ne prepustimo same sebi.

Ena od prvih nalog je torej ustvariti ustrezne odnose med akcijsko skupino in tehnično skupino ter različnimi sogovorniki in partnerji. Razviti je treba tudi strategijo za delo z javnostjo, da je vedno znano, kako razvoj dejavnosti poteka. Podoba določene organizacije se lahko z dobro strategijo komunikacije izboljša, vendar se bo končno presojala predvsem po kvaliteti dela. Zato mora v začetni fazi delo z javnostmi imeti prvo prioriteto.

V začetni fazi je posebej pomembno zasnovati pravilen odnos do temeljnih razvojnih vprašanj s stališča javnosti nekega območja. Akcijske grupe namreč razpolagajo tudi z javnimi sredstvi, zato mora biti njihovo delovanje urejeno.

8. Kratak pregled aktivnosti pri izdelavi razvojnega programa

Posamezne aktivnosti pri izdelavi razvojnega programa v okviru določene faze, morajo nujno biti opravljene pred začetkom naslednje faze, kar je tudi razvidno iz diagrama. To pa seveda nikakor ne pomeni, da posameznih aktivnosti ne bi mogli začeti že prej. Za organizacijo samega dela je torej treba pripraviti tudi časovno zaporedje aktivnosti, tudi grafični prikaz, in ugotoviti, kako se medsebojno dopolnjujejo.

Opredeliti je treba tudi ravni pristojnosti, s katerimi se bomo srečevali pri zasnovi in izvajanju razvojnega programa. Ločiti je treba vprašanja, ki se tičejo le posamezne občine ali tudi sosednjih občin (regije) ali pa države. Izbrani razvojni problemi, ki zahtevajo sodelovanje in usklajevanje na medobčinski (regionalni), medresorski in državni ravni.

Aktivnosti:

- priprava za začetek dela,
- ustanovitev iniciativne skupine,
- priprava za prve presoje in razprave,
- zasnova vizije prihodnjega razvoja območja,
- prvi pregled razpoložljivih naravnih in človeških virov, ki niso dovolj izrabljeni, družbenih skupin in geografskih območij, ki so za razvojno shemo pomembne, razvojnih ciljev, ki bi si jih lahko celotno območje zastavilo, »nosilcev sprememb«, ki bi jih bilo treba pri iskanju soudeleženi v razvojnem programu posebej nagovoriti,
- opredelitev organov odločanja in izvajalcev,
- priprava pripomočkov za izdelavo diagnoze (vprašalniki, raziskovalne metode, termini, postopki za nadaljnje posredovanje oziroma obdelavo ali presojo podatkov).

Diagnoza:

Opis sedanjega stanja in razvojnih teženj posebej na naslednjih področjih:

- gospodarske razmere in trg delovne sile,
- demografske in socialne razmere na območju,
- infrastruktura (promet, komunala ...),
- stanje okolja,
- pregled ustanov in organizacij, ki delajo na tem območju (njihovi cilji, delovna področja, način dela, prioritete in način odločanja),
- pregled različnih prednosti oziroma možnosti območja (resursi, potenciali, projekti),
- pregled razvojnih ovir na območju,
- pregled in stanje temeljnih vprašanj, problemov in potreb, ki bi jim morali nuditi posebno pozornost na področju sociale, gospodarskega razvoja in razvoja v prostoru.

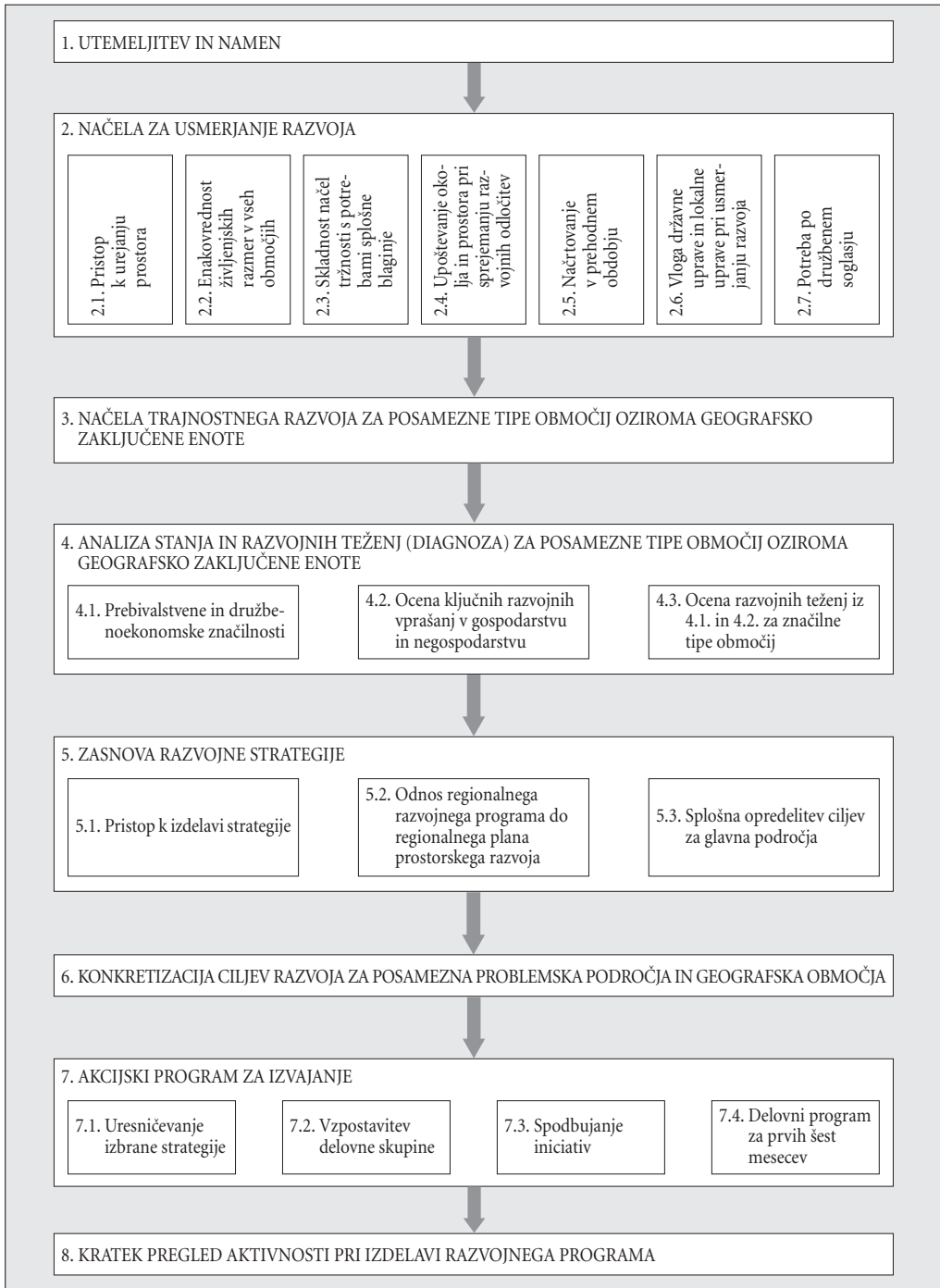
Strategija:

- obdelava podatkov in rezultatov prve faze,
- podrobnejša opredelitev zasnove zelenega stanja, ki naj bi ga območje doseglo v 10 letih,
- opredelitev manjšega števila najvažnejših strateških razvojnih usmeritev,
- opredelitev praktičnih ciljev, ki naj bi jih skušali uresničiti v bližnji prihodnosti; jasno je treba označiti tudi ciljne skupine (družbene skupine, gospodarska področja in podobno), ki se nanašajo na posamezna geografska podobmočja,
- razdelitev razpoložljivih ali predvidljivih sredstev za doseganje zastavljenih ciljev (finančna sredstva, možnosti za pridobitev sredstev, tehnična sredstva in podobno),
- opredelitev lokalnih partnerjev (vloga in naloge krajevnih ustanov in organizacij),
- opredelitev partnerjev zunaj območja (sodelovanje z zunanjimi ustanovami in organizacijami).

Akcijski program:

- načrtovanje glavnih akcijskih področij za naslednjih nekaj let (3 do 5),
- podrobnejša opredelitev nalog za naslednjih 12 mesecev,
- podrobnejša opredelitev nalog za naslednjih 6 mesecev,
- opredelitev načina dela za delovno skupino, za izvajanje programa in za ustvarjanje sodelovanja in podobno,
- vzpostavitev delovne skupine in začetek dela,
- opredelitev metod za usmerjanje in vrednotenje poteka dela,
- obveščanje javnosti glede poteka aktivnosti.

Potek izdelave regionalnega razvojnega programa je razviden tudi iz sheme.

Slika 1: Shema izdelave razvojnega programa.

9. Viri in literatura

- Gosar, L. 1997: Dilemmas of the Future of Slovene Rural Areas – Probleme der Zukunft der Ländlichen Gebiete in Slowenien. Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung 38. Berlin, Hamburg.
- Republika Slovenija, L. 2000: Ministrstvo za Gospodarstvo: Navodilo o minimalni obvezni vsebini in metodologiji priprave ter načinu spremljanja in vrednotenja regionalnega razvojnega programa. Ljubljana.
- Gosar, L. s sodelavci 1997: Izdelava prostorske dokumentacije: Analiza stanja prostora in razvojne možnosti prostora po regijah. Elaborat, Urbanistični inštitut Republike Slovenije. Ljubljana.
- Gosar, L. 1999: Prostorske sestavine regionalnih razvojnih programov in regionalni prostorski plani v sistemu prostorskega načrtovanja. Strokovna ekspertiza, Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje. Ljubljana.
- Gosar, L. s sodelavci 2000: Razvojni program občine Vodice; Zavod Naš laz. Lukovica pri Brezovici.
- Gosar L. s sodelavci 2001: Skupni razvojni program občin interesne regije južno od Ljubljane, I. in II. faza. Zavod Naš laz. Lukovica pri Brezovici
- Kavalirek, C. 1999: Oertliches Entwicklungskonzept Gemeinde Globasnitz/Globasnica. ZT Büro. Klagenfurt/Celovec.
- Poročevalec Državnega Zbora Republike Slovenije, št. 102, december 2001: Predlog zakona o urejanju prostora – prva obravnava.
- Department of Agriculture for Northern Ireland, 1997: The Northern Ireland Rural Development Programme.
- ÖAR – Regionalberatung Oberkärnten: Entwicklungsprogramm Lesachtal. Kötschah, 1991.

10. Summary: The development program elaboration method

(translated by the author)

In the year 1999 the Slovenian Parliament passed the law on the promotion of a balanced regional development. This law proposes the elaboration of regional development programs which should coordinate different development activities and prepare the framework for planning documents.

The purpose of creating the balanced living conditions in all the parts of the country does of course not mean that our intention is to create everywhere the same living conditions. The same principle is valid also for the regions (intercommunal areas) for which the development plans are prepared.

The preservation of specific characteristics or identity of individual areas not only regarding the natural conditions, means that each geographic region should have enough possibilities for endogenous development. Spatial development policies should carefully take into account the development goals criteria for different economic and non economic branches.

Development vision should create a compromise between those development proposals which give priority to general well being versus those which give priority to short term economic benefits.

For various development problems as well as for different types of the areas within the region it is necessary to define criteria for sustainable development. In this way it will be possible to find suitable development proposals for example for suburban areas or those with outstanding natural environment qualities. This is important because practical meaning of the sustainable development for individual types of the areas should still be defined.

The diagnosis of the present situation and of the existing development tendencies should identify especially those development tendencies which are not in conformance with the principles of a balanced and sustainable development. It should also show the characteristic development tendencies and development problems in different types of smaller areas within the region.

The basis of the development strategy is that starting from the diagnosis of the present situation and development tendencies, identifies general development goals for the area as a whole, for individual problem groups as well as for different parts of the whole region.

The coordination of sectoral development goals could be reached only with the help of systematic and well organized exchanges of views among professionals and decision makers. The map of development dilemmas should show planning documents and their status (already finished, should be updated, in preparation ...).

While the development strategy gives only general orientation, the implementation phase should identify more in detail development goals for individual sectors (problem groups) and how they should reflect in different communes or parts of the region.

The clear identification of development goals is a prerequisite for the successful development promotion. In the talks with representatives of individual areas and different development problems should be identified realistic development goals and also the time sequence for their implementation.

The map of the development goals should be a step forward from the map of the development dilemmas. It should first of all show the tangible proposals for the development promotion in different parts of the region.

Realization (action program) should give the time horizon for implementation. It should include especially those task which should be carried out in the first year.

The basic idea of the development program coincides with the purpose of the development program elaboration. This means that some activities could be immediately started while others need some preparation work and analyses. A chart shows in a simplified way the elaboration of the development plan.

KNJIŽEVNOST**Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Jernej Zupančič (uredniki):
National Atlas of Slovenia**

Ljubljana 2001: Rokus, 192 strani, ISBN 961-209-215-X

Septembra 2001 je pri založbi Rokus izšlo novo veliko geografsko delo, »National Atlas of Slovenia« oziroma slovenska različica »Nacionalni atlas Slovenije«. To temeljno knjigo slovenske geografije so pripravili na Inštitutu za geografijo v tesnem sodelovanju z Geografskim inštitutom Antona Melika ZRC SAZU. Obsežno delo skoraj petdesetih strokovnjakov z različnih področij in desetih kartografov je vodila uredniška ekipa v sestavi dr. Jernej Zupančič, mag. Drago Kladnik, oba z Inštituta za geografijo, ter dr. Drago Perko, dr. Milan Orožen Adamič in mag. Jerneja Fridl z Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU. Nacionalni atlas je po svoji vsebini interdisciplinarno, organizacijsko in tehnično zahtevno znanstveno delo, ki je od avtorjev in predvsem urednikov terjalo znanstveno širino ter veliko metodičnega in tehničnega, pa tudi pedagoškega znanja.

Najbrž nekoliko čudi dejstvo, da je drugi slovenski nacionalni atlas izdala druga založba (leta 1998 je izpod rok skoraj iste ekipe pri založbi DZS izšlo eminentno geografsko delo »Geografski atlas Slovenije«). Prvi atlas je v svetu, kjerkoli so ga dobili v roke, požel ne le velike simpatije zaradi odlične tematske kartografije, preglednosti in estetskih (oblikovalskih) prvin, ampak tudi zaradi svoje znanstvene in strokovne poglobljenosti ter širine. Edino, kar je tujce oviralo pri rabi prvega slovenskega nacionalnega atasa, je bil jezik. Pri izidu Geografskega atasa Slovenije se je tedaj veliko razpravljalo o angleški različici ali vsaj poenostavljeni (zgolj ali predvsem kartografski) izdaji. Delo je bilo znanstveno, tehnično, strokovno in oblikovno odlično. Krajša (samo kartografska) izdaja bi bila najhitrejša in tudi zdaleč najcenejša oblika nadaljevanja promocije Slovenije, slovenske geografije in tudi založbe, ki je delo tedaj izdala. Ne dvomimo, da so uredniško ekipo gnali k izdelavi povsem nove knjige pri drugi založbi zelo tehtni razlogi in morda je bil to edini možni način izdaje slovenskega nacionalnega atasa v angleškem jeziku. Vsekakor so se morali avtorji in predvsem uredniki pri izdelavi Nacionalnega atasa Slovenije ponovno soočiti s finančnimi in tehničnimi problemi. V pomoč so jim bile pretekle izkušnje, uigranost ekip na obeh inštitutih in ne nazadnje doseženi kartografski standard. Tako so karte izdelali ponovno, tokrat v merilu 1 : 1.000.000. Večini kart je dodana nova dvobarvna reliefna podlaga, spremenjeni so tudi izrez, legenda in do neke mere tudi barvna lestvica na kartah. V primerjavi z Geografskim atlasom Slovenije je Nacionalni atlas Slovenije precej manjši (skupaj 191 strani formata A4, medtem ko jih je imel prvi čez 300), z odločno prevlado kart in besedili pri vsakem delu in ne za vsako poglavje (karto) posebej.

Uredniški odbor so pri konceptu nacionalnega atasa vodile štiri temeljne težnje: dostopnost, oblikovna dovršenost, široka uporabnost in promocija Slovenije. To so obenem tudi štiri največje odlike knjige, ki so jo uredniki posvetili Republiki Sloveniji ob praznovanja desete obletnice samostojnosti

naše države. Težko bi geografi dali svoji državi lepše darilo! Nacionalni atlas Slovenije oziroma National Atlas of Slovenia je v resnici izkaznica naše države, katere namen je pojasnjevati z besedo, sliko in karto posebnosti in značilnosti Slovenije, njenih prednosti in razvojnih zadreg. V tej luči gre bolj za popotnico Republiki Sloveniji pri utiranju novih poti v mednarodni politični, gospodarski in kulturni prostor, v obdobju intenzivnega vključevanja Slovenija v evropske integracijske procese, v razraščanju postindustrijske-informacijske družbe ter globalizacijskih procesov.

Delo odlikuje velika dostopnost, ki se kaže že v zmerni ceni, predvsem pa z logično razporejenimi poglavji, s preglednostjo, kratkostjo, jasnostjo in jedrnatostjo podajanja vsebine, skrbno izbranimi poudarki in drugimi elementi. Atlas je namenjen vsem: šolarjem, dijakom, študentom, profesorjem, raziskovalcem, popotnikom, politikom in gospodarstvenikom doma in po svetu. K temu veliko pripomore tudi oblikovalska dovršenost celotnega dela, delo priznanega oblikovalca Matjaža Vipotnika. Zato gre založbi Rokus in tiskarskemu podjetju Gorenjski tisk vse priznanje. Odločitev za tako imenovani »ležeči« format je bila zelo posrečena, čeprav deluje sprva nekoliko nenavadno. Po eni strani ponazarja lego Slovenije, po drugi strani pa tudi pokrajino kot najpomembnejši predmet geografskega proučevanja in načrtovanja. Zaradi te oblikovalske poteze je atlas tudi veliko bolj priročen in torej široko uporaben. Urednikom moramo priznati ne le znanstveno in strokovno širino, estetski čut, tehnično in metodološko znanje, temveč tudi upoštevanje pedagoških načel. Brez težav ga bodo s pridom uporabljali tudi tisti z manj geografskega znanja. Slednjič gre še za zelo prepoznavne promocijske težnje nacionalnega atla, ki jih izžarevajo povsod prisotni simboli slovenskih pokrajin, s katerim se lahko istovetijo Slovenci iz različnih regij in so obenem razpoznavni tudi za tujce. Poleg obveznih motivov Triglava, Bleda in Ljubljane so tu še manj znane, a nič manj pomembne podobe vinorodnih gričev, akropoliskih naselij v Brdih in v Istri, kraških objektov na površju in pod njim, Pirana in panonskih ravnin, alpskih dolin in razgibanega gričevja, solinarskih polj, ekološko ogroženih industrijskih območij, urbaniziranih območij in idilične agrarne pokrajine, pa tudi nekaterih živali, kot so na primer lipicanci, kranjska čebela, človeška ribica, kočevski medved ali soška postrv. Bralcu tako postane jasno, da je Slovenija izjemno pestra dežela tako v naravnem kot v zgodovinskem, kulturnem in družbenem pogledu, je dežela sorazmerno visoke kakovosti življenja, poslovnih priložnosti in možnega sodelovanja. Avtorjem in urednikom je uspelo ujeti slovenski čas in prostor v okrog 130 kart in pripadajočih besedil, slik in grafikonov. National atlas of Slovenia je torej zelo kompleksno geografsko delo, ki je že in bo zanesljivo še našlo ne le lepih odmevov na slovensko geografsko ustvarjalnost, temveč in predvsem vrsto uporabnikov med najrazličnejšimi skupinami in sloji. To pa je tudi njegovo poslanstvo.

Uspelemu konceptu nacionalnega atla za široko uporabo ni kaj očitati. Tehtno pa je razmisliti o bodočih slovenskih nacionalnih atlasih. Pri večjem formatu in bolj »klasičnem« konceptu nacionalnega atla (nižja naklada, ožji krog uporabnikov) bi bilo brez dvoma smiselno v večji meri upoštevati nekatere vsebine, ki so bile zasnovane na primer že pri prvem konceptu slovenskega nacionalnega atla v šestdesetih in sedemdesetih letih. To se v prvi vrsti nanaša na planski pristop, ki je v pojasnjevanju obstoječe prostorske strukture, procesov in problemov v pokrajini ter možnih poti in ciljev njihovega spreminjanja. Tedaj bi v večji meri lahko prišla do izraza znanstvena in strokovna sinteza ter hotenje po spremembah. Podobno bi lahko v večji meri izpostavili vsebine, kot so razvoj socialnoekonomske strukture in prostorska diferenciacija Slovenije. Izpostavili bi dejstvo, da je bila Slovenija vedno tranzitna dežela. Smiselno bi bilo širše prikazati migracijska gibanja v slovenskem prostoru, prav tako pa tudi ob primerni razlagi pojasniti in kartografsko prikazati stanja in dinamiko etnične strukture. Na ta način bi še bolj kot v pričujočem delu prikazali rast moči, vpliva, gospodarsko, etnično in ekološko vitalnost ter prilagodljivost slovenskega človeka in pokrajin. Vendar, opozarjam, to je mogoče storiti pri bolj »klasični« zasnovi nacionalnega atla, namenjene predvsem strokovnjakom različnih področij, ki se ukvarjajo s prostorskimi vprašanji, nikakor pa ne pri takem, kot ga imamo pred sabo. Temu želimo le uspešno pot med bralce in uporabnike, saj je predvsem eno od temeljnih del slovenske geografske znanosti in stroke.

Vladimir Klemenčič

Henrik Tuma:
Planinski spisi

Ljubljana 2000: Založba Tuma, 414 strani, ISBN 961-6245-55-4, ISBN 961-6245-56-2 (komplet)

Henrik Tuma:

Imenoslovje Julijskih Alp (ponatis izdaje iz leta 1929)

Ljubljana 2000: Založba Tuma, 126 strani, ISBN 961-6245-55-4, ISBN 961-6245-56-2 (komplet)

Dve knjigi z različnima naslovoma sta tako tesno povezani, da ju predstavljamo kar skupaj. Prvo, organsko vez predstavlja njun avtor, dr. Henrik Tuma (1858–1935), drugo (na)vez(o) slovenske gore, tretjo vez zemljepisna imena, četrto vez, ki so jo k prvima pridali Tumovi potomci in nasledniki, pa oblikovanje in izgled obeh knjig, ki tvorita celoto. Knjiga Planinski spisi je izbor potopisov in opisov, ki jih je izbral in uredil Vladimir Habjan, vodnik Planinske zveze Slovenije, pisec gorniških vodnikov in novi urednik Planinskega vestnika. Z dr. Brankom Marušičem sta napisala tudi spremno besedo. Knjiga Imenoslovje Julijskih Alp je ponatis knjige, ki je prvič izšla leta 1929. Pisec spremne besede dr. Dušan Čop jo je označil za delo, »... ki ima trajno vrednost, ob novih spoznanjih doživlja popravke in izboljšave, ob njih dozoreva in dozori, njegov pomen pa je v njegovih koreninah...«.

Tumovi potopisi in opisi nosijo v sebi »imenoslovno rdečo nit«, saj so zemljepisna imena sestavni del pokrajine. Toda: ko beremo knjigo, se ne pustimo zapeljati samo imenoslovni poti! Če bomo iskali le imenske podatke, bomo ostali brez Tumovih občutenih opisov gorskega sveta, razmišljanj, v katerih komentira dogodke in pobude o razvoju gorskega turizma. Nevede bomo preskočili tudi številne dogodivščine in sočne zgodbe, etnološke opise in zgodovinske preglede. Dodano vrednost, tako rekoč dobiček k osnovnemu zanimivemu branju, pa predstavljajo priloge, kamor sodijo urednikove opombe, goriško izrazje, seznam prispevkov dr. Henrika Tume po tematiki (na primer potopisi in opisi, alpinistika, varstvo narave, jezikoslovje), izbor prispevkov v domačih in tujih revijah ter knjigah, seznam samostojnih objav, seznam slik, skic in zemljevidov v Planinskem in Geografskem vestniku, seznam prvenstvenih plezalnih smeri, pomembnejših ponovitev in prvih pristopov in izbor objavljenega gradiva o dr. Henriku Tumi. Knjiga gotovo ni za enkratno uporabo, saj bo bralec presenečen nad seboj, predvsem kolikokrat in iz kako različnih hotenj bo poslej segal po njej.

Ob upoštevanju tradicije Geografskega vestnika se vseeno vrnimo k problematiki zemljepisnih imen. Zanj je značilno, da je bila začetna raziskovalna vna usmerjena v zbiranje zemljepisnih imen, njihovo razširjenost in lego (nedvomno je na tem področju v Julijskih Alpah Tuma opravil pionirsko delo), nadaljevanje teh raziskav, ki se odvijajo v zadnjem obdobju, pa obsega sistematično opredeljevanje zemljepisnih imen po geografskih prvinah in razvrščanje v tipe zemljepisnih imen. Na pomen in težave pri zbiranju imen v gorskih območjih so v različnih časovnih obdobjih opozarjali številni pisci. Z zametki sodobnega načina življenja v gorah se je srečeval tudi Tuma: »... Želja, da vendarle končam domače Julijske Alpe, pa je končno odločila, da sem leta 1925 in 1926 predelal Bohinjski kot. Šlo je prav težko radi tega, ker je večina izkušenih domačih vodnikov pomrla ali so prestari, da bi še bili za naporno hojo. Vzrok, da gine med domačimi poznanje planin, je ta, da se je skoraj popolnoma opustila pašnja drobnice – posebno v Bukovskih planinah se pase izključno le goved, da so opravnice majerce večina mlajša dekleta, ki se ne zanimajo za kraj, posebno tudi to, da planine menjajo po večkrat sirarje in najemnike, tako da jim je prostor neznan. Upal sem najti med pastirji najmočnejše Fužinske planine V Lazeh starejšega pastirja, ki bi poznal vrhove in imena. Zaman sem stikal ves popoldan, pastirji so bili sami mladi fantje...«. Zaradi spremenjene gospodarske vloge gorskega sveta in ker v gorah praktično ni več domačinov, predvsem pastirjev in lovcev, »ki so bistroumni opazovalci narave, obdarjeni s čudovito tenkim čutom za izražanje najraznovrstnejših terenskih oblik in pisanosti površinske odeje našega sveta« (Badjura 1953), je marsikatero gorsko zemljepisno ime izgubljeno za vedno.

O Imenoslovju Julijskih Alp si bomo izposodili besede dr. Josipa Tomiška, tedanjega urednika Planinskega vestnika, s katerimi je pred sedemdesetimi leti knjigo pospremil na pot k bralcem (Planinski vestnik iz leta 1930, stran 89): »... Tako smo dobili Slovenci o Julijskih Alpah čisto posebno knjigo, kakor

je take vrste nima za nobeno večje pogorje nobeden narod. V neštetihih pohodih in študiju na mestu je tekom kakih 30 let dr. Tuma določil, preizkusil in skušal pretolmačiti krajepisna imena vseh vrst v Julijskih Alpah, črpajoč le iz pristnih virov na licu mesta. Sama imena, same številke – to je vtis knjige, če na njo pogledaš. Kdo bo kaj takega čital? Res, navadno čtivo knjiga ni; ni knjiga, ki se prebere, potem pa odloži na polico, ampak knjiga, ki se prebira na mestih, kjer hočeš biti o kakem delu teh Alp poučen, drugikrat na kakem drugem mestu – vsakdo želi biti poučen o planinah, ki jih je ali bo prehodil, pa tudi tak, ki bi jih prehodil bodisi kot planinec ali geograf ali geolog ali jezikoslovec ali statistik i. dr. ... Knjiga je torej v prvi vrsti za študiranje in ima kot prvovrstna zbirka trajno znanstveno veljavo, pa tudi kot vzorec za slične opise o drugih planinah velik pomen. Zdaj, ko knjigo imamo, se šele zavedamo, kako smo jo doslej pogrešali. Dr. Tuma si je postavil s tem življenjskim delom spomenik, ki res nima zunanjšega bleska, a je trajen in trden ...«.

Oceno knjige je v naši reviji, torej Geografskem vestniku (leto 1929–1930, strani 201–204) prispeval tudi dr. Anton Melik. Uvodoma je zapisal: »... Kakor se razvidi iz navedenega, ima Tumova knjiga dve sestavini, dva smotra; prvi predstavlja ugotavljanje in ohranitev slovenskih topografskih imen, a drugi interpretacijo, odnosno tolmačenje imen in sklepanje na preteklo etnično in kulturno stanje v Julijskih Alpah ravno na osnovi takega tolmačenja. Ugotovitev topografskih imen za Julijske Alpe, prva in prvotna namera, se je dr. H. Tumi odlično posrečila. ... Da je dr. Tuma zbral in objavil to ogromno gradivo, za to mu gre trajna zahvala in zasluga; njegovo pobudo, da se začeto delo nadaljuje tudi v ostalih predelih, bo tudi vsak geograf z veseljem pozdravil in marsikdo bo mogel pri tem tudi dejansko pomagati. To je ena, in sicer poglavitna, skoz in skoz uspešna stran Tumovega dela. Druga stvar pa je drugačna. Neutrudni in temeljiti zbiralec topografskih imen se je lotil tudi njihove razlage ter jo podaja v pričujoči knjigi v zelo obsežni meri. S tem pa je stopil na področje, kjer z njegovimi uspehi ne moremo biti tako zadovoljni kot z zbira-

njem imen samim. ... Poglavitni del Tumovega Imenoslovja je ogromnega pomena, da pa je tolmačeči del (to so povečini opombe pod črto, ki pa jih je zelo mnogo) ali brez vrednosti ali vsaj nezanesljiv, ker je premalo preciziran, premalo stvarno utemeljen. Etimologiziranje je negativna stran te sicer tako dragocene knjige; v znamenju etimologiziranja se tedaj Tumovo delo ne bo moglo in smelo nadaljevati, marveč samo v znamenju vestnega zbiranja topografskih imen ter vsakovrstnih terminov s točnimi opredelbami ...»

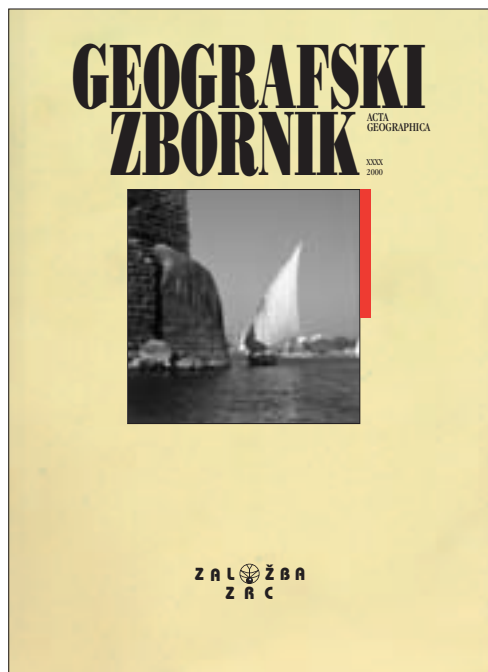
Sposojeni vrednotenji Tumovega dela sta po sedmih desetletjih še vedno aktualni, saj so z vzpostavitvijo Registra zemljepisnih imen pri Geodetski upravi Republike Slovenije slovenska zemljepisna imena postala nedvomni sestavni del nacionalne dediščine. Ker so zemljevidi med najbolj uveljavljenimi sredstvi za posredovanje zemljepisnih imen, saj nam omogočajo predstavitev geografskih in jezikovnih lastnosti zemljepisnih imen na enem mestu, že nekaj let za potrebe registra poteka pregled zemljepisnih imen na listih Državne topografske karte v merilu 1:25.000. Ob upoštevanju tudi Tumovega dela smo na najboljše poti, da kulturno dediščino obogatimo z zapisi, ki so že stoletja sestavni del slovenske pokrajine.

Borut Peršolja

Geografski zbornik/Acta geographica XXXX

Ljubljana 2000: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Založba ZRC, 143 strani, ISSN 0373-4498

Uredniškemu odboru Geografskega zbornika in njegovemu glavnemu uredniku dr. Milanu Orožen Adamiču uspe vselej, iz leta v leto izbrati in za tisk pripraviti raznovrstne prispevke, ki kažejo na vlogo in pomen geografije v sodobnih raziskovalnih usmeritvah. Podrobnejša, usmerjena (specializirana) in poglobljena iskanja v zakonitostih pojavov in procesov, ki preoblikujejo vsakdanjo podobo pokrajine in njene najmarkantnejše sestavine, kažejo čedalje večjo potrebo in korist pri povezovanju temeljnih geografskih preučevanj s številnimi sorodnimi področji, ki zajemajo in vključujejo tako naravoslovne kot družboslovne vede. Kajti geografija je samo ena izmed temeljnih strok, ki raziskuje prostorsko

stvarnost pokrajine, njeno sočasno vlogo v nenehno se spreminjajočem gospodarskem, družbeno-socialnem in kulturno-civilizacijskem sistemu. Pa vendar je vloga geografije pri tem dominantna, saj so prav z njenimi izsledki, ki temelje na odkrivanju in spoznavanju geografskih zakonitosti, kar se da celostno zarisane in pojasnjene smeri in stranpoti v vsakdanjem (vsakokratnem) pokrajinskem razvoju in v preoblikovanju njene podobe.

Tudi zadnji Geografski zbornik je ohranil nekatere, iz zadnjega časa uveljavljene uredniške usmeritve. Med vidnejše in pomembnejše pridobitve prav gotovo sodijo naslednje: a) vse študije so enakovredno objavljene v angleškem in slovenskem jeziku; b) vsi objavljeni prispevki v angleščini in slovenščini so v digitalni obliki dostopni v medmrežju (<http://www.zrc-sazu.si/giam/gz.htm>); c) vse razprave, ki so recenzirane in potrjene s strani mednarodnega uredniškega odbora, so večinoma opremljene z barvnimi grafičnimi ponazorili in drugim dokumentacijskim gradivoim; č) iz leta v leto se pojavljajo prispevki s sorodnih in dopolnilnih področij, kar kaže med drugim tudi na njegovo odprtost, vsebinsko pestrost in interdisciplinarnost.

V štiridesetem, jubilejnem zvezku Geografskega zbornika so objavljeni trije raziskovalni prispevki in njegova dosedanja bibliografija. Uvodni prispevek *Monitoring of Glaciers Surface with Photogrammetry, Case Study on Triglav Glacier* (Spremljanje površja ledenikov s fotogrametrijo, študija na primeru Triglavskega ledenika; str. 7–30) so napisali Mihaela Triglav, Mojca Kosmatin Fras in Tomaž Gvozdanovič. V pripravi je monografija o Triglavskem ledeniku in njegove spremembe v zadnjih petdesetletjih in pol, ko so na voljo zapisi in meritve rednih letnih preučevanj tega našega osrednjega ledenika. Leta 1999 je bilo opravljeno interdisciplinarno snemanje ledenika v običajni stereotehniki. Arhivsko gradivo, ki temelji na fotografranju v rednih časovnih presledkih in s stalnih stojišč s panoramskim fotoaparatom »horizont«, naj bi pripomoglo rekonstruirati tridimenzionalni obseg in površino ledenika v posameznih obdobjih. V članku so podrobneje opisani postopki kalibracije fotoaparata »horizont«, kar so opravili vidni strokovnjaki Inštituta za fotogrametrijo in daljinsko zaznavanje na dunajski tehnični univerzi. In šele na tej podlagi je bilo mogoče rekonstruirati prostorsko stanje ledenika v preteklosti, in sicer na osnovi najrazličnejših fotografij. Avtorji v prispevku posebej poudarjajo, da so zaenkrat rešili vse teoretične in praktične probleme v zvezi uporabe starih fotografij; v pripravi pa je računalniški program in digitalni model površine ledenika v različnih časovnih obdobjih.

Jožef Roškar s Hidrometeorološkega zavoda Republike Slovenije objavlja razpravo *Assesing the Water Resources Potential of the Nile River Based on Data, Available at the Nile Forecasting Center in Cairo* (Ocena vodnega potenciala reke Nil na osnovi razpoložljivih podatkov, zbranih v Prognoističnem centru za Nil v Kairu; str. 31–80). Avtor, ki je dlje časa živel v Egiptu kot vodja oziroma tehnični svetovalec projekta *Monitoring, Forecasting, and Simulation of the Nile River – Egypt project*, nam s tehnično-hidrološkega vidika opisuje vodni potencial Nila, in sicer na osnovi podatkov Prognoističnega centra za Nil. Prikazani so mesečne količine padavin in pretoki na posameznih delih Nilovega porečja. Pregledno je zarisana koeficient odtoka po posameznih predelih porečja. Študija, ki je aplikativnega značaja in namena in temelji na podatkih osmih hidroloških postaj v porečju Nila, poudarja, da priteče v Asuan letno povprečno po 84,71 km³ vode, to je le okrog 6 % ocenjene količine padavin. In če se bo poraba vode v Sudanu povečala s sedanjih 18,5 km³ letno na 25 km³, bo možno tudi Egiptu zagotoviti dovolj vode z današnjimi potrebami namakanja kmetijskih površin (55,6 km³).

Duška Knežević Hočevnar z Inštituta za medicinske vede ZRC SAZU objavlja *Studying International Borders in Geography and Anthropology: Paradigmatic and Conceptual Relations* (Preučevanje mednarodnih meja v geografiji in antropologiji: paradigmatični in konceptualni odnosi; str. 81–98). Članek je prirejena vsebina prvega poglavja njene knjige Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe. Domačinska zamišljanja nacije in lokalitete, ki je izšla pri Založbi ZRC leta 1999. V prispevku so razgrnjeni geografski in antropološki vidiki opredelitve in rabe pojmov: meja in obmejnost (*border, frontier in boundary*). Ob tem avtorica posebej poudarja, da sta raba in pojmovanje termina v geografiji premišljena, razumljiva in konceptualno bolj zastavljena kot na področju antropoloških študij. Podrobneje so osvetljeni antropološki pojmi in vidiki preučevanja mejnosti, kateremu temelji so bili načrtani v sedem-

desetih letih z deli norveškega antropologa Fredrika Bartha, in sicer v delu *Ethnic Groups and Boundaries* (London 1970). Poglavitna je misel, ki jo je zapisala raziskovalka v sklepnem delu svoje razprave, namreč, da so tako antropologi kot tudi geografi ob preučevanju obmejnih ozemelj spoznavali, da so kulture različnih mejnih območij povezane z obstojem (političnih) meja in da niso naravnega izvora.

Dr. Maja Topole je za jubilejno številko Geografskega zbornika pripravila *Bibliography of Geografski zbornik* (Bibliografija Geografskega zbornika; str. 99–142). Uvodoma je zarisana kratka zgodovina izhajanja tega osrednjega inštitutskega znanstvenoraziskovalnega glasila, podan je pregled njegovih urednikov in vsebinska zasnova njegove bibliografije. Le-ta je podana: a) s kazalom po letnikih oziroma zvezkih in urednikih; b) z ustaljenim, uveljavljenim kazalom po tematiki ter c) z avtorskim kazalom. Pregled je pokazal, da je bilo v prvih štiridesetih knjigah Geografskega zbornika objavljeno 194 prispevkov, študij in razprav in da je med njihovimi avtorji 76 domačih in 8 tujih piscev. Prepričan sem, da je objavljena Bibliografija Geografskega zbornika lahko marsikomu v novo spodbudo, da se bo lotil njene vsebinske členitve in ovrednotenja. Z njo je mogoče kar se da pregledno in verodostojno zarisati in opredeliti vlogo in pomen tiskanja raziskovalnih izsledkov za samo rast stroke kakor tudi za uveljavitev sodobne geografije v vsakdanjem strokovnem, izobraževalnem in znanstvenem področju.

Podrobnejši pregled objavljenih prispevkov pokaže, da bo treba v prihodnje večjo pozornost nameniti našemu materinemu jeziku. V prvih dveh člankih je več grobih jezikovnih in korektorskih spodrseljajev in spregledov. Prepričan sem, da bi morali v Roškarjevem članku vsaj osnovno strokovno izrazje uskladiti s sodobno geografsko terminologijo. Na strani 92 je odveč napis »Slovensko besedilo«. Kljub navedenim in še nekaterim drugim spodrseljajem pa sem vendarle prepričan, da tudi zadnji zvezek Geografskega zbornika zasluži dostojno mesto med slovensko znanstveno bero v preteklem letu.

Milan Natek

Kazuko Urushibara-Yoshino:

Karst: Environment and Human Activities

Tokyo 1996: Taimeido Ltd, 325 strani, ISBN 4-470-60014-8

Med letoma 1989 in 1996 je v okviru Japonske geografske zveze delovala komisija »Kraška področja na Zemlji«. Njen predsednik je tudi izdajatelj oziroma avtor te knjige, profesorica na univerzi Hosei (prej na Komazawa) v Tokiju, Kazuko Urushibara-Yoshino. Profesorica Urushibara-Yoshino dobro pozna tudi naš oziroma dinarski kras in je obenem dobra znanka slovenskih krasoslovcev, saj je bil njen podiplomski mentor dr. Ivan Gams in tudi v zadnjih letih je večkrat obiskala naš kras. Zato se mi zdi tudi toliko bolj zanimivo poročati o njeni knjigi, čeprav je v japonsčini in si »bralec«, ki ne obvlada japonskega jezika, z njo ne more dosti pomagati. V knjigi se čuti vpliv slovenskega krasoslovja in avtoričinih stikov s slovenskim krasom in slovenskimi krasoslovci, o čemer bom skušal malo več povedati v teh nekaj vrsticah, kar je za nas gotovo zanimivo in pomembno. Glede stikov med japonskimi in slovenskimi raziskovalci z vidika krasoslovja, lahko rečem, da le niso tako redki; naj mimogrede omenim doktorsko delo Atsushija Fujijija (sodelavca muzeja Kitakyushu na otoku Kyushu) o zaganjalkah (intermitentnih izvirihi), iz katerega se vidi, da je strokovne nasvete dobival tudi iz Slovenije.

Knjiga Karst (Japonci so termin povzeli iz anglosaške literature in uporabljajo besedo karst, zapisano s štirimi pismenkami) je razdeljena na dva glavna dela: splošno o krasu in kraška terminologija.

Prvi del (170 strani) sestavljata dve skupini: kras in človek (poglavja človek in kras, uporaba tal na krasu, uporaba in ohranjanje apnenca, uporaba in ohranjanje jam) ter naravno okolje na krasu (poglavja nastanek krasa, jamsko okolje, podzemeljska voda v krasu, zakrasevanje v koralnih grebenih). Vsega skupaj je avtorica uporabila za pripravo tega dela 226 enot strokovne literature. Med »zahodnimi« deli (v latinici) so tudi štiri slovenska, in sicer vsa Gamsova. Besedilo pojasnjuje 51 grafikonov, kart, skic in tabel ter 24 fotografij (med njimi dve barvni). Med ilustracijami so tudi trije primeri iz Slovenije, slika Cerkniškega jezera ter primeri delanih vrtač in suhih zidov med terasami. Na priloženi karti so označene tudi Postojnska in Planinska jama ter Škocjanske jame.

Kraška terminologija je zbrana na 147 straneh. Pri tem moram dodati, da na splošno besedila, pisana s kitajskimi pismenkami (taka je tudi japonsščina), porabijo manj prostora, kot tista v latinici. Torej 147 strani sploh ni tako malo. Za primerjavo naj spomnim, da obsega slovenska kraška terminologija iz leta 1973, ki jo je pri svojem delu uporabljala tudi avtorica Kazuko Urushibara-Yoshino, le 31 strani.

Gesla v terminologiji so sestavljena po enotnem vzorcu: japonskemu izrazu sledijo japonski sinonimi (če so), nato termin oziroma ustreznimi termini v angleščini, francoščini in nemščini, razlaga oziroma opis v japonsščini ter vir oziroma najpomembnejša literatura. Te ni pri vseh terminih, običajno je naveden le en vir, včasih pa tudi več. Včasih sta primer (na primer Kungurska ledena jama) ali avtor (na primer Henning & Grün) navedena že v opisu in delo potem ni posebej citirano med literaturo. Če je termin drugega izvora (izjemoma grška ali latinska osnova, na primer *spelaiion*), ne v enem izmed treh omenjenih evropskih jezikov, je naveden tudi ta. Vsega skupaj ta terminologija pojasnjuje 805 krasoslovnih terminov s področij geomorfologije, hidrologije, kemije, speleologije, mineralogije, ekologije in sorodnih ved. Že omenjena slovenska terminologija obravnava 406 terminov.

Termini so navedeni po abecednem redu, japonskem seveda, od metode primanjkljaja ionov na prvem pa do škrapelj na zadnjem mestu. Za tiste, ki ne znamo japonsko, to pomeni, da so termini po naključnem vrstnem redu. Z veseljem ugotavljam, da so termini, ki izvirajo z dinarskega krasa, tudi v japonski kraški terminologiji primerno zastopani. Tako so navedeni dolina, hum, kamenica, Kras, polje, ponor in uvala. Termin karst je precej podrobno razložen, navedeni so tudi izrazi Kras, krš in »karra« ter omenjan predindoevropski koren.

Z našega stališča bi bilo želeli, da bi imeli termini malo več etimološke razlag ali celo navedbe avtorjev ali njihovih del, kjer so prvič omenjeni, vendar, realno gledano, kako naj to naredi japonski avtor, če take terminologije še v Evropi nimamo. Morda je malo preveč tiskarskih napak v besedilih, pisanih v latinici, ampak to je več kot samo po sebi razumljivo.

V Ljubljani na odseku za geologijo predavajo geologijo krasa, na oddelku za geografijo geografijo krasa, v Kopru uvajajo podiplomski študij krasoslovja – torej bi morali naši študentje vsaj toliko (po mojem mnenju še več) obvladati osnove krasoslovja, kot japonski ali poljski. Za to pa bi morali imeti tudi ustrezno osnovo, ustrezne učbenike. Gamsov Kras, ki sicer ni bil zamišljen kot učbenik in je izšel 1974, je za naše študente najnovejši »učbenik« krasoslovja, terminologija iz leta 1973 pa najnovejša terminologija. V zadnjih tridesetih letih se je krasoslovje zelo razvilo, z njim pa tudi terminologija, tako mednarodna kot slovenska. Če upoštevamo poleg tega še najnovejša poljska in francoska dela, se bojim, da Slovenci zaostajamo. In ravno tam, kjer je smo najbolj občutljivi – pri vzgoji raziskovalnega in znanstvenega naraščaja ter pri slovenski strokovni terminologiji.

Andrej Kranjc

Marian Pulina:

Kras: Formy i procesy

Katowice 1999: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 374 strani, ISBN 83-226-0890-X

Avtor tega krasoslovnega učbenika, Marian Pulina, je redni profesor šleziješke univerze, kjer imajo v okviru fakultete Ved o Zemlji (Sosnowiec) celo katedro za geomorfologijo krasa, ter predavatelj na univerzi v Strassbourgu. Bil je študent J. Corbela in je dober poznavalec slovenskega in dinarskega krasa. Na slovenskem krasu je bil prvič leta 1957 in kasneje je sodeloval z Gamsom, Habičem in Kunaverjem. Bil je tudi med prvimi raziskovalci Triglavskega brezna. Pričujoče delo Kras: oblike in procesi, je izšlo v zbirki Vede o Zemlji, kot univerzitetna skripta številka 546. Izraza skripta ne smemo vzeti preveč dobesedno po naše, ko so skripta običajno na preprost način razmnožen in neugleden študijski pripomoček. V tem primeru gre za pravo knjigo s trdimi in plastificiranimi platnicami ter tudi z barvnimi slikami. Čeprav učbenik, je delo primerno za vse ljubitelje krasa, ki jih kraške oblike in procesi malo podrobneje zanimajo, za študente geografije in geologije pa manj kot formalni učbenik, ampak predvsem kot pomoč pri njihovem samostojnem raziskovalnem delu. Če pomislimo še na enciklopedijo o krasu

(355 strani velikega formata, glej poročilo v reviji *Acta carsologica* 29/2), ki je izšla prav tako lani in katere soavtor je tudi M. Pulina, potem so poljski študentje, ki se zanimajo za kras, z osnovno literaturo kar dobro preskrbljeni.

Kot pove podnaslov, delo M. Puline ni priročnik o krasu oziroma krasoslovju v celoti, ampak obravnava le »fizično krasoslovje«, čeprav kot geograf ne more popolnoma zanemariti človekove dejavnosti in njegovega vpliva na okolje, ki je prav na krasu lahko še posebej pereče. Knjiga je precej standardno razdeljena na devet glavnih poglavij: kraške kamnine, morfologija krasa, speleomorfologija, hidrologija krasa, hidrokemija, kemična denudacija na krasu, razvoj krasa, vpliv človeka na kraško okolje, raziskovalne metode in analiza sestave kraških voda. Posamezna poglavja so razdeljena še podrobneje. Kot se za učbenik spodobi, je snov urejena sistematično in pregledno. Tako so na primer kraške oblike razdeljene pragmatično na mikro-, mezo- in makrooblike, jame pa na tiste, nastale v vadozni, prehodni (vmesni) in freatični coni. Z primer naj malo podrobneje spregovorim o mezooblikah. Avtor jih dalje deli na take, ki so jih oblikovali korozija in udori, ter na fluviokraške. Korozijske ter udorne deli dalje na vrtače, na okna, na simetrične in asimetrične oblike, na cenotes, torkas, hojos, na kraške relikte (stolpi, stožci), hume, cockpitate in tsingije. Med fluviokraškimi oblikami so našete poleg običajnih (splošno znanih), kot so slepe in suhe doline, naravni mostovi in lehnjakova jezera, tudi nenavadne, celo v stroki (vsaj pri nas) redko omenjene ali sploh neznane, kot na primer casimba in caleton. Tudi učbeniki so odraz avtorjevega posebnega zanimanja in njegove specializacije. V tej knjigi se to odraža v večjem poudarku na krasu v polarnih področjih oziroma krasu, razvitem v ledu (kriokras), česar marsikateri krasoslovec sploh ne priznava oziroma uporablja termin glaciokarst. Zato tudi ne preseneča, da avtor med »kamnine«, v katerih se pojavljajo termokraške oblike, šteje tudi led. Na katedri za geomorfologijo fakultete Ved o zemlji se avtor sam in marsikateri njegovih sodelavcev zavzeto ukvarjajo s kraškimi vodami, njihovimi lastnostmi, sposobnostjo korodiranja in onesnaženostjo. To se lepo vidi v zadnjem poglavju o značilnosti in analizi kraških voda, kjer so podrobneje opisane metode, uporabne za ugotavljanje lastnosti vode oziroma vsebnosti raznih ionov.

M. Pulina ni samo dober poznavalec najrazličnejših tipov krasa po svetu, ampak jih je tudi sam preučeval, in to dva skrajna primera: kras (in kriokras) v polarnem področju, na Svalbardskih otokih, in tropski kras na Kubi. To se tudi pozna v tem učbeniku. Poudarek na kriokrasu sem že omenil, za primere krasa iz tropskih področij pa avtor navaja predvsem izsledke, pogosto lastne, s Kube. Tudi to je »tradicija« za tropski kras, saj je bil nekdanj ta kras med najbolje preučeni, od tam izvira tudi izraz mogot, medtem ko danes navajamo predvsem primere s kitajskega krasa in izraz mogot izpodriva feng.

To, da avtor dobro pozna naš kras, se odraža tudi v njegovi knjigi. To je namreč ena redkih krasoslovnih monografij ali učbenikov, v kateri je izvor termina kras pravilno predstavljen. Delo ilustrira 173 slik (17 je barvnih), skic, prereзов, načrtov in zemljevidov. Med temi jih je 8 s tematiko s slovenskega krasa, še dve pa sta vzeti iz slovenske strokovne literature. Ne samo ilustracije, tudi tabele oziroma preglednice pripomorejo k boljši predstavi o snovi, kar je še posebej pomembno za učbenike. V pričujočem jih je 35. Tudi bogat izbor literature, vsega skupaj je zbranih 343 bibliografskih enot, kaže na avtorjev dober pregled nad krasoslovno problematiko in razprostranjenostjo krasa po svetu. Vključuje tudi sedem del petih slovenskih avtorjev. K preglednosti in uporabnosti dela pripomorejo tudi seznam inventarjev jam na Poljskem, indeks zemljepisnih imen (brez težave najdemo Cerkniško jezero, Kras, Rakov Škocjan, Retovje), poljska so posebej, indeks jam in indeks strokovnih pojmov.

Iz predstavitve knjige je jasno, da je pisana v poljščini. Zato je seveda ni mogoče kar tako priporočati kot učbenik našim študentom geografije in krasoslovja, na vsak način oziroma kljub temu pa je lahko dober dodatni pripomoček. Kdor se kolikor toliko spozna na kras, pozna mednarodno terminologijo (pogosto so poleg poljskih navedeni tudi izrazi v angleščini in francoščini) in obvlada še kak slovanski jezik, bo z lahkoto razumel vsaj slike, diagrame, tabele – ti pa predstavljajo velik del obravnavane snovi. Obenem je pa to eden od razmeroma redkih primerov sodobnega učbenika krasoslovja in bi bil lahko vzor za tak učbenik v slovenščini, v kolikor ga bomo dobili, izpod peresa slovenskega avtorja.

Andrej Kranjc

**Jean-Noël Salomon:
Précis de Karstologie**

Pessac Cedex 2000: Presses universitaires de Bordeaux, 249 strani, ISBN 2-86781-262-3

Na univerzi v Bordeauxu, kjer poučuje in je vodja Laboratorija (instituta) za uporabno fizično geografijo dr. J.-N. Salomon, je razmeroma močna skupina krasoslovcev. Tam so do nedavna izdajali osrednjo francosko krasoslovno revijo *Karstologie* in tam je tudi sedež Francoske krasoslovne zveze, katere predsednik je prav tako avtor te knjige, to je »Priročnika za krasoslovje«.

Medtem ko je v novejšem času izšlo v anglosaški literaturi kar nekaj temeljnih krasoslovnih monografij (kot na primer najbolj znana Fordova in Williamsova *Karst Geomorphology and Hydrology*), takih sintetičnih del v francoskem jeziku, kljub sicer obilni krasoslovni in speleološki literaturi, zadnjih 30 let ni bilo. Zato pa ta zasluži tem več pozornosti. Učbenik, knjiga, vezana v platno in z barvnim ščitnim ovitkom, je izšel v zbirki »*Sciteren*«, kjer je leta 1996 izšlo že delo o krasu na Yucatanu.

Predgovor h knjigi je napisal nestor francoskega krasoslovja, Jean Nicod, avtor je bil njegov učenec, in poudaril njene tri glavne cilje: uvesti v krasoslovje (po avtorjevem mnenju je to veja geomorfologije) logični red, zapisati osnovne razlage kraških pojavov in procesov v razumljivem jeziku ter biti vodnik skozi labirint ozko usmerjenih del in publikacij. Temu je najbrž vzrok, da je že pred uvodom kratko poglavje o referenčnih monografijah in revijah. Med prvimi je našeta slovenska *Acta carsologica*.

Tudi to delo je pisano za precej širši krog, ne le za študente geografije, zato so tudi naslovi poglavij, v katere je razdeljena snov, bolj poljudno (morda tudi privlačno) sestavljeni. Da v sami razporeditvi snovi ni kakih presenetljivih novosti, je razumljivo, če naj bo snov urejena po logičnem redu. Snov, skupaj na dobrih 200 straneh, je razdeljena na dvanajst poglavij: Kraške kamnine, Raztapljanje karbonatov, Površinske oblike: škraplje, Zaprte depresije: vrtače, uvale in polja, Kraške doline, Vloga strukture in tektonike, Vloga reliefa, dejavnik hidrodinamičnih okoliščin, Hidrološko delovanje, Vpliv klime na kras, Kras in dejavnik čas, Orodja za spoznavanje krasa, Izkoriščanje in uporaba krasa. Nekatera poglavja so razmeroma kratka in brez podrobnejše razdelitve (Raztapljanje karbonatov), medtem ko so druga daljša in razdeljena na pod- in podpodpoglavja (poglavje o vplivu klime kar na 14 takih manjših enot). Razpored oziroma obravnava snovi je res logična, lahko bi rekel, da kar tradicionalna. Tako so kraške doline navedene po vrsti, alogene, slepe, zatrepne in suhe doline ter razpad normalne doline. Tudi kraški sedimenti so razdeljeni na avtohtone, alohtone in tufe ter travertine.

Avtor je podrobneje raziskoval kras na Madagaskarju, kar se odraža tudi v tem priročniku in kar je tudi sprememba oziroma novost v primerjavi s podobnimi priročniki ali učbeniki. Tako v besedilu kot v slikovnem gradivu so pogosto uporabljeni primeri s krasa na Madagaskarju (med ilustracijami je kar šest takih). Zaradi tega ima avtor najbrž tudi malo drugačen pogled na tako imenovani tropski kras: shilin (kamniti gozd) zanj ni posebna oblika, ampak le (skrajna) faza v razvoju škrapelj, to je tsingy (Spitzkarren). Tudi uvala avtorju ne dela težav, saj je zanj to končna faza neposrednega razvoja vrtače: od mikrodoline preko mezo- in makrodoline do uvale.

Če še v tem delu pogledamo malo podrobneje, kako je zastopan naš kras, moram ugotoviti, da njegova priljubljenost oziroma njegova »referenčnost« padata. V tem priročniku je med 97 ilustracijami le ena s slovenskega krasa, med turističnimi jamami so omenjene Postojnska jama in Škocjanske jame, to je pa takorekoč vse. V tabeli (vsega skupaj jih je 9) o intenzivnosti korozije ni več našega krasa, ne notranjskega, ne alpskega, čeprav je bil do sedaj v večini takih del (na primer Ford & Williams) za primerjavo običajno upoštevan. Seznam literature našteva vsega skupaj 231 bibliografskih enot, med katerimi je 7 prispevkov slovenskih avtorjev, če mednje štejem tudi Steinberga (leta 1781). Če skušam na kratko označiti razliko med tem in podobnimi deli o krasu, bi Salomonovem delu prisodil boljšo metodičnost in preglednost, pač pa manj podrobnosti, manj podatkov in manj neposredno uporabnih napotkov (kar je posebno pomembno za študente). Za konec naj omenim še majhno pomanj-

kljivost – delo nima indeksa. Dober seznam imen lahko bistveno pripomore k uporabi knjige, učbenika še posebej.

Če bi hoteli primerjati vse tri v tej številki Geografskega vestnika našete učbenike, bi se težko odločili, kateri je boljši, še posebej, ker so kljub vsemu v podrobnostih različni: japonski ima obširno terminologijo in poudarek na začetnih fazah zakrasedevanja v toplem podnebnju (na atolih oziroma na koralnih grebenih), poljski bralca podrobneje seznani z glaciokrasom in kriokrasom, francoski pa s podrobnejšimi pogledi na tropski kras. Pač pa je skupno to, da imajo japonski, poljski in francoski študenti dobre nove učbenike krasoslovja, slovenski pa se morajo s to snovjo seznanjati iz najrazličnejših virov v najrazličnejših jezikih.

Andrej Kranjc

Jörg Maier, Reiner Beck:
Allgemeine Industriegeographie

Gotha 2000: Klett-Perthes, 295 strani, ISBN 3-623-00851-6

Področje industrijske geografije je obravnavano v številnih ekonomskogeografskih študijah, vendar je knjig, ki sistematično obravnavajo vsebino industrijske geografije razmeroma malo. Pričujoče delo zapolnjuje to vrzel, toliko bolj, ker je izpod »tipkovnice« priznanega ekonomskega geografa z Univerze v Bayreuthu, dr. Jörga Maierja, drugi avtor, Reiner Beck, pa je sodelavec Katedre za ekonomsko geografijo z iste univerze.

Knjiga je razdeljena na 5 poglavij, ki so zasnovana kot kombinacija splošnih, teoretskih tem in ponazoritve le-teh na konkretnih primerih. Teoretska spoznanja so v veliki meri prevzeta iz drugih ved (ekonomije, regionalne politike, tehnologije, managementa), prikazani primeri pa ji dajejo regionalnogeografsko dimenzijo. Obdelane so klasične vsebine industrijske geografije, večji poudarek pa je na sodobnih teorijah o ekonomskem in industrijskem razvoju. Kljub zahtevnosti tematike, ki je na eni strani zelo abstraktna, na drugi pa povsem konkretna, je avtorjema uspelo besedilo uravnovesiti, predvsem pa ohraniti prostorsko komponento, ki se v takih primerih pogosto izgubi.

Prvo poglavje obravnava teoretska izhodišča in osnovne pojme industrijske geografije. V ospredju so pojmi, povezani s sodobnimi procesi v ekonomiji razvitih držav: globalizacija, inovacija, prestrukturiranje in gospodarsko (industrijsko) povezovanje. Podrobneje izvemo o prestrukturiranju Porurja iz industrijskega v stanovanjsko in storitveno območje, o prestrukturiranju industrije v Aachnu in spremembah gospodarske usmerjenosti Potsdama.

Drugo poglavje obravnava razmestitev in lokacijske dejavnike industrije. Poleg Webrove in Löscheve teorije je prikazana tudi teorija razvojnih ciklov, teorija bazičnih in nebazičnih dejavnosti ter tako imenovana teorija življenjskega cikla. Nazoren je prikaz »starih« in »novih« lokacijskih dejavnikov ter njihovih prostorskih implikacij. Na primeru industrije Zgornje Frankovske (severni del Bavarske) so obdelani lokacijski dejavniki tamkajšnjih industrijskih podjetij, prikaz pa močno odstopa od ustaljenih predstav o lokacijskih faktorjih.

V tretjem poglavju so prikazane značilnosti industrije v zgostitvenih območjih (industrija v suburbanem območju Nürnberga), v starih industrijskih območjih (proizvodni obrati na severovhodu Anglije), v manj razvitih območjih (na primeru zveznih dežel na vzhodu Nečije) ter pomen malih in srednjevelikih podjetij pri regionalnem razvoju (v Turingiji).

Četrto poglavje obravnava pomen in vlogo države v industrijski in regionalni politiki. Prikazana je industrijska politika Nemčije, in sicer z vidika vzpodbujanja regionalnega razvoja v manj razvitih zveznih deželah in razvijanja novih oblik povezovanja med podjetji (na primer razvoj tehnoloških parkov in industrijskih con).

Zadnje, peto poglavje govori o vplivih industrije na gospodarske, socialne in okoljske razmere v pokrajini. Vreden pozornosti je poskus ovrednotenja učinkov industrijskega podjetja na podeželju (obrat Cherry v naselju Auerbach), kjer so na podlagi izdatkov zaposlenihv kraju bivanja, ocenjeni prihodki

lokalnih skupnosti. Socialni učinki industrijskega razvoja so prikazani na osnovi ponudbe in povpraševanja po različno kvalificirani delovni sili ter ceni njihovega dela. Podobno so ovrednoteni tudi učinki obremenjevanja okolja.

Na koncu knjige je obsežen seznam literature in bogato stvarno kazalo. Knjiga je namenjena študentom geografije, nekatera poglavja (na primer o teorijah industrijskega razvoja, lokacijskih dejavnikih) pa bodo zanimiva tudi za tiste, ki osnove industrijske geografije že obvadajo.

Vladimir Drozg

KRONIKA**Borut Belec – sedemdesetletnik**

Maribor, 13. 1. 2001

Kakor nam kroženje Zemlje po osončju neizprosno meri dolžino prehojene življenjske poti, nas po drugi strani izziva, da pretehtamo bero našega dela, ki je nastala v tem času. Ko ocenjujemo ustvarjalnost našega jubilaranta, moramo ugotoviti, da je s svojim pedagoškim, znanstvenoraziskovalnim in organizacijskim delom nedvomno vodilna osebnost mariborske geografske srenje in eden izmed najvidnejših slovenskih geografov.

Četudi rojen Mariborčan, je mladost preživel v Ljutomeru in je že zato Prlekiji in celotni subpanski Sloveniji posvetil velik del svojega raziskovalnega dela. Po končani klasični gimnaziji v Mariboru je leta 1955 diplomiral na Prirodoslovno-matematično-filozofski fakulteti, se zaposlil na klasični gimnaziji in v Pokrajinskem muzeju v Mariboru ter od leta 1962 na Pedagoški akademiji v Mariboru kot predavatelj obče in regionalne geografije, nekaj časa pa je predaval tudi na Višji in Visoki ekonomsko-komercialni šoli v Mariboru.

Že med študijem je pokazal veliko željo po znanju in njegovem terenskem potrjevanju. To je bil čas, ko so pod nesporno Melikovo avtoriteto potekala načrtna preučevanja na področju fizične geografije Slovenije. Od tod tudi prve Belčeve razprave o geomorfološkem razvoju Slovenskih in Medjimurskih goric, Haloz in Mariborske ravnine. Hkrati je pod Ilešičevim vplivom mlade geografe privlačevala družbenogeografska problematika slovenskih pokrajin, ki je značilna tudi za večino Belčevih del. Zato ni naključni naslov njegove prve razprave v Geografskem vestniku 27–28 Antropogeografija vasi na Spodnjem Murskem polju.

Pomemben zagon za jubilarantovo raziskovalno delo pomeni leta 1961 ustanovljen Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, ki je sistematično izvajal lokalnogeografska preučevanja, zlasti v Severovzhodni Sloveniji. Ta so bila hkrati usklajena z raziskovalnimi programi v okviru Zveze geografskih društev Jugo-

slavije in ustreznih komisij Menarodne geografske unije. Raziskovalni dosežki slovenskih geografov so bili tako sprotno dostopni širši geografski javnosti. Ugodna okoliščina je bila tudi Belčeva zaposlitev na novo ustanovljeni Pedagoški akademiji v Mariboru. Takrat je nastala njegova doktorska disertacija Ljutomersko-Ormoške gorice. Delo, objavljeno s podnaslovom agrarna geografija, pomeni poleg Bračičevih Vinorodnih Haloz primer monografije, ki obravnava izbrane naravnogeografske elemente z izrazitim poudarkom na družbenogeografskem razvoju ter recentnih socialnih in gospodarskih procesih. Produktivna usmerjenost Vzhodnih Slovenskih goric je Belca napeljala v sistematična preučevanja posebnih kmetijskih kultur, najprej vinogradništva, nato pa še sadjarstva in hmeljarstva v Sloveniji. Med slovenskimi geografi je bil prvi, ki je preučeval te kulture v njihovi prostorski in razvojni dimenziji od 19. stoletja dalje. Intenzivnost zemljiške rabe, produktivna usmerjenost ter prostorske transformacije podeželja mu pomenijo osnovo za tipologijo agrarnega prostora na Slovenskem, ki jo smemo označiti kot epilog njegovih agrarnogeografskih preučevanj.

Že v sedemdesetih letih se je odzival na takrat poudarjeno družbeno angažiranje v degradiranih, razvojno manj razvitih in obmejnih območjih Slovenije. Sodeloval je v skupinskih raziskavah o socioekonomskih in ekoloških učinkih melioracij in zemljiških zložb v Ščavniški dolini ter problemov obmejnih območij Slovenije. Po osamosvojitvi in nastanku slovensko-hrvaške državne meje je bil nosilec projekta o socioekonomski in demografski problematiki mejnih območij s Hrvaško, po letu 1997 pa je vodil projekt o zemljiški razdrobljenosti v Severovzhodni Sloveniji z vidika vključevanja v integrirano evropsko kmetijstvo. Še zlasti se je posvečal problematiki prekmajne zemljiškoposestne povezanosti, spremembam poljske razdelitve in socialni strukturi podeželja.

Jubilant sodi med geografe z intenzivno mednarodno dejavnostjo, saj je bil od leta 1974 neprekinjeno aktivni udeleženec mednarodnih geografskih kongresov in simpozijev ter član Mednarodne geografske zveze, njenih komisij in delovnih teles na področjih rabe tal, ruralnega razvoja, marginalizacije, spremembe ruralnih sistemov in uravnoteženo-trajnega razvoja podeželja. Med letoma 1992 in 1996 je bil redni član komisije za uravnotežen razvoj ruralnih sistemov, od leta 1996 pa je član študijske skupine za razvojne probleme v marginalnih regijah. Sodeloval je zlasti z geografskimi institucijami na Poljskem in Madžarskem ter v Nemčiji. Bil je soorganizator in udeleženec mnogih evropskih mednarodnih univerzitetnih znanstvenih srečanj. Objavljal je v številnih tujih publikacijah. S tovrstno dejavnostjo je znatno prispeval k afirmaciji slovenske geografije v zamejstvu in večji mednarodni razpoznavnosti Slovenije. Povsem umevno je, da je deloval tudi v domačem Geografskem društvu Maribor, Geografskem društvu Slovenije oziroma Zvezi geografskih društev Slovenije.

Za jublanta je značilna izrazita dejavnost tudi na njegovi matični ustanovi in univerzi. Opravljal je zadolžitve namestnika predstojnika Združenja mariborskih visokošolskih zavodov, dekana Pedagoške akademije in direktorja VTO predmetni pouk. Bil je predstojnik Raziskovalnega inštituta, prodekan za raziskovalno dejavnost in dekan Pedagoške fakultete, večkrat pa je vodil tudi katedro in oddelek za geografijo. Deloval je v raznih organih in komisijah Združenja mariborskih visokošolskih zavodov in Univerze v Mariboru, Raziskovalne skupnosti Slovenije ter Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani.

Bibliografija jubilanta obsega 368 enot, med njimi 34 izvornih znanstvenih člankov, 21 elaboratov, 70 objavljenih predavanj in povzetkov na znanstvenih konferencah, 24 samostojnih sestavkov v znanstvenih in strokovnih knjigah, 3 monografije in 6 univerzitetnih učbenikov. Od leta 1980 ima zapisanih 86 mentorstev (vir: COBISS, Borut Beleč (00481), osebna bibliografija za obdobje 1955–2001).

Za svoje raziskovalno in znanstveno delo je prejel Prešernovo nagrado za študente, nagradi iz sklada Štefana Kovača in sklada Borisa Kidriča, za prispevek k razvoju Pedagoške fakultete in Univerze v Mariboru pa zlato plaketo Pedagoške akademije ter srebrno in zlato plaketo Univerze v Mariboru. Slovenska geografija mu je leta 1997 za izjemne znanstvenoraziskovalne dosežke pri preučevanju Slovenije kot enemu prvih podelila Melikovo priznanje, Univerza v Mariboru pa lani za izredne zasluge na pedagoškem in znanstvenoraziskovalnem področju naslov zaslužnega profesorja.

Strokovni kolegi in prijatelji mu želimo še veliko zdravih let.

Božidar Kert in Ludvik Olas

Študentske Prešernove nagrade

Ljubljana, 5. in 6. 2. 2001

V zbornični dvorani Univerze v Ljubljani je bila v ponedeljek, 5. 2. 2001 podelitev študentskih Prešernovih nagrad Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Za svoje diplomsko delo sta jih med drugimi porejela tudi Darja Gros (naslov naloge Deforestacija v Amazoniji, mentorica dr. Metka Špes) in Matej Vranješ (Nekateri vidiki preučevanja prostorske odprtosti lokalne skupnosti: vzorčna študija periferne in obmejnega območja – na primeru Bovškega, mentor dr. Milan Bufon).

V isti dvorani so dan kasneje podelili še univerzitetne študentske Prešernove nagrade. Prejel jo je tudi Blaž Komac za diplomsko delo z naslovom Vodne razmere kraških izvirov na južnem podnožju Kaninskega pogorja. Njegov mentor je bil dr. Jurij Kunaver.

Borut Peršolja

Mirko Pak – častni doktor Univerze v Pécsu na Madžarskem

Pécs, Madžarska, 13. 3. 2001

Zelo redko doleti slovenske geografe slava, da jim katera od evropskih univerz podeli naziv častnega doktorja. Pomladi 2001 je ta čast doletela dr. Mirka Paka, rednega profesorja na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Visoko priznanje je dr. Paku podelil rektor Univerze v Pécsu dr. József Tóth na svečani seji senata.

Častni doktorat (*Doctorem Scientiarum Philosophiae Honoris Causa*) je bil dr. Mirku Paku podeljen za njegovo obsežno znanstvenoraziskovalno in strokovno delo ter za več kot 30 letne intenzivne stike z madžarskimi geografi. Pakov znanstveni opus obsega čez 150 znanstvenih razprav, predvsem s področja socialne, urbane in regionalne geografije, ki so bile objavljene v uglednih domačih in tujih znanstvenih revijah. Kot vabljeni profesor je predaval na mnogih univerzah v tujini in se aktivno ude-

Dr. Mirko Pak (tretji z leve) na slovesnosti ob podelitvi častnega doktorata Univerze v Pécsu.

leževal domačih in mednarodnih znanstvenih srečanj. Kolegi ga poznamo tudi kot zagnanega organizatorja znanstvenih sestankov, uspešnega urednika strokovnih publikacij, pisca učbenikov in dolgoletnega aktivnega člana naše stanovske organizacije.

Pakovo sodelovanje z madžarskimi geografi sega v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so v okviru tedanjega Geografskega inštituta Univerze v Ljubljani, skupaj z Geografskim inštitutom Univerze v Budimpešti pod vodstvom priznanega profesorja Georgeja Enyedija, raziskovali v Porabju. Leta 1977 je vzpostavil stike z dr. Janosem Kolto z Geografskega inštituta v Pécsu. Stiki z Madžari so se poglobili v osemdesetih letih, ko so se slovenski geografi aktivno udeleževali mednarodnih simpozijev, ki so jih izmenično organizirale geografske inštitucije v Pécsu, Bayreuthu, Mariboru in Ljubljani. Razvili so se obojestranski plodni odnosi, tudi z geografi iz Szombathelyja, Kecskemeta in Szegeta, kar je omogočilo številne osebne stike in predavateljske obiske ter skupne raziskovalne projekte. Kolegi iz Pécsa so gostili tudi več študentskih ekskurzij iz Slovenije. Intenzivni stiki so privedli do več objav madžarskih kolegov v našem strokovnem tisku in naših raziskovalcev, tudi dr. Paka, v njihovih. Leta 2000 je imel dr. Pak v Pécsu tudi serijo predavanj v okviru njihovega dodiplomskega in podiplomskega študija. Kot kaže, se bo dolgoletno sodelovanje s kolegi iz Pécsa, čigar koordinator je vseskozi dr. Pak, v bližnji prihodnosti tudi formaliziralo v obliki posebnega sporazuma med Oddelkom za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Oddelkom za geografijo Univerze v Pécsu. Sporazum bo omogočil še plodnejše sodelovanje na raziskovalnem področju ter olajšal izmenjavo profesorjev in študentov. Kako visoko cenijo madžarski geografi prizadevanja dr. Paka kaže tudi posebno povabilo na prireditev ob praznovanju stopenindvajsete obletnice Geografskega društva Madžarske, ko je bil kot eden redkih tujih gostov povabljen k aktivnemu sodelovanju.

Slovenski geografi dr. Mirku Paku čestitamo za visoko priznanje.

Darko Ogrin

Tatjana Šifrer – sedemdesetletnica

Hruševo, 16. 3. 2001

Pomladi leta 2001 je praznovala svoj življenjski jubilej, sedemdesetletnico, Tatjana Šifrer, diplomirana geografa in bibliotekarska svetovalka v pokoju.

Geografski vestnik se je spomnil njene šestdesetletnice v 63. letniku, leta 1991, kjer je bila orisana njena življenjska pot ter delo v Knjižnici Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Tatjana Šifrer je svoje službovanje začela v geografski knjižnici in ga po petintridesetih letih tudi zaključila na isti ustanovi. S svojim vestnim, marljivim in strokovnim delom je ustvarila sodobno knjižnico, ki je bila ponos Oddelka za geografijo in hkrati odlična podpora sodelavcem in številnim generacijam študentov in kasneje diplomantov pri raziskovalnem in študijskem delu.

Dolga leta je sama skrbela za knjižnico, šele v sedemdesetih letih si je pridobila sodelavki, saj je knjižnični fond naraščal, povečevalo se je število študentov in drugih uporabnikov, povečeval pa se je tudi obseg knjižničnih opravil. Kljub ročnemu katalogiziranju knjižnega gradiva in zamudnemu pretipkovanju kataložnih listkov je bil knjižni fond vedno pravočasno in strokovno obdelan. Danes pa bibliotekarkam veliko zamudnih opravil olajšajo računalniki. Tatjana Šifrer se je upokojila ravno v letu, ko je računalnik začel postajati osnovno orodje tudi v geografski knjižnici. Med prvimi na fakulteti je posvečala veliko pozornost informacijski dejavnosti. Njena je bila pobuda za načrtno seznanjanje študentov prvega letnika s katalogi, knjižničnim fondom in podobnim. Veliko pozornost je posvečala individualnemu delu z uporabniki, ki jim je pomagala s svojim bogatim strokovnim znanjem in poznavanjem knjižničnega fonda. Bilten novosti je pričel uporabnike seznanjati z mesečnimi novostmi knjižnice prav na njeno pobudo. Vse ideje, ki jih je udejanjila v svojem dolgoletnem službovanju, se razvijajo naprej in ob podpori sodobne tehnologije in novih kadrov dograjujejo še danes.

Njeno vsestransko strokovno delo v geografski stroki in knjižnici ni bilo prezrto. Priznanja so ji podelili: Geografsko društvo Slovenije, Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Mladinska knjiga in Filozofska

fakulteta. Leta 1997 je ob petinsedemdesetletnici Geografskega društva Slovenije prejela zlato plaketo Zveze geografskih društev Slovenije, ki se podeljuje za več kot tridesetletno prizadevno, uspešno in odmevno delo pri razvoju in uveljavljanju slovenske geografije. Ob osemdesetletnici ustanovitve Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je oddelek prvič podelili priznanja Oddelka za geografijo. Prejeli so jih upokojeni sodelavci in med dobitniki tega priznanja je bila tudi Tatjana Šiferer. Na svečani podelitvi leta 1999 so priznanje utemeljili z naslednjimi besedami: »... *Uspešnega razvoja Oddelka, pa tudi geografije, si ne moremo zamisliti brez pregledne in vsem geografom dostopne knjižnice, dobre kartografije, urejenega laboratorija, tajništva ... Oddelek za geografijo je imel srečo, da so dolga leta, vse do upokojitve, ta dela opravljali naši sodelavci, ki so v svoje delo vnesli veliko entuziazma, znanja, razgledanosti in dobre volje. Vedno so bili pripravljeni pomagati tako študentom kot profesorjem in asistentom, pa čeprav so njihove zahteve in želje mejile že na nemogoče. Vsak izmed njih je pomagal graditi trdne temelje našega oddelka in njegovih sestavnih delov, vsi skupaj pa so veliko pripomogli k temu, da se naš Oddelek uvršča med najbolj urejene na fakulteti ...*«.

Tatjana Šiferer želimo ob njenem življenjskem jubileju še veliko dobrega zdravja, življenjskih moči in vedrine za opravljanje vsega tistega, kar izpolnjuje in bogati njen vsakdanjik.

Janja Turk

Marko Žerovnik – dobitnik srebrnega priznanja

Komenda, 15. 5. 2001

Ob prazniku občine Komenda je dr. Marko Žerovnik, samostojni kulturni delavec v pokoju, dobil srebrno priznanje. V obrazložitvi podelitve občinskega priznanja, ki so bila letos prvič podeljena, je med drugim zapisano: »... *Dr. Marko Žerovnik (rojen leta 1932) je v zadnjih 25. letih, odkar živi v Komen-di, dejavno vključen v prenekatere področja vsakdanjega življenja. Zavzemal se je za celostni razvoj tamkajšnje osnovne šole, bil je med pobudniki gradnje večnamenske športne dvorane, soostanovitelj in sodelavec krajevnega časopisa Aplenca, pobudnik in član uredništva zbornika Komenda (1992), avtor številnih strokovnih prispevkov in aplikativnih ekspertiz. Precej zaslug ima za ustanovitev občine Komenda; v ta namen*

je izdelal več študij in strokovnih utemeljitev, ki so podpirale in upravičevale nastanek občine kot temeljnega kazalca sodobne krajevne samouprave ...».

Milan Natek

Andrej Kranjc – redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Ljubljana, 7. 6. 2001

Na redni volilni skupščini Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani je bil njen dose-danji izredni član dr. Andrej Kranjc, znanstveni svetnik na Inštitutu za raziskovanje krasa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, izvoljen za rednega člana SAZU.

Dr. Andrej Kranjc (rojen leta 1943) je bil že leta 1995 izvoljen za izrednega člana SAZU. S svojimi številnimi, raznovrstnimi in temeljnimi raziskavami kraških predelov Slovenije je obogatil področje kraške geomorfologije, speleologije, geografije in agrarne geografije. Njegova preučevanja in regionalne analize odlikuje kvantifikacija obdelanih pojavov in poglobljeno poznavanje zgodovinskih virov. Njegova knjiga *Recent Fluvial Cave Sediments, their Origin and Role in Speleogenesis* iz leta 1989 je prva monografija o tej problematiki na svetu. Je član številnih teles mednarodnih strokovnih združenj, slovenski koordinator evropskega projekta COST 65, avtor poglavja o raziskovalnih metodah, varstvu kraških voda, pobudnik in usmerjevalec vsakoletnih krasoslovnih šol in drugih mednarodnih prireditev, urednik enajstih zvezkov *Acte carsologica* in sodelavec pri številnih raziskovalnih projektih. S svojim celotnim delom je prispeval k prodoru in ugledu slovenske krasoslovne znanosti v svetu kakor tudi k uveljavitvi Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni kot priznanega in pomembnega mednarodnega krasoslovnega središča.

Milan Natek

ZBOROVANJA**Peti bienalni simpozij »Geografski informacijski sistemi v Sloveniji«**

Ljubljana, 26. 9. 2000

Na začetku jeseni leta 2000 je v Prešernovi dvorani Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani potekal peti bienalni simpozij Geografski informacijski sistemi v Sloveniji, tokrat za leti 1999 in 2000. Organizirala sta ga Geografski inštitut Antona Melika in Prostorsko-informacijska enota Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v sodelovanju z Zvezo geografskih društev Slovenije in Zvezo geodetov Slovenije. Temeljni namen multidisciplinarnega simpozija je bil prikazati presek dela in vrhunskih dosežkov v preteklih dveh letih in hkrati spodbuditi nadaljnji razvoj na področju raziskav in uporabe geografskih informacijskih sistemov.

Simpozija se je udeležilo 116 raziskovalcev, strokovnjakov, pedagogov, uporabnikov, proizvajalcev geografskih informacijskih sistemov in nekaterih drugih, kar je največ do zdaj. V veliko veselje nam je bilo, da se je simpozija ob starih znancih udeležila tudi mlajša generacija, med njimi tudi študentje.

V sklopu predavanj je devet udeležencev avdiovizualno predstavilo naslednje aktualnejše teme: digitalno pomorsko kartografijo, register zemljepisnih imen, zasnovo geografskega informacijskega sistema za načrtovanje v slovenskem obrambnem sistemu, vzpostavitev centralne baze podatkov stavb, izkušnje pri razvoju nepremičninskih evidenc, digitalno geološko karto, geografski informacijski sistem v daljinskem ogrevanju, kartiranje zgornje gozdne meje v Triglavskem narodnem parku in analize vpliva dostopnosti avtobusnih postajališč.

Na razstavnem prostoru so bili prikazani nekateri zadnji dosežki s področja geografskih informacijskih sistemov pri nas ter naslednje postrske predstavitve: digitalni model površja Triglavskega narodnega

MARCO ZAPLATIL

Udeleženci simpozija so bili tudi (spredaj od leve proti desni) dr. Zoran Stančič, dr. Branko Rojc, dr. Milan Orožen Adamič in dr. Oto Luthar.

parka, izdelava plastnic in analitičnega senčenja za karto Malte, informacijski sistem kulturne dediščine, vegetacijska karta Slovenije, dvoživke in ceste ter biotopi Slovenije.

Na dan simpozija je izšel zbornik z referati, predstavljenimi na simpoziju, in drugimi članki, ki obravnavajo aktualne teme s področja geoinformatike v Sloveniji. Vseh prispevkov v zborniku je 31.

Tomaz Podobnikar

18. zborovanje slovenskih geografov

Ljubljana, 19.–21. 10. 2000

Oktober 2000 je v Ljubljani potekalo 18. zborovanje slovenskih geografov. Organiziralo ga je Ljubljansko geografsko društvo v sodelovanju z Društvom učiteljev geografije in Zvezo geografskih društev Slovenije. V Ljubljani se je pod geslom Ljubljana – geografija mesta in mesto geografije zbralo 150 udeležencev iz Slovenije in nekaj gostov iz tujine. Namen srečanja je bil predstaviti dosežke in strokovna spoznanja ter izmenjati izkušnje in ideje preteklega obdobja. V ospredju strokovnega zanimanja je bilo mesto Ljubljana.

Prvi dan zborovanja so bila po pozdravnih besedah predsednice Ljubljanskega geografskega društva dr. Irene Rejec Brancelj, predsednika Zveze geografskih društev Slovenije dr. Milana Orožna Adamiča in podžupana Mestne občine Ljubljana Antona Colariča plenarna predavanja. Kot gosta sta predavala dr. Luc V. Zwaenepoel in dr. Karl Ruppert. Udeleženci so si po predavanjih ogledali antično, srednjeveško ali Plečnikovo Ljubljano, nekateri so ogled prilagodili načrtu novega priročnika za učitelje zemljepisa v osnovnih šolah. V Cankarjevem domu je bila otvoritev razstave posterjev. Pripravili so jih srednješolci, študentje geografije in nekateri strokovnjaki. Posterji so bili vključeni v Festival znanosti v organizaciji Slovenske znanstvene fundacije. V Šolskem muzeju so se zbrali učitelji geografije na občnem zboru svojega društva. V Zemljepisnem muzeju je bila popoldne okrogla miza o stanju okolja v Ljubljani. Pripravili in vodili so jo absolventi geografije na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete, ki so prejšnje študijsko leto v okviru usmeritve varstvo geografskega okolja pod mentorstvom dr. Metke Špes izdelali študijo Stanje okolja v Mestni občini Ljubljana. Na Ljubljanskem gradu je bil voden ogled razstave Kartografska upodobitev in razvoj Ljubljane na izbranih načrtih od 16. stoletja do sredine 20. stoletja. Zvečer je bil v Stanovski dvorani ljubljanskega gradu sprejem za udeležence srečanja. Otvoritveni govor je imel dr. Matej Gabrovec, vodja organizacijskega odbora. Dr. Milan Orožen Adamič je podelil priznanja Zveze geografskih društev. Razdeljeno je bilo 5 pohval, 8 bronastih, 17 srebrnih in 17 zlatih plaket Zveze geografskih društev Slovenije.

Drugi dan srečanja so bila predavanja iz različnih urbanogeografskih tem. Vzporedno s predavanji so potekale hospitacije in delavnice na nekaterih srednjih šolah. Organiziran je bil ogled Oddelka za urbanizem Mestne občine Ljubljane ter Hiše eksperimentov. Okrogle mize o javnem potniškem prometu so se udeležili tudi gostje – predstavniki prevoznikov (Ljubljanski potniški promet, Kam-bus Kamnik, Slovenske železnice), Avtobusne postaje Ljubljana, Mestne občine Ljubljana in iniciativne skupine za uvedbo tramvaja. Popoldne so se zvrstile štiri krajsje strokovne ekskurzije po mestu in njegovi ožji okolici. Udeleženci ekskurzije so si z dr. Mirkom Pakom ogledali funkcijsko zgradbo Ljubljane. Dr. Dejan Rebernik je predstavil socialnogeografsko zgradbo Ljubljane. Dr. Matej Gabrovec je vodil ekskurzijo po Zgornji Šiški, Kosezah in Podutiku, kjer je prikazal agrarne elemente v mestu. Mag. Valentina Brečko Grubar in Simon Kušar sta prisotne seznanila z geografskimi značilnostmi Ljubljanskega polja.

Zadnji dan so bile štiri celodnevne ekskurzije v mestno okolico. Organiziran je bil ogled geografskih značilnosti Velike planine (ekskurzijo sta vodila mag. Miha Pavšek in Borut Peršolja). Dr. Karel Natek in dr. Davorin Tome sta vodila ekskurzijo na Ljubljansko barje. Udeleženci so si ogledali profil južnega dela Ljubljane. Spoznali so klasično barjansko kulturno pokrajino in probleme, ki se pojavljajo zaradi suburbanizacije. Ingrid Florjanc z Gimnazije Ledina je pripravila ogled Taborske jame in okoliškega kraškega sveta v luči izpeljave terenskega dela za pridobitev delne ocene na maturitetnem preizkusu iz znanja geografije. Dr. Stanko Pelc in mag. Drago Kladnik sta organizirala ogled podežel-

skega zaledja vzhodnega dela Ljubljane. V ospredje zanimanja je bilo kmetijstvo na mestnem robu in CRPOV v krajevni skupnosti Besnica.

Z ekskurzijami je bilo 18. zborovanje slovenskih geografov končano. Program zborovanja je bil zelo obširen in raznolik. Aktivno sodelovanje na zborovanju je bilo omogočeno vsakomur, ki je to želel. Opravljen je bil širok geografski pregled mesta z okolico. Poudarjena so bila številna odprta vprašanja, ki bodo izziv geografom tudi v prihodnosti. Rezultati raziskav niso predstavljeni v zborniku prispevkov, kot je bila redna praksa do zdaj, ampak prvič v samostojni knjigi. V monografiji Ljubljana – geografija mesta so predstavljene izbrane urbanogeografske, okoljske teme ter prispevki o vpetosti mesta v okolico. Knjiga je opremljena s številnimi barvnimi kartami in grafikoni. S svojo vsebino in tehničnim izgledom je zanimiva za širši krog uporabnikov, ne le za geografe. Novost na tokratnem zborovanju je bil tudi zbornik povzetkov, v katerem so kratki opisi vseh dejavnosti na zborovanju. Na zborovanju so se okrepile medsebojne vezi med geografi ter zavedanje pripadnosti skupni geografski družini. Strokovno delo, ki je bilo opravljeno, pa je pomemben prispevek h geografskemu poznavanju Ljubljane – mesta geografije.

Simon Kušar

20. speleološka šola »Speleological school«

Cieszyn in Liptovsky Mikulas, Poljska in Slovaška, 9.–15. 2. 2001

V mestih Liptovsky Mikulas na Slovaškem in Cieszyn na Poljskem je potekala dvajseta speleološka šola. Jubilejno mednarodno zborovanje so organizirali Oddelek za geomorfologijo Univerze v Šleziji, Laboratorij za raziskave in dokumentacijo kraških pokrajin iz Poljske, Uprava slovaških jam in Slovaški muzej za varstvo narave in speleologijo. Tovrstna mednarodna multidisciplinarna strokovna srečanja, ki so se začela že pred šestindvajsetimi leti pod vodstvom dr. Mariana Puline, so v tem času dosegla zavidljivo strokovno raven in širok krog stalnih udeležencev. Dvajseto šolo je vodil dr. Andrej Tyc.

Osnovni namen speleološke šole je predstavitev najnovejših spoznanj na področju speleologije in krasoslovja ter izmenjava najnovejših spoznanj in strokovnih mnenj. Šola daje vpogled v dogajanje na področju speleologije in krasoslovja v Evropi, pa tudi širše. Tudi vsebina predavanj ne obsega zgolj speleoloških tem, temveč tudi hidrološke, glaciološke in geomorfološke, zato se krasoslovna šola, ki poteka v Sloveniji v organizaciji Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU, in speleološka šola, ki poteka na Poljskem, dopolnjujeta.

Delo na speleološki šoli je bil razdeljeno na dva različna sklopa: terensko delo in znanstveni simpozij. Udeleženci srečanja so pripravili referat in ga predstavili strokovni javnosti. Krajša popoldanska srečanja so bila namenjena predstavitvam posterjev, večeri pa so bili poljudnoznanstveno obarvani in namenjeni predstavitvam fotografskega ter filmskega gradiva.

Petindvajseta speleološka šola se je začela z ekskurzijo na slovaški kras pri mestu Liptovsky Mikulas. Celodnevna ekskurzija je bila namenjena ogledu doline Demanovska in jam v Spodnjih Tatrah (jama Slobody, jama Mieru in Demanovska ledena jama) pod vodstvom dr. Pavla Belle, Petra Gazika in Jana Zelinke. Obisk ledene jame je bil namenjen spoznavanju rezultatov raziskav datacij jamskih sedimentov in predavitvi rekonstrukcije razvoja jame.

Predavanja prvega dne so bila namenjena kraški geologiji in geomorfologiji ter vplivu človeka na kras. Glavni poudarek je bil na spoznavanju vpliva sedimentoloških, tektonskih in denudacijskih procesov na razvoj kraškega površja. V torek, 13. 2. 2001, so predavatelji predstavili hidrološke raziskave o določanju zaledij in varstvu kraških izvirov ter poglobljene regionalne hidrogeografske študije. Predzadnji sklop predavanj je bil namenjen referatom o zgodovini kraških in speleoloških raziskav na Poljskem, v četrtek pa smo spoznavali najnovejše dosežke pri raziskovanju vpliva ogrevanja ozračja na subpolarne ledenike in spremembe odtoka vode ter značilnosti grenlandskega ledenega pokrova in ledenikov na Spitsbergh. Predstavljeni so bili tudi rezultati najnovejšega odkritja nove najgloblje jame na svetu

z imenom Voronja ali Kruberova jama na Kavkazu v Gruziji. Doslej raziskani deli jame segajo 1710 m globoko.

Spelološke šole se udeležujejo geografi, geologi, klimatologi, glaciologi, biologi in drugi znanstveniki. Udeleženci so leta 2001 prišli večinoma iz vzhodnoevropskih držav. Največ je bilo Poljakov, med njimi veliko študentov, ki so tudi pomagali pri organizaciji. Sodelovali so še Čehi in Slovaki, pa tudi Španci, Rusi, Ukrajinci, Bolgari in Srbi, že vse od začetka pa sodelujemo tudi Slovenci. Leta 2001 smo se speleološke šole udeležili dr. Andrej Mihevc in mag. Nadja Zupan Hajna z Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU, dr. Jurij Kunaver z Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in podpisani z Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Blaž Komac

POROČILA**Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU v letu 2000**

Ljubljana, Gosposka ulica 13, <http://www.zrc-sazu.si/giam>

Geografski inštitut Antona Melika je imel v letu 2000 enajst redno zaposlenih raziskovalcev in dve tehnični delavki ter več stalnih in občasnih pogodbenih sodelavcev, ki so sodelovali pri raziskovalnih projektih in nalogah.

Inštitut ima 5 organizacijskih enot: Oddelek za geoeкологиijo vodi Mauro Hrvatin, Oddelek za regionalno geografijo dr. Drago Perko, Oddelek za naravne nesreče dr. Milan Orožen Adamič, Oddelek za geografski informacijski sistem dr. Matej Gabrovec in Oddelek za tematsko kartografijo mag. Jerneja Fridl.

Na inštitutu delujejo tudi knjižnica, ki jo vodi dr. Maja Topole, kartografska zbirka, ki jo vodi Meta Ferjan, in geografske zbirke, ki jih vodi Maruša Rupert.

Na inštitutu je sedež Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije. Njen predsednik je dr. Milan Orožen Adamič, sekretarka pa dr. Maja Topole.

V letu 2000 je delo potekalo v okviru raziskovalnega programa Regionalna geografija Slovenije ter pri temeljnem projektu, dveh projektih naravne in kulturne dediščine, šestih aplikativnih projektih in več nalogah.

Nekdanje Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, zdaj del Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije, je inštitutu odobrilo raziskovalni program Regionalna geografija Slovenije (vodja dr. Drago Perko), kamor se je prenesla tudi vsebina projektov Geografska mikroregionalizacija Slovenije, Vrednotenje rabe tal z vidika naravnih in družbenih razmer, Triglavski ledenik in ledenik pod Skuto ter Geomorfološke oblike in procesi v Sloveniji. Leta 1999 je delo potekalo še v celoti po projektih, leta 2000 pa deloma po projektih in deloma že po programu Regionalna geografija Slovenije.

Temeljni projekt Geografska mikroregionalizacija Slovenije (vodja dr. Drago Perko) je potekal peto leto. Raziskovalci smo nadaljevali z analiziranjem 8640 teoretičnih kombinacij pokrajinskih sestavin, ki smo jih ugotovili s pomočjo geografskega informacijskega sistema. Obdelali smo 2.027.198 prostorskih enot z velikostjo 1 ha. Določili smo, iz kakšne kamnine so zgrajene, kakšnemu reliefu pripadajo, kakšno podnebje imajo in kakšno rastje jih porašča. Ugotavljali smo, katere so tiste teoretične kombinacije, ki temeljijo na napakah v izvirnih podatkih. Z Wardovo metodo smo prostorske enote in kombinacije pokrajinskih sestavin na več načinov združevali v skupine, in to tako, da smo spreminjali pomen oziroma težo posameznih pokrajinskih sestavin. Ukvarjali smo se tudi z uporabo nekaterih novih metod v regionalni geografiji, predvsem metode Monte Carlo, ki temelji na naključnih številih. Poleg tega smo sistematično pregledali različne vsebine, dostopne na medmrežju, ki se ukvarjajo z regionalno geografijo ter geografsko regionalizacijo in tipizacijo.

Projekt naravne in kulturne dediščine Triglavski ledenik in ledenik pod Skuto (vodja dr. Milan Orožen Adamič), ki je nadaljevanje dolgoletnega inštitutskega programa, je potekal peto leto, sistematično opazovanje in merjenje obeh ledenikov pa traja že od leta 1946. Nadaljevali smo z urejanjem arhivskega gradiva, prek leta pa smo Triglavski ledenik tudi redno opazovali in fotografirali. Terenske raziskave so potekale od 4. do 5. julija. Meritve globine ledu iz predhodnega leta smo dopolnili z novimi meritvami. V sodelovanju z zasebnim raziskovalcem, geologom mag. Tomažem Verbičem smo z georadarsko napravo RAMAC-GPR na štirinajstih prerezih izmerili globino ledu in dopolnili podatke o izoblikovanosti kotanje, v kateri leži ledenik. Največja debelina ledu je na nekaterih mestih 9 m. Pri izvedbi meritev so s tehničnimi manevri spuščanja georadarske naprave sodelovali pripadniki Gorske šole Slovenske vojske. Trije člani raziskovalne ekipe so se želeli spustiti v Triglavsko brezno, vendar jim je spust preprečil led, ki zapira vhodno brezno. Opravljeno je bilo fotografiranje vhodne dvorane ter Ivačičeve jame pod Triglavskim domom na Kredarici. Sodelavci Geodetskega inštituta Slovenije in podjetja DFG Con-

sulting so nadaljevali z delom pri fotogrametrični obdelavi fotografij in drugih podatkov za rekonstrukcijo prostorskega stanja ledenika v starejših časovnih obdobjih.

Projekt naravne in kulturne dediščine Geomorfološke oblike in procesi v Sloveniji (vodja dr. Matej Gabrovec) je potekal drugo leto. Nadaljevali smo s pripravo inventarja geomorfoloških oblik in procesov na slovenskem ozemlju. Posebno pozornost smo posvetili ledeniškim in kraškimi oblikam v visokogorju Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alp. Hkrati smo zasnovali metodologijo podrobnega preučevanja dolomitnega kraškega reliefa. Začeli smo s pripravo terminološkega slovarja geomorfoloških oblik in procesov ter sodelovali pri strokovnih ogledih in prvih raziskavah plazov, ki je prizadel Log pod Mangartom.

Aplikativni projekt Vpliv potresa 12. 4. 1998 na Bovškem na stavbe, ljudi in okolje (vodja dr. Milan Orožen Adamič), pri katerem sta sodelovala tudi Zavod za gradbeništvo Slovenije in Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, je potekal drugo, zadnje leto. Zgornje Posočje sodi med potresno najbolj ogrožene slovenske pokrajine. Ta del Slovenije sta v manj kot četrto stoletja prizadeli kar dve uničujoči seriji potresov, leta 1976 in leta 1998. Že leta 1998 smo se lotili terenskega dela in ga sklenili na začetku leta 2000. Metodologija dela je bila enaka kot pri preučevanju potresa leta 1976, kar je olajšalo primerjavo med obema potresoma. Pokazalo se je, da sanacija po potresu leta 1976 ni bila povsod izvedena dovolj kakovostno. Ugotovili smo, da je potres leta 1998 prizadel 221 naselij v šestnajstih občinah. Za vsako od teh naselij smo določili višino škode ter ocenili stroške sanacije. Posledice potresa smo povezali z naravnimi in družbenimi razmerami v pokrajini.

Aplikativni projekt Pregledna ocena ogroženosti Ljubljane zaradi naravnih nesreč s poudarkom na potresih in poplavah (vodja dr. Milan Orožen Adamič) je potekal drugo leto. Potresi in poplave spadajo med tiste naravne nesreče, ki najbolj ogrožajo Ljubljano, glavno mesto države. Še vedno je živ spomin na posledice, ki jih je povzročil rušilni potres leta 1895. S pomočjo geografskega informacijskega sistema, kamor smo vključili sloje s podatki o potresih, poplavah, zemeljskih plazovih, hišah in prebivalcih, smo izdelali tri zemljevide ogroženosti ljubljanske občine: za potrese, poplave in zemeljske plazove. Skoraj 1500 Ljubljancev živi v potresnih območjih z oznako 9_2 in 9_3 (po MCS potresni lestvici) v stavbah, ki bi se lahko porušile. Poplave ogrožajo skoraj 4000 stavb: v najbolj ogroženih območjih živi okrog 300 prebivalcev, v srednje ogroženih skoraj 4000, v poplavno manj ogroženih pa okrog 3000. Zemeljski plazovi ogrožajo več kot 7000 prebivalcev ljubljanske občine.

Aplikativni projekt Geografsko preučevanje občine Moravče: vrednotenje zemljišč za različne tipe rabe tal (vodja dr. Maja Topole) je potekal prvo leto. Raziskave lanskoletnega projekta Občina Moravče: geografske podlage za ugotavljanje optimalne rabe tal, ki vsebuje analize vseh fizičnih in nekaterih družbenih sestavin pokrajine, rabo tal in regionalizacijo, smo nadgradili z vrednotenjem zemljišč za različne tipe rabe tal. Z matematično-statističnimi obdelavami smo posameznim geografskim dejavnikom določili njihovo težo, jih združili v štiri kakovostne razrede in jih obdelali s pomočjo geografskega informacijskega sistema. Na teh temeljih smo pripravili sintetske zemljevide primernosti za pozidavo, za njive, sadovnjake in travnike, z njihovim prekrivanjem pa še skupni zemljevid optimalne rabe tal. Primerjali smo ga s sedanjo rabo tal in izločili neracionalno rabljene površine ter podali predloge za primernejšo rabo. Pokazali smo tudi na gozdne površine, kjer bi bila možna intenzivnejša raba tal. Raziskava je bila podlaga za projekt CRPOV.

Aplikativni projekt Idejna zasnova kartografskega sistema prostorskega plana Slovenije (vodja: mag. Jerneja Fridl), pri katerem je sodeloval tudi Geodetski inštitut Slovenije, je potekal prvo leto. Raziskovalci smo se najprej seznanili s stanjem predvidenih kartografskih gradiv, ki bodo obvezna priloga k prostorskim aktom, predvsem k Prostorskemu planu Slovenije. Ker sodi ta po hierarhiji v sam vrh državnih aktov, smo največjo pozornost namenili zasnovi elementov kartografskega sistema Prostorskega plana Slovenije. Po temeljiti strokovni analizi smo pripravili oceno predvidenega kartografskega gradiva. Izkazalo se je, da so karte glede natančnosti geokodiranih podatkov, velikosti, števila elementov prikaza, stopnje kartografske generalizacije, uporabe grafičnih spremenljivk in številnih drugih oblikovnih kartografskih prijemov zelo neenotne. Še posebej smo izpostavili vsebinsko neuravnote-

ženost kart po sektorjih, podvajanje tematik ter probleme glede natančnosti in kakovosti prostorskih podatkov. Zasnovo kartografskega sistema smo začeli z določitvijo formata in meril kart, z izbiro stopnje kartografske generalizacije ter z analizo funkcijske povezave med vsebino geografskih podlag in tematsko vsebino. Sledilo bo določanje izvenokvirne vsebine in elementov geografske podlage tematskih kart ter oblikovanje kartografskih izraznih sredstev za posamezne tematske vsebine.

Pri aplikativnem projektu Uporaba CORINE Land Cover podatkovne baze in okoljski indikatorji v Phare državah (vodja dr. Matej Gabrovec) sta sodelovala Ministrstvo za okolje in prostor ter Vodnogospodarski inštitut. Obdelali smo podatkovne baze o rabi in pokrovnosti tal ter določili znanstveno utemeljene okoljske kazalce. Na podlagi teh kazalcev bodo države, ki so vključene v program Phare, spremljale dogajanja v okolju z vidika njegovega obremenjevanja.

Pri aplikativnem projektu Pregled zemljepisnih imen z Državne topografske karte v merilu 1 : 50.000 (vodja Borut Peršolja) je sodeloval tudi Inštitut za geografijo. Pregledali smo zemljepisna imena s 6 listov nove Državne topografske karte v merilu 1 : 50.000, in sicer liste Ljutomer, Maribor, Murska Sobota, Ptuj, Rogatec in Slovenska Bistrica. Pregled zemljepisnih imen je obsegal lego zemljepisnega imena, opredeljevanje po geografskih prvinah, razvrščanje v tipe zemljepisnih imen in ugotavljanje pravičnosti zapisa v skladu s slovenskim oziroma nemškim, madžarskim in hrvaškim pravopisom.

Naslovi najpomembnejših nalog v letu 2000 so: Nacionalni atlas Slovenije (vodja mag. Jerneja Fridl), Dorling Kindersleyjev Atlas sveta (vodja Mauro Hrvatin), Predlog za sistematičen zajem zemljepisnih imen po šifrantu tipov zemljepisnih imen iz različnih podatkovnih baz v Register zemljepisnih imen (vodja Borut Peršolja), Evidenca zemljepisnih imen: konceptualni, logični in fizični model z navodilom za vzpostavitev (vodja Borut Peršolja), Tematske karte za Enciklopedijo Slovenije (vodja mag. Jerneja Fridl), Spremljanje dela Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen (vodja dr. Maja Topole) ter Priprava in zastopanje regionalne skupine UNGEGN za Vzhodno, Srednjo in Jugovzhodno Evropo na konferenci UNGEGN (vodja dr. Milan Orožen Adamič).

Inštitut izdaja znanstveno revijo Geografski zbornik (*Acta geographica*), ki jo ureja dr. Milan Orožen Adamič, in znanstveno knjižno zbirko Geografija Slovenije, ki jo ureja dr. Drago Perko.

Leta 2000 je izšel štirideseti zvezek Geografskega zbornika s tremi razpravami enakovredno v angleškem in slovenskem jeziku. Geografski zbornik izhaja v obeh jezikih tudi na medmrežju. Slovenska različica je na naslovu: <http://www.zrc-sazu.si/giam/gz.htm>.

V zbirki Geografija Slovenije sta izšli dve knjigi: Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa avtorja Draga Perka in Razvoj in učinki turizma v Rogoški Slatini avtorja Uroša Horvata.

Inštitut je skupaj s Prostorsko informacijsko enoto ZRC SAZU, Zvezo geografskih društev Slovenije in Zvezo geodetov Slovenije organiziral simpozij Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 1999–2000, ki je potekal 26. septembra v Ljubljani, in izdal zbornik Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 1999–2000, ki so ga uredili David Hladnik, Marko Krevs, Drago Perko, Tomaž Podobnikar in Zoran Stančič, založila pa založba ZRC.

Raziskovalci inštituta so v letu 2000 objavili čez sto bibliografskih enot, na domačih in tujih srečanjih predstavili več kot trideset predavanj in bili na štirih študijskih potovanjih v tujini.

Inštitut je sodeloval z Oddelkom za geografijo Pedagoške univerze Hokkaido, Asahikawa na Japonskem pri prvem svetovnem atlasu rabe tal *Atlas of land use and land cover change*, z Geografskim inštitutom Madžarske akademije znanosti iz Budimpešte pri standardizaciji zemljepisnih imen, z Geografskim inštitutom Univerze iz Salzburga v Avstriji pri projektu Razvoj geografskega informacijskega sistema na osnovi programskega orodja SPANS, z Inštitutom za fotogrametrijo in daljinsko zaznavanje Tehniške fakultete Univerze z Dunaja v Avstriji pri fotogrametrični izmeri površine Triglavskega ledenika v različnih časovnih presekih ter z Geografskim oddelkom Geografsko-geodetskega inštituta iz Tsukube na Japonskem pri geomorfoloških kartah in preučevanju naravnih nesreč. Z dunajskim Inštitutom za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo ter svetovnimi založbami Dorling Kindersley, Klett-Perthes, Westermann in De Agostini je inštitut sodeloval na področju tematske kartografije.

Dr. Drago Perko je bil mentor magistrandoma Borutu Peršolji in Mimi Urbanc ter doktorandoma mag. Jerneji Fridl in mag. Tomažu Podobnikarju, dr. Milan Orožen Adamič magistrandoma Tadeji Križnar in Mihi Pavšku, dr. Matej Gabrovec pa magistrandoma Franciju Petku in Blažu Komacu.

Miha Pavšek je 15. decembra magistriral na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani z uspešnim zagovorom naloge Fizičnogeografska pogojenost snežnih plazov v slovenskih Alpah s posebnim oziroma na preventivo.

Mauro Hrvatin je bil odlikovan z bronasto plaketo Zveze geografskih društev Slovenije za več kot desetletno prizadevno, uspešno in odmevno delo pri razvoju in uveljavljanju slovenske geografije, Miha Pavšek pa odlikovan s pohvalo Zveze geografskih društev Slovenije za prizadevno in uspešno delo na področju geografije. Blaž Komac je prejel univerzitetno Prešernovo nagrado za diplomsko nalogo.

Raziskovalci inštituta so bili dejavni tudi kot uredniki in člani uredniških odborov številnih knjig in revij, v različnih komisijah državnih organov, pri Gibanju znanost mladini, kot mentorji podiplomskih mladih raziskovalcev, srednješolcev in osnovnošolcev, v Zvezi geografskih društev Slovenije in Ljubljanskem geografskem društvu ter drugod.

Drago Perko

Inštitut za geografijo v letu 2000

Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, <http://www2.arnes.si/~ljigeo1>

Inštitut za geografijo je v letu 2000 nadaljeval z rednim temeljnim raziskovalnim delom v okviru leto poprej oblikovanega raziskovalnega programa »Socialna geografija«, ki zajema štiri področja: politično geografijo, regionalni razvoj, varstvo okolja in gopodarsko geografijo. Poleg tega so potekali tudi trije temeljni raziskovalni projekti: Zmogljivost okolja kot podlaga za uravnotežen razvoj pri načrtovanju posegov (dr. Špes), Modeli geografskih raziskovanj sonaravnega regionalnega razvoja (dr. Ravbar) in Čezmejno povezovanje narodnih manjšin v procesih evropskega povezovanja (dr. Zupančič). Naši sodelavci so sodelovali pri treh temeljnih projektih: Slovenska alpska jezera (na NIB, sodelovanje dr. Branccljeve), Inventarizacija slovenskih jezer (na NIB, sodelovanje dr. Branccljeve) in Izdelava modelov ranljivosti za gozd in gozdni prostor (GI, sodelovanje dr. Špesove). Poleg tega so potekali tudi drugi projekti: Prostor in gospodarski razvoj Slovenije (dr. Ravbar, za Urad za prostorsko planiranje, MOP), Omrežje naselij (Poselitev in prostorski razvoj Slovenije (dr. Ravbar, za Urad za prostorsko planiranje, MOP), Družba in prostorski razvoj Slovenije (dr. Zupančič, za Urad za prostorsko planiranje, MOP), Problematika Romov v občini Turnišče (dr. Zupančič, za občino Turnišče), Volilni okraj (dr. Ravbar, za Državni zbor RS), Ranljivost okolja v koprski občini (dr. Špes, za občino Koper), Možnosti kmetovanja v rastlinjaki (dr. Brancelj in mag. Kladnik, za občino Ljubljana), Strokovne podlage za tipizacijo kmetijskih območij (dr. Ravbar, za Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano), Čezmejne dnevne delovne migracije delovne sile na schengenskih mejah RS (dr. Zupančič, za Službo vlade RS za evropske zadeve), Zemljepisna imena (mag. Kladnik) ter trije tuji oziroma mednarodni: projekt EMERGE (udeležba dr. Branccljeve), projekt SUDMA (udeležba dr. Ravbarja) in projekt Ethnische Minderheiten in Alpenraum (udeležba dr. Zupančiča). Na inštitutu smo v sodelovanju z Uradom za prostorsko planiranje oblikovali Nacionalni sekretariat Interreg za področje Alp (vodi ga mag. Cigale). Izvajali smo strokovne ekskurzije za dijake slovenskih šol v zamejstvu (dr. Zupančič), sodelovali pri izdelavi kart za Enciklopedijo Slovenije (mag. Kladnik). Obnovila so se prizadevanja za izdajo knjige *National Atlas of Slovenia* oziroma Nacionalni atlas Slovenije (angleška in slovenska različica); obe deli sta izšli leta 2001. Nadaljevala so se prizadevanja za dokončanje zbirke Slovenija total (Goriška, Posavje), kar smo prevzeli od preminule Pomurske založbe. Mag. Kladnik je sodeloval pri projektu Dokončanje slovenske geografske terminologije. Obsežno in vsebinsko pestro delo se zrcali v bibliografskih rezultatih sodelovalcev inštituta za leto 2000. Objavili smo 16 znanstvenih in strokovnih prispevkov, več poglavij v znanstvenih knjigah, bili pisci sestavkov v enciklopediji, napisali 10 recenzij in poročil, predgovore, se udeležili več znanstvenih sestankov doma in predvsem v tujini, sodelovali na okroglih mizah in semi-

narjih ter predavali na tujih univerzah (dr. Zupančič). Sodelavci so imeli tudi več nastopov v medijih. Smo člani več svetov na državni ravni (praktično vsi nosilci projektov). Prav tako je obsežno tudi sodelovanje z različnimi državnimi ustanovami in ministrstvi, poleg dela na projektni ravni.

Z delom je nadaljeval tudi Zemljepisni muzej Slovenije, in sicer z zbiranjem, urejanjem in razstavljanjem (tri razstave) starega kartografskega gradiva in baze statističnih podatkov. Pridobil je nove topografske karte. V sodelovanju z Oddelkom za geografijo Filozofske fakultete smo pričeli tudi z računalniško obdelavo tega gradiva za COBISS. V dvorani je bilo okrog 20 prireditev geografije in sorodnih strok.

Na področju založništva se je nadaljevalo redno delo izdajanje Geografske Slovenice. Izšli sta dve številki: prva je posvečena pokrajinsko ranljivim območjem v Sloveniji, druga pa regionalnemu razvoju v Sloveniji. Število zamenjav z drugimi, predvsem tujimi revijami se je precej povečalo.

Jernej Zupančič

Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU v letu 2000

Postojna, Titov trg 2, <http://www.zrc-sazu.si/www/izrk/izrk-s.htm>

V raziskave programa Raziskovanje krasa, ki ga denarno omogoča Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, smo skušali zajeti vsa najbolj pomembna področja krasoslovja. Z raznovrstnimi pristopi smo preučevali kraško površje, kraške jame in kraške vode ter zgodovino krasoslovja in speleologije. Razširjali smo temeljna krasoslovna znanja, poglobljali poznavanje naše naravne dediščine in pripravljali izhodišča za načrtovanje življenja v občutljivi kraški pokrajini. Naše raziskave so bile učinkovito vpete tudi v mednarodne krasoslovne tokove.

Nadaljevali smo s preučevanjem jamskih spletov in njihovo povezanostjo s površjem. Geomorfološke raziskave so bile usmerjene v jame brez stropov.

Sedanje korozijske in erozijske procese smo merili v Škocjanskih jamah, polzenje tal oziroma sedimentov pa v Skedneni jami in v Potočki zijalki.

Z J. Čarjem smo preučili Veliko Jeršanovo dolino, ki je nekdanja udornica. To je del študije o tektonski zgradbi Postojnskega krasa.

Raziskovali smo temeniško podolje, ki leži na stiku večjih pokrajinskih in geomorfoloških enot: Posavskega hribovja, kjer prevladuje erozijski (normalni) relief in dolenskega dela slovenskega Dinarskega gorstva, kjer prevladuje kraški relief.

Na področju med Divačo in Črnim Kalom smo pozornost še posebej usmerili v površinske kraške pojave, ki bi kazali na izrazito zakraselost, v površinske kraške pojave kot spomenike naravne dediščine, jame, pomembnejše ponore in izvire, na pomembnejše podzemne vodne zveze, področja večjih gostot krasoslovno-speleoloških objektov, področja z možnostjo odkritja novih podzemnih votlin ter vpliv gradnje v tem okolju.

V okviru študija preperevanja karbonatnih kamnin smo nadaljevali s preučevanjem nepopolnega raztapljanja apnencev in dolomitov v jamskih rovih ter ugotavljanjem procesov, ki to nepopolno raztapljanje pogojujejo.

Dokončali smo raziskave oblike kamnitih gozdov, stebrov v njih in njihovega skalnega reliefa. Natančno raziskav smo povečali z elektronskimi geodetskimi meritvami celotnih prereзов kamnitih gozdov. Pripravili smo pregled geoloških in geomorfoloških raziskav krasa v Sloveniji po letu 1991.

F. Gabrovšek je izdal knjigo *Evolution of early karst aquifers: from simple principles to complex models*. Razvijali smo numerične modele zakrasevanja v bližini hidravličnih struktur in opravili več modelskih raziskav razvoja kraških vodonosnikov v pogojih turbulentnega toka.

V jugozahodni Sloveniji preučujemo paleokras in njegov širši geološki pomen. Raziskujemo površinske in podpovršinske paleokraške oblike in z njimi povezane sedimente, paleotla, cemente in speleoteme ter biostratigrafske, sedimentološke in diagenetske značilnosti karbonatnih kamnin, v katerih je paleokras razvit in tistih, ki leže na paleokraških površinah. Podatki, ki jih pridobimo na ta način, so

pomembni za razlago paleoklimatskih razmer, geotektonske zgodovine ter ugotavljanja paleogeografskih razmer tega območja v geološki preteklosti.

Na terenu in z laboratorijskimi poskusi z mavcem smo nadaljevali s preučevanjem podtalnih skalnih oblik in skalnih vrhov, ki jih oblikuje dež.

Glavni del hidrogeoloških raziskav je potekal na območju kraškega vodonosnika v zaledju izvirov Vipave. Za preučevanje njegovih hidrodinamičnih značilnosti smo uporabili dve različni raziskovalni metodi. Pri prvi smo določili funkcijsko povezavo med napajanjem in praznjenjem, ki omogoča, da lahko o zakonitostih delovanja kraških vodonosnih sistemov sklepamo tudi brez podatkov o njihovi notranji zgradbi. Druga pa temelji na determinističnem modelu, pri katerem so procesi znotraj sistema definirani s fizikalnimi zakoni.

Nadaljevali smo z raziskavami Malenščice. Redno, vsako uro, smo spremljali temperaturo, specifično električno prevodnost in nivo vode v črpalnem vodnjaku. Poskusno smo merili in primerjali meritve z različnima napravama, z ISCO 6700 in Gealog S, da bi ugotovili njuno primerljivost. Podrobno smo spremljali jesenski vodni val Malenščice po izdatnih padavinah, vzorčevali vodo in v njej določili karbonate, kalcij, magnezij, kloride, nitratre, o-fosfate in sulfate. Spremljali smo tudi izjemno visoke poplave na Cerkniskem in Planinskem polju.

Ugotavljali smo posledice nesrečnih izlitij naftnih derivatov na kraško površje in še zlasti njihov vpliv na kraške vode.

Sodelovali smo pri načrtovanju prometnic na krasu in s krasoslovnim nadzorom pri njihovi izgradnji.

V sklopu preučevanja zgodovine krasoslovja in speleologije na Slovenskem smo se ukvarjali z raziskavami J. A. Nagla (1748) in E. A. Martela (1893) na slovenskem krasu ter z dejavnostjo društva Anthron (1889–1911). Pripravili smo tudi zgodovinski pregled hidroloških raziskav krasa v Sloveniji.

Trevor Shaw, naš zunanji sodelavec, je nadaljeval s preučevanjem popotnikov na slovenskem krasu. Izdal je tudi knjigo *Foreign travellers in the Slovene karst 1537–1900*.

Mlada raziskovalca sta nadaljevala s preučevanjem Biodiverzitete in ekologije favne ceponožcev (*Crustacea: Copepoda*) v jamskih sistemih in s študijo mikroorganizmov v krasu.

Prirredili smo 8. mednarodno krasoslovno šolo, ki je bila namenjena urejanju znanja o udornicah.

Uspešno smo sodelovali s številnimi krasoslovci s celega sveta, v več mednarodnih projektih in programih INCO-COPERNICUS, COST, IGCP UNESCO in Proteus.

Tadej Slabe

NAVODILA**NAVODILA AVTORJEM ZA PRIPRAVO ČLANKOV
V GEOGRAFSKEM VESTNIKU****1. Uvod**

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije, ki denarno podpira izdajanje Geografskega vestnika, je sprejelo posebna navodila o oblikovanju periodične publikacije kot celote in članka kot njenega sestavnega dela. Navodila temeljijo na slovenskih standardih SIST ISO, povzetih po mednarodnih standardih ISO: SIST ISO 4 (Pravila za krajšanje besed v naslovih in naslovov publikacij), SIST ISO 8 (Oblikovanje periodičnih publikacij), SIST ISO 215 (Oblikovanje člankov v periodičnih in drugih serijskih publikacijah), SIST ISO 214 (Izvečki za publikacije in dokumentacijo), SIST ISO 18 (Kazala periodike), SIST ISO 690 (Bibliografske navedbe – vsebina, oblika in zgradba), SIST ISO 690-2 (Bibliografske navedbe, 2. del: Elektronski dokumenti ali njihovi deli), SIST ISO 999 (Kazalo k publikaciji), SIST ISO 2145 (Oštevilčenje oddelkov in pododdelkov v pisnih dokumentih) in SIST ISO 5122 (Strani z izvečki v periodičnih publikacijah). Ministrstvo je hkrati postavilo tudi zahtevo, da morajo periodične publikacije izhajati vsaj dvakrat letno.

Na temelju zahtev Ministrstva, Poslovnika komisije za tisk Zveze geografskih društev Slovenije in odločitev uredniškega odbora Geografskega vestnika so nastala spodnja navodila o pripravi člankov za Geografski vestnik.

2. Usmeritev revije

Geografski vestnik je znanstvena revija Zveze geografskih društev Slovenije. Izhaja od leta 1925. Namenjen je predstavitvi znanstvenih in strokovnih dosežkov z vseh področij geografije in sorodnih strok. Od leta 2000 izhaja dvakrat letno v tiskani in elektronski obliki.

V prvem, osrednjem delu revije se objavljajo članki, razporejeni v tri sklope oziroma rubrike. To so Razprave, kjer so objavljeni praviloma izvorni znanstveni članki, Razgledi, kamor so uvrščeni praviloma pregledni znanstveni članki in strokovni članki, ter Metode, kjer so objavljeni članki, izraziteje usmerjeni v predstavitev znanstvenih metod in tehnik.

V drugem delu revije se objavljajo informativni prispevki, razdeljeni v štiri rubrike: Književnost, Kronika, Zborovanja in Poročila. V Književnosti so najprej predstavljene slovenske knjige, nato slovenske revije, potem pa še tuje knjige in revije. V rubrikah Kronika in Zborovanja so prispevki razporejeni časovno. V rubriki Poročila je najprej predstavljeno delo geografskih ustanov po abecednem redu njihovih imen, nato pa sledijo še druga poročila.

Na koncu revije so objavljena navodila za pripravo člankov in drugih prispevkov v Geografskem vestniku.

3. Sestavine članka

Članki morajo imeti naslednje sestavine:

- glavni naslov članka,
- avtorjev predlog rubrike (avtor naj navede, v kateri rubriki (Razprave, Razgledi, Metode) želi objaviti svoj članek),
- ime in priimek avtorja,

- avtorjeva izobrazba in naziv (na primer: dr., mag., profesor geografije in zgodovine, izredni profesor),
- avtorjev poštni naslov (na primer: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija),
- avtorjev elektronski naslov,
- avtorjev telefon,
- avtorjev faks,
- izvleček (skupaj s presledki do 800 znakov),
- ključne besede (do 8 besed),
- abstract (angleški prevod naslova članka in slovenskega izvlečka),
- key words (angleški prevod ključnih besed),
- članek (skupaj s presledki do 30.000 znakov za Razprave oziroma do 20.000 znakov za Razglede in Metode),
- summary (angleški prevod povzetka članka, skupaj s presledki do 8000 znakov).

Članek naj ima naslove poglavij in naslove podpoglavij označene z vrstilnimi števkami (na primer 1. Uvod, 1.1. Metodologija, 1.2. Terminologija). Razdelitev članka na poglavja je obvezna, podpoglavja pa naj avtor uporabi le izjemoma. Zaželeno je, da ima članek poglavji Uvod in Sklep.

4. Citiranje v članku

Avtorji naj pri citiranju med besedilom navedejo priimek avtorja in letnico, več citatov ločijo s podpičjem in razvrstijo po letnicah, navedbo strani pa od priimka avtorja in letnice ločijo z vejico, na primer: (Melik 1955, 11) ali (Melik in Ilešič 1963, 12; Kokole 1974, 7 in 8).

Enote v poglavju Viri in literatura naj bodo navedene po abecednem redu priimkov avtorjev, enote istega avtorja pa razvrščene po letnicah. Če je v seznamu več enot istega avtorja iz istega leta, se letnicam dodajo črke (na primer 1999a in 1999b). Vsaka enota je sestavljena iz treh stavkov. V prvem stavku sta pred dvopičjem navedena avtor in letnica izida (če je avtorjev več, so ločeni z vejico, z vejico sta ločena tudi priimek avtorja in začetnica njegovega imena, med začetnico avtorja in letnico ni vejice), za njim pa naslov in morebitni podnaslov, ki sta ločena z vejico. Če je enota članek, se v drugem stavku navede publikacija, v kateri je članek natisnjen, če pa je enota samostojna knjiga, drugega stavka ni. Izdajatelja, založnika in strani se ne navaja. Če enota ni tiskana, se v drugem stavku navede vrsta enote (na primer elaborat, diplomska, magistrska ali doktorska naloga), za vejico pa še ustanova, ki hrani to enoto. V tretjem stavku se za tiskane enote navede kraj izdaje, za netiskane pa kraj hranjenja. Nekaj primerov (ločila so uporabljena v skladu s slovenskim pravopisom):

Melik, A. 1955a: Kraška polja Slovenije v pleistocenu. Dela Inštituta za geografijo 3. Ljubljana.

Melik, A. 1955b: Nekaj glacioloških opažanj iz Zgornje Doline. Geografski zbornik 5. Ljubljana.

Mihevc, B. 1998: Slovenija na starejših zemljevidih. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.

Natek, K., Natek, M. 1998: Slovenija, Geografska, zgodovinska, pravna, politična, ekonomska in kulturna podoba Slovenije. Ljubljana.

Richter, D. 1998: Metamorfne kamnine v okolici Velikega Tinja. Diplomska naloga, Pedagoška fakulteta v Mariboru. Maribor.

Šifrer, M. 1997: Površje v Sloveniji. Elaborat, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.

Avtorji vse pogosteje citirajo vire z medmrežja. Če sta znana avtor in naslov citirane enote, potem se jo navede takole (datum v oklepaju pomeni čas ogleda medmrežne strani):

Perko, D. 2000: Sporna in standardizirana imena držav v slovenskem jeziku. Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/dp> (8. 8. 2000).

Če pa avtor ni poznan, se navede le:

Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/dp> (8. 8. 2000).

Če se navaja več enot z medmrežja, se doda še številko:

Medmrežje 1: <http://www.zrc-sazu.si/dp> (8. 8. 2000).

Medmrežje 2: <http://www.zrc-sazu.si/zgds/teletekst.htm> (9. 9. 2000).

Med besedilom se v prvem primeru navede avtorja, na primer (Perko 2000), v drugem primeru pa le medmrežje, na primer (medmrežje 2).

5. Preglednice in slike v članku

Vse preglednice v članku so oštevilčene in imajo svoje naslove. Med številko in naslovom je dvopičje. Naslov konča pika. Primer:

Preglednica 1: Število prebivalcev Ljubljane po posameznih popisih.

Vse slike (fotografije, zemljevidi, grafi in podobno) v članku so oštevilčene enotno in imajo svoje naslove. Med številko in naslovom je dvopičje. Naslov konča pika. Primer:

Slika 1: Rast števila prebivalcev Ljubljane po posameznih popisih.

Slika 2: Izsek topografske karte v merilu 1 : 25.000, list Kranj.

Slike so lahko široke točno 134 mm ali 64 mm, visoke pa največ 200 mm. Za grafične priloge, za kate-re avtorji nimajo avtorskih pravic, morajo avtorji od lastnika avtorskih pravic pridobiti dovoljenje za objavo.

Avtorji naj ob podnapisu dopišejo tudi avtorja slike.

6. Ostali prispevki v reviji

Prispevki za rubrike Književnost, Kronika, Zborovanja in Poročila naj skupaj s presledki obsegajo do največ 8000 znakov. Prispevki so lahko opremljeni s slikami, ki imajo po potrebi lahko podnapise.

Pri predstavitvi publikacij morajo biti za naslovom prispevka navedeni naslednji podatki: kraj in leto izida, ime izdajatelja in založnika, število strani, po možnosti število zemljevidov, fotografij, slik, preglednic in podobnega ter obvezno še ISBN oziroma ISSN.

Pri dogodkih morajo biti za naslovom prispevka navedeni naslednji podatki: kraj, država in datum.

Pri poročilih o delu naj naslovu prispevka sledi naslov ustanove in po možnosti naslov njene predstavitve na medmrežju.

7. Še nekatera pravila in priporočila

Naslovi člankov in ostalih prispevkov naj bodo čim krajši.

Avtorji naj se izogonejo pisanju opomb pod črto na koncu strani.

Pri številih, večjih od 9999, se za ločevanje milijonic in tisočic uporabljajo pike (na primer 12.535 ali 1.312.500).

Pri pisanju merila zemljevida se dvopičje piše nestično, torej s presledkom pred in za dvopičjem (na primer 1 : 100.000).

Med števkami in enotami je presledek (na primer 125 m, 33,4 %), med številom in oznako za potenco ali indeks števila pa presledka ni (na primer 12³, km², a₃, 15° C).

Znaki pri računskih operacijah se pišejo nestično, razen oklepajev (na primer $p = a + c \cdot b - (a + c : b)$).

Avtorji naj bodo zmerni pri uporabi tujk in naj jih tam, kjer je mogoče, zamenjajo s slovenskimi izrazi (na primer: klima/podnebje, masa/gmota, karta/zemljevid, varianta/različica, vegetacija/rastje, maksimum/višek, kvaliteta/kakovost, nivo/raven, lokalni/krajevni, kontinentalni/celinski, centralni/srednji, orientirani/usmerjeni, mediteranski/sredozemski); znanstvena raven člankov namreč ni v nikakršni povezavi z deležem tujk.

8. Sprejemanje prispevkov

Avtorji morajo prispevke oddati natisnjene v enem izvodu na papirju in v digitalni obliki, zapisane s programom Word. Digitalni zapis besedila naj bo povsem enostaven, brez zapletenega oblikovanja, poravnave desnega roba, deljenja besed, podčrtavanja in podobnega. Avtorji naj označijo le mastni in ležeči tisk. Besedilo naj bo v celoti izpisano z malimi črkami (razen velikih začetnic, seveda), brez nepotrebnih krajšav, okrajšav in kratic. Zemljevidi naj bodo izdelani v digitalni vektorski obliki s programom Corel Draw, grafi pa s programom Excel ali programom Corel Draw. Fotografije in druge grafične priloge morajo avtorji oddati v obliki, primerni za skeniranje, ali pa v digitalni rasterski obliki z ločljivostjo vsaj 120 pik na cm oziroma 300 pik na palec, najbolje v formatu TIFF ali JPG. Če avtorji ne morejo oddati prispevkov in grafičnih prilog, pripravljenih v omenjenih programih, naj se predhodno posvetujejo z urednikom.

Avtorji člankov morajo priložiti preslikano (prepisano), izpolnjeno in podpisano Prijavnico, v okviru katere je tudi izjava, s katero avtorji potrjujejo, da se strinjajo s pravili objave v Geografskem vestniku. Prijavnica nadomešča spremni dopis in avtorsko pogodbo. Prijavnica je na voljo tudi na medmrežni strani Geografskega vestnika (<http://www.zrc-sazu.si/zgds/gv.htm>).

Avtorji morajo za grafične priloge, za katere nimajo avtorskih pravic, priložiti fotokopijo dovolj ena za objavo, ki so ga pridobili od lastnika avtorskih pravic.

Avtorji naj prispevke pošiljajo na naslov urednika:

Drago Perko

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana

e-pošta: drago@zrc-sazu.si

telefon: (01) 470 63 60

faks: (01) 425 77 93

9. Recenziranje člankov

Članki za rubrike Razprave, Razgledi in Metode se recenzirajo. Recenzentski postopek je anoniemen. Recenzent prejme članek brez navedbe avtorja članka, avtor članka pa prejme recenzijo brez navedbe recenzenta. Če recenzija ne zahteva popravka ali dopolnitve članka, se avtorju članka recenzije ne pošlje.

10. Avtorske pravice

Za avtorsko delo, poslano za objavo v Geografskem vestniku, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, materialne avtorske pravice reproduciranja in distribuiranja v Republiki Sloveniji in v drugih državah pa avtor brezplačno, enkrat za vselej, za vse primere, za neomejene naklade in za vse medije neizključno prenese na izdajateljico.

Avtor sam poskrbi za profesionalni prevod izvlečka, ključnih besed in povzetka svojega članka ter obvezno navede ime in priimek prevajalca.

Če avtor odda lektorirano besedilo, naj navede tudi ime in priimek lektorja. Če je besedilo jezikovno slabo, ga uredništvo lahko vrne avtorju, ki poskrbi za profesionalno lektoriranje svojega besedila.

Če obseg avtorskega dela ni v skladu z navodili za objavo, avtor dovoljuje izdajateljici, da avtorsko delo po svoji presoji ustrezno prilagodi.

Izdajateljica poskrbi, da se vsi prispevki s pozitivno recenzijo, če so zagotovljena sredstva za tisk, objavijo v Geografskem vestniku, praviloma v skladu z vrstnim redom prispetja prispevkov in v skladu z enakomerno razporeditvijo prispevkov po rubrikah.

Avtorju pripada 1 brezplačen izvod publikacije.

PRIJAVNICA

Avtor

ime: _____

priimek: _____

naslov: _____

prijavljam prispevek z naslovom: _____

za objavo v reviji Geografski vestnik in potrjujem, da se strinjam s pravili objavljanja v reviji Geografski vestnik, ki so navedena v Navodilih avtorjem za pripravo člankov v zadnjem natisnjenem Geografskem vestniku.

Datum: _____

Podpis: _____

11. Summary: Short instructions to authors for the preparation of articles for *Geografski vestnik*

(translated by Mateo Zore and Wayne J. D. Tuttle)

Geografski vestnik is the scientific journal of the *Zveza geografskih društev Slovenije* (Association of the Geographical Societies of Slovenia) and has been published since 1925. It is devoted to the scientific and professional presentation of achievements in all branches of geography and related fields. From 2000, it will be published twice a year.

Articles must contain the following elements:

- article's main title,
- author's first and last names,
- author's education and title,
- author's mail address,
- author's e-mail address,
- author's telephone number,
- author's fax number,
- abstract (up to 800 characters including spaces),
- key words (up to 8 words),
- article (up to 30,000 characters including spaces),
- summary (up to 8,000 characters including spaces).

The titles of chapters and subchapters in the article should be marked with ordinal numbers (for example, 1. Introduction, 1.1. Methodology, 1.2. Terminology). The division of an article into chapters is obligatory, but authors should use subchapters sparingly. It is recommended that the article include Introduction and Conclusion chapters.

When quoting from source material, authors should state the author's last name and the year, separate individual sources with semicolons, order the quotes according to year, and separate the page information from the author's name and year information with a comma, for example »(Melik 1955, 11)« or »(Melik and Ilešič 1963, 12; Kokole 1974, 7 and 8)«.

All tables in the article should be numbered uniformly and have their own titles. All illustrative material (photographs, maps, graphs, etc.) in the article should also be numbered uniformly and have their own titles. Illustrations can be exactly 134 mm or 64 mm wide, and up to 200 mm high. In the case of graphic illustrations for which the authors do not have the copyright, the authors must acquire permission to publish from the copyright owner. Authors must include the author's name with the title of the illustration.

Authors must submit their contributions as a printed copy on paper and in digital form written in Word format. The digital file should be unformatted, except for text written in bold and italic form. The entire text should be written in lowercase (except for uppercase initial letters, of course) without unnecessary abbreviations and contractions. Maps should be done in digital vector form using the Corel Draw program, and charts done using Excel or the Corel Draw program. Authors should submit photographs and other graphic materials in a form suitable for scanning or in digital raster form with a resolution of 300 dpi, preferably in TIFF or JPG format. If authors cannot deliver articles or graphic supplements prepared using the specified programs, they should consult the editor in advance.

Authors of articles must enclose a photocopied (or rewritten), completed, and signed Registration Form containing the author's agreement to abide by the rules for publication in *Geografski vestnik*. The Registration Form shall serve as acceptance letter and author's contract.

In the case of graphic illustrations for which the authors do not have the copyright, a photocopy of publication permission received from the copyright owner must be submitted.

If an author submits a reviewed text, the full name of the reviewer should be stated. If a text is unsatisfactorily written, the editorial staff can return it to the author to arrange to have the text proofread professionally.

REGISTRATION FORM

Author

first name: _____

last name: _____

address: _____

I am submitting the article titled: _____

for publication in *Geografski vestnik* and confirm that I will abide by the rules of publication in *Geografski vestnik* as given in the Short instructions to authors for the preparation of articles in the last printed issue of *Geografski vestnik*.

Date: _____

Signature: _____

All articles are reviewed. The review process is anonymous. The reviewer receives an article without the author's name, and the author receives a review without the reviewer's name. If the review does not require the article to be corrected or augmented, the review will not be sent to the author.

If the size of the text fails to comply with the provisions for publication, the author shall allow the text to be appropriately modified according to the judgement of the publisher.

For articles sent for publication to *Geografski vestnik*, all the author's moral rights remain with the author, while the author's material rights to reproduction and distribution in the Republic of Slovenia and other states, are for no fee, for all time, for all cases, for unlimited editions, and for all media shall be unexclusively ceded to the publisher.

The author shall receive one (1) free copy of the publication.

Authors should send articles to the editor:

Drago Perko

Anton Melik Geographical Institute ZRC SAZU

Gosposka ulica 13

SI – 1000 Ljubljana

Slovenia

e-mail: drago@zrc-sazu.si

Drago Perko

	RAZPRAVE	9
Vladimir Drozg	Nakupovalna središča v Sloveniji	9
	<i>Shopping centers in Slovenia</i>	20
	RAZGLEDI	23
Dimitrij Krajnc	Sestava in število lokalov v starem mestnem jedru Slovenj Gradca med letoma 1945 in 2000	23
	<i>Structure and number of premises in old town centre of Slovenj Gradec between 1945 and 2000</i>	32
Sandi Berk	O tujejezičnih ustrezninah za slovenska zemljepisna imena	35
	<i>On foreign language equivalents of Slovene geographical names</i>	45
Igor Vrišer	Nekateri novejši ekonomskogeografski pojmi	49
	<i>Some new notions in economic geography</i>	58
	METODE	61
Simon Kušar	Metodologija ocenjevanja pokrajinskega vpliva neurejenih odlagališč odpadkov na kakovost podtalnice v prodnih sedimentih	61
	<i>The methodology of the impact assessment of improperly managed waste dumps on the groundwater of intergranular sediments</i>	70
Lojze Gosar	Metoda izdelave razvojnega programa	73
	<i>The development program elaboration method</i>	86
	KNJIŽEVNOST	89
	KRONIKA	101
	ZBOROVANJA	106
	POROČILA	111
	NAVODILA	117

ISSN 0350-3895

9 770350 389506